

B. G. FORSELIUSE SELTS

Forseliuse Sõnumid

2005

12

B. G. Forseliuse Seltsi XV hariduspäevad Lähte Ühisgümnaasiumis, 05.-06.03.2004

B. G. FORSELIUSE SELTS

Forseliuse Sõnumid

2005

12

B. G. Forseliuse Seltsi väljaanne *Forseliuse Sõnumid* (FS, nime ristiisa prof Helmut Piirimäe) avaldab töid valdkondadest, mis on kooskõlas seltsi püüdlusega:

- kaasaja haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed;
- noorsootöö;
- haridus, kool ja õpetaja arenguruumis;
- maakool;
- haridustraditsioonide ja hariduse ajalugu, sh 17. sajandil alustanud rahvakoolide ajalugu.

Avaldame B. G. Forseliuse Seltsi ja tema sõprade kroonikat.

Toimetuse ei tagasta kaastööde käsikirju ja ei vastuta töödes väljendatud vaadete eest.

Kirjastamist toetas Eesti Kultuurkapital. Täname!

Täname trükikoda PAAR, eriti küljendajat Irinat, kvaliteetse töö ja kliendisõbralikkuse eest!

Kirjastaja: B. G. Forseliuse Selts
Pepleri 27 (2. korrus), 51010 Tartu
tel/faks 742 0277
mobiil 509 8647
www.forselius.ee

EENet: madis@forselius.ee
Elion: forsel@hot.ee

Toimetus: Sirje Krikk de Mateo, Madis Linnamägi, prof Helmut Piirimäe
Arvutikiri: autorid, Sirje Krikk de Mateo, Karmen ja Max Linnamägi
Küljendus: Irina Gron
Fotod: Liivi ja Olavi Vainu, Madis Linnamägi, autorid, seltsi arhiiv

Trükk: OÜ PAAR, Ilmatsalu 3g, 51014 Tartu
tel 716 8151, faks 716 8150
info@paar.ee
www.paar.ee

FORSELIUSE SELTSI JA TEMA SÕPRADE KROONIKAT

XV suvekool Kaarmal, 17.–20.08.04

Helmut Piirimäe, Annika Ait, Endel Laul

Endel Laul ja Kaarma õpetajate seminari maja

Vannasader: Helmut Piirimäe ja Vatsliku talu peremees Ahto Väli

Valla haridus- ja kultuurinõunik
Lea Kuldsepp tutvustab Saaremaa folkloori

Suur Tõll ja Piret tulevad Kuressaares kalalt

lidsse Lepna talu järglased: Elvi Sirkel lapselastega

Öises rahvastepallis kohtusid Kaarma kooli ja forseliuslaste naiskonnad

Lammaste kadakast karjamaad Triigi lahe ääres
uudistamas

Kaarma koolimaja

Gilleke Kopamees selgitab maalamba villa omadusi

Eesti maalamba tõug on saartel veel alles

Pilte Ignatsi Jaakude töomailt

Kambja kool 317: Direktor Enn Liba aktusel kirikus

Kooli punkbänd on menukas

317. lend: Koolilaskepäeva aktus ...

... ja lõpuaktus, paremal huvijuht Toivo Ärtis

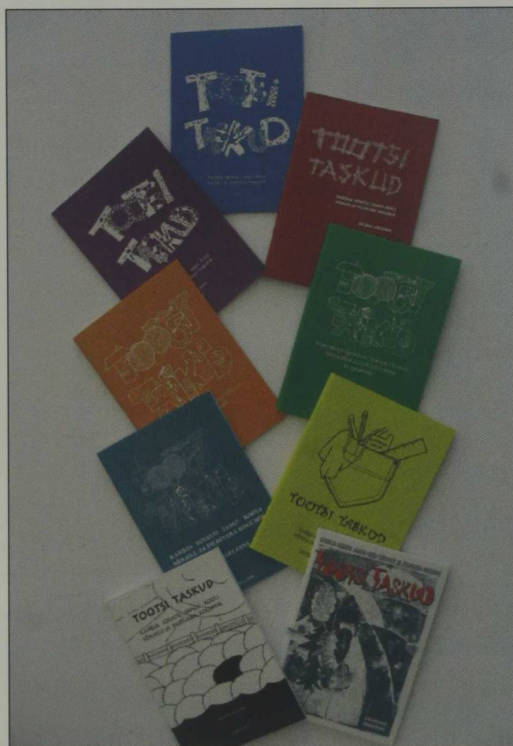
1. september 2004: Rongkäiguga avaaktusele ehitatava koolimaja vastvalminud saalis

Aabitsaid jagavad Marju Pehlak, Toivo Ärtis, Enn Liba

Kukeaasta joonistusi

Kambja kooli almanahhid "Tootsi taskud"

Unipiha Algkool: Pangodi jahiseltsi esimees Toivo Sild näitab Puuritsa talu põllul karu jälgi, septembri algus 2004

Kambjast pärit kunstnik Tõnu Soo – kalligraaf ja seltsi sümboolika kujundaja, 23.01.05

Padise kooli direktor Asta Pazuhaniitš prof L. Andresenilt autogrammi võtmas, 22.04.04

Hallivariku turismitalu Pangodi järve lähedal

Võru Kesklinna Gümnaasiumi õpetaja Tiiu Ojala uurimistöö eesmärges selgitamas

VLKG almanahh "Hõikus" ja meenekruus, 23.02.05

VLKG koduloopäevadelt: Raili Leesalu, Laura Vähi, Tiiu Ojala, Evi Tarro

Vastseliina Gümnaasiumi koduloopäev,
vasakul ürituse hingestaja Eve Kuljus, 23.02.05

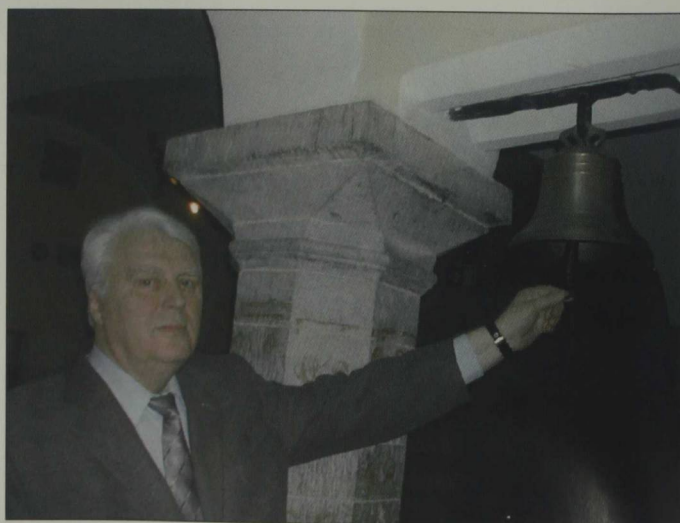
Auvalve Aleksander Elango sarga juures, 27.03.2004:
Karl Karlep, Gunnar Karu, Endel Laul, Enn Liba,
Helmut Piirimäe, prof Aaro Toomla.
Kõneleb prof Jaan Kõrgesaar

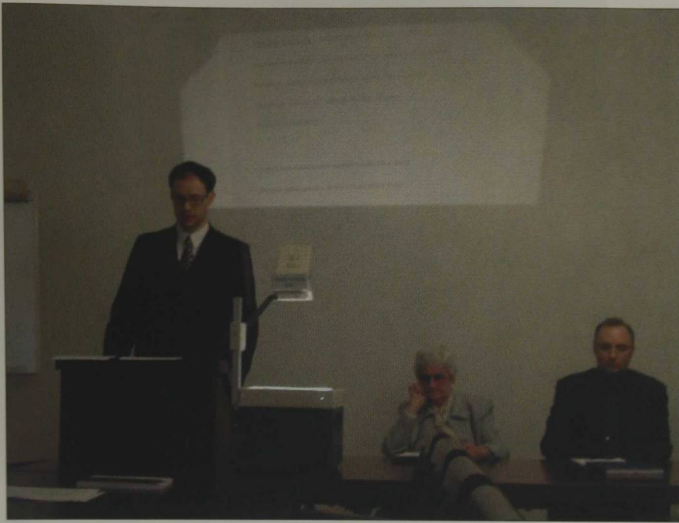
Endel Taniloo uus ateljee lapsepõlvkodus
Tartus Jakobi mäel, 17.02.05. Skulptori pea

Gustav Adolphi Gümnaasium on Eesti vanim „õigete“
asutamispaaberitega kool

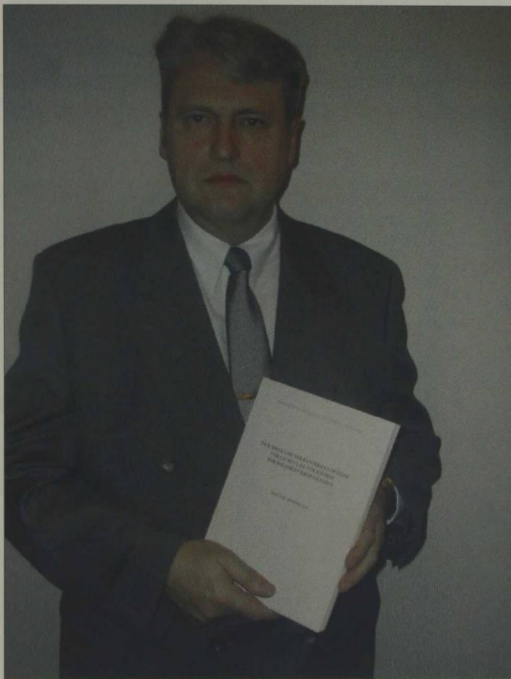
GAG direktor Ain Siimann näitab tähtsatel päevadel
kasutatavat auväärset koolikella

Ajaloolane Andres Andresen kaitses Tartu Ülikoolis doktoriväitekirja ...

... vanemate valvsa pilgu all, 11.05.04

Teoloog Peeter Roosimaa doktoriväitekirja kaitsmas, 18.05.04

Forseliuse noored Eve Toomsalu ja Kristel Koitla Bulgaarias, suvi 2004

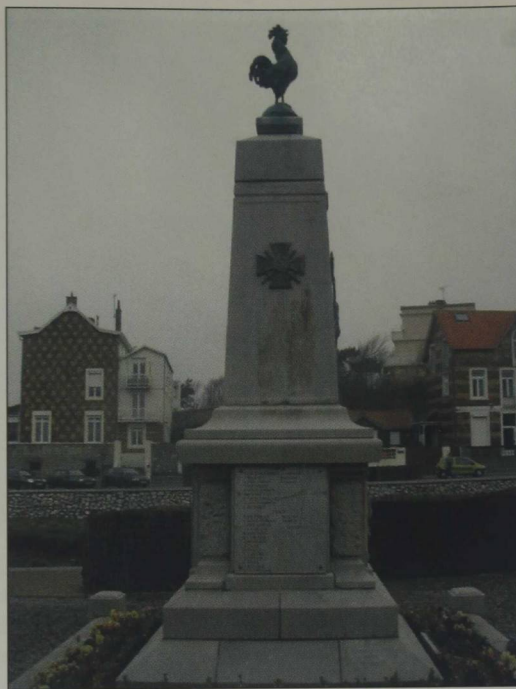
“Rukkikrahv” Berg 160: Heldur Peterson, Vahur Kukk, Ants Käärma ja Leonhard Pukša krahvi haual, 16.02.05

Margus Ameerikas krahv Bergina austajate keskel, 16.02.05

Kukeaastaks valmis Tartu Raekoja platsil jääst kuke skulptuur, 03.02.05

Gallia kukk on üks Prantsusmaa sümboleid: kahes maailmasõjas langenute mälestussammas Boulogne-sur-Mer'i satelliitlinnas Wimereaux's, 28.03.05

Madis Linnamägi anti Stenbocki majas Kodanikupäeva aumärk, 26.11.04

Marianne La Ciotat meremeeste klubis Vahemere ääres, 23.11.03

Filminäitleja Brigitte Bardot' büst Marianne'ina La Ciotat' linnavalitsuse uues hoones

Ääsmäe koolijuht Jaak Hiisjärv valla esindajailt
60. sünnipäeva õnnitlusi vastu võtmas

Piret Hiisjärv on paljude õpikute autor, 25.03.04

Kohtla kool 215: õpetajad ja vilistlased, aprill 2003

Kohtla hariduselu mälestuskivi on pidulikult avatud

Hummuli kooli pikk ajalugu ...

Hummuli poisid on südid lauljad, 04.2003

Hanila kooliajaloo päev, 16.10.2004

Virtsu Põhikooli direktor Olavi Vainu ja Hanila Muuseumi Seltsi esindaja Laine Vesker tervitavad konverentsikülalisi

Uue-Virtsu kreeka-katoliku usu koolimaja ees Kõmsil. Mai Schröder tutvustab õigeuskukoolide ajalugu Hanila ja Karuse kihelkonnas.

Massu kooli esimene asukoht on õpetaja Eimar Kaasiku eestvõtmisel tähistatud mälestuskiviga

Virtsu Põhikooli direktor Olavi Vainu võtab sõna oma kooli ja Forseliuse Seltsi nimel

On läbitud 100 kilomeetrit ja 300 aastat.

Esimese kooliveerandi viimane päev
Virtsu koolipere on kogunenud koolimaja õuele, et alustada kahe bussiga matka koduvalla mineviku ja tänapäeva koolideni. Mai Schröder on alustanud kooliajaloo tutvustamist.

FORSELIUSE SÕNUMID 12/2005

SISUKORD

FORSELIUSE SELTSI JA TEMA SÕPRADE FOTOKROONIKAT	I–X
HARIDUS- JA KULTUURIPOLIITIKA. PEDAGOOGIKA	5
<i>Peeter Olesk.</i> Õpetamine enne ajalugu ja pärast teda. Kalev Pritsu šarž	5
<i>Karmen Linnamägi.</i> Elust camphilli külas	7
<i>Toivo Ärtis.</i> Loomerõõm kogutakse Kambja koolis „Tootsi taskutesse“	9
<i>Ene Toomsalu.</i> Meediatund Kalmetu Põhikooli VII klassis	14
<i>Eve Toomsalu.</i> Eesti Noorteühenduste Liidu III suvekool Cantervilla lossis	16
KOOLI- JA HARIDUSLUGU	17
<i>Väino Sirk.</i> Koolitatud koolmeister ja tärkav eesti intelligents	17
<i>Küllo Arjakas.</i> Riigimees Otto Tiefi elukäigu vähetuntud vahepalast	22
<i>Laine Vesker.</i> Hanila valla kooliajaloo aastast sõnas ja pildis	26
<i>Jaan Uudelt.</i> Suure-Jaani rajooni (1950–1959) haridusosakonna tegevus õppe- ja kasvatustöö juhtimisel	31
<i>Harri Kübar.</i> Administratiivsed abinõud rahvahariduse arendamiseks kindralkuberner krahv Bergi viibimise ajal Soomes	35
<i>Ellen Rätsep.</i> Kohala kool läbi aegade	46
<i>Harri Kübar.</i> Kohtumisi Paul Aristega	48
STUDIA FORSELIANA	50
<i>Elían Laks.</i> Heimtali Peetrimõisa kirik. Noorgiidi referaat	50
FORSELIANA	57
<i>Meinhard Laks.</i> Noorele tunglakandjale	57
<i>Andreas Mäitse.</i> Minu kool	57
<i>Anne Mellgren.</i> Kui laps ...	58
MÕNDA MUUD ...	59
<i>Michel Pastoureau.</i> Le coq gaulois – Gallia kukk	59
<i>Madis Linnamägi.</i> Kukest ja Marianne’ist	73
<i>Helmut Piirimäe.</i> Jätku leiba! Jõudu tööle!	74
<i>Lembit Jakobson.</i> Pangodis võib kohata ehtsat karu. Unipiha kooli õpilaste esimene kohtumine metsaotiga	75
<i>Endel Taniloo.</i> Endel Taniloo rõõmsalt noorpõlvekodus tagasi	76
REISIKIRI	78
<i>Eve Toomsalu.</i> Reisikiri sellest, miks me enam kunagi liha ei söö	78
B. G. FORSELIUSE SELTSIS	80
Professor Lembit Andresen 75 [Tervituskõne]	80
<i>Liisa Unt, Tiiu Tedrema.</i> Meedia koolis. Kool meedias	80
<i>Toivo Ärtis.</i> Forseliuse Seltsi suvekool kingib teadmisi toitvaid emotsioone	82
B. G. Forseliuse Seltsi 2004. aasta tegevusest. [Juhatuse aruanne]	84
B. G. Forseliuse Seltsi aumärkide ja tunnustuskirjade laureaadiid (juhatuse aruandeperioodi 07.03.04–23.04.05 lisa)	86

Rukkilille orden [Ettepanek Presidendile ja Peaministrile]	88
Rahvusvaheline auhind <i>Academicus Ariste</i> . Preambula. Statuut. Auhinna idee, preambula ja tunnustamisvaldkondade allikad	90

BIBLIOGRAPHIA FORSELIANA	93
B. G. Forseliuse Seltsi sariväljaanded ... ja väikestruktuurid	94

Esikaane siseküljel:	B. G. Forseliuse Seltsi XV hariduspäevad. Lähte Ühisgümnaasium, 05.03.2004
Tagakaane siseküljel:	Paul Ariste 100: taiesed, auhind <i>Academicus Ariste</i> , laureaadiid
Tagakaanel:	Professor Lembit Andresen 75. Forseliuslased Lepna talus Saaremaal, 18.08.2004

HARIDUS- JA KULTUURIPOLIITIKA. PEDAGOOGIKA

ÕPETAMINE ENNE AJALUGU JA PÄRAST TEDA

Peeter Olesk

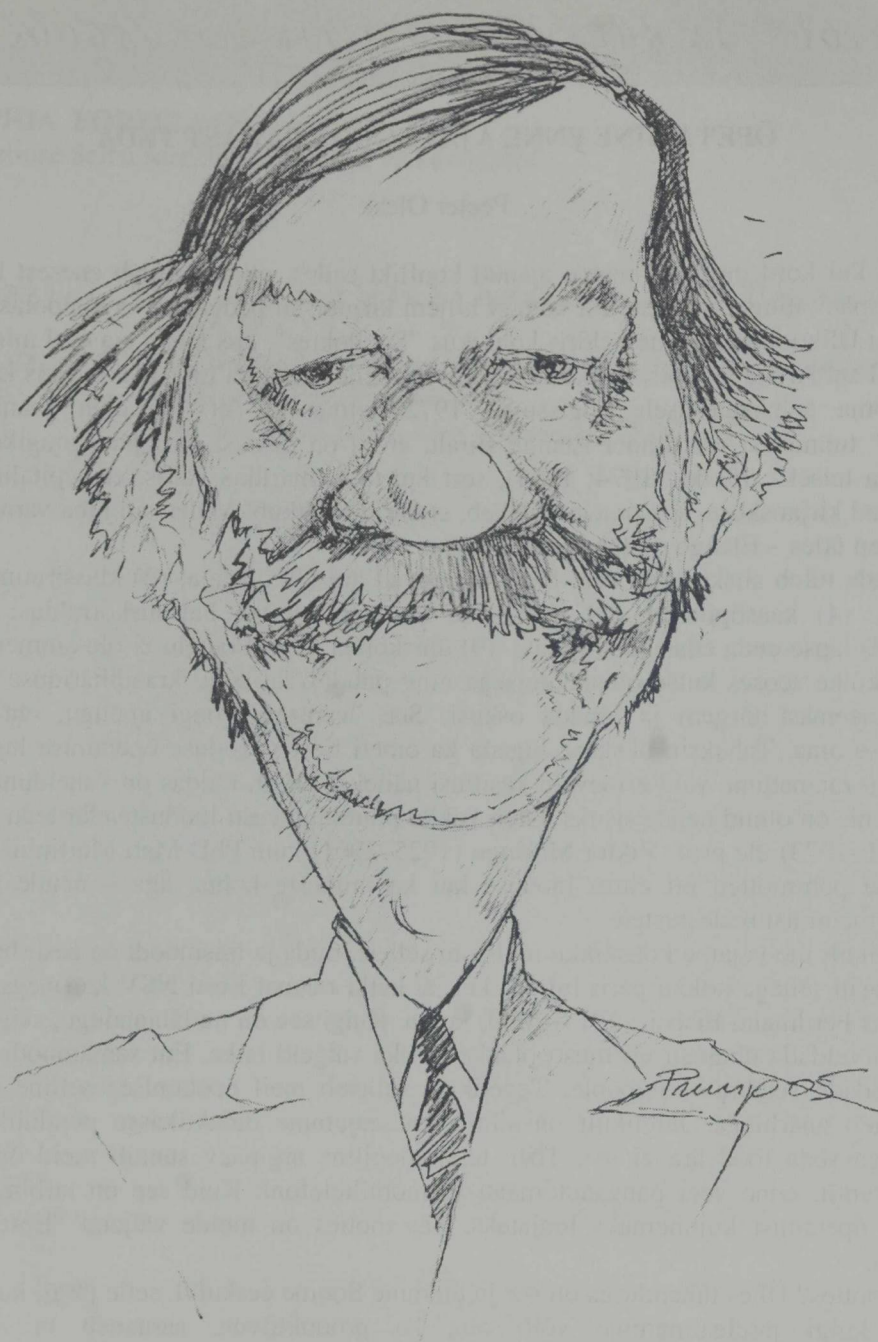
Enam kui kord on mind marru ajanud konflikt selles, mida kujutab enesest kasvatamise ja õpetamise argipäev ning kuidas sellest kunagi hiljem kirjutavad pedagoogika ajaloolased. On meelestumise Tartu Ülikooli peahoone keldris kohvikus "Sophokles" kus laua taga olid minu õppejõud ja õpetaja akad. Paul Ariste ja dots. Aleksander Elango, kelle abikaasa Linda (isekeskis Lii) teatas minu emale kui oma seltsikaaslasele sügissuvel 1972 esimesena, et ma olen saanud tudengiks. "Sophokleses" tunnistas Aleksander Elango siiralt, et tal on raskusi oma pedagoogika ajaloo õpiku parandamisega teiseks trükiks (1974; 1984), sest kui ta esmatrükis väitis, et kapitalismi süvenedes kaotavad lapsed kirjaoskuse, siis praegu ta näeb, et haridus jätkub. Mäletasin juba varasemast, kuidas Nigol Andresen ütles – Elango on läinud vene usku.

Õpetada tuleb siiski kogu aeg. Selle määravad ära (1) õpetaja; (2) klassiruum; (3) kool kui klasside seos; (4) kaasõpilased; (5) õpetamise sisu; (6) üldine hariduskorraldus; (7) vanemate suunamine; (8) lapse enda edasipüüdlikkus; (9) ühiskonna huvi. Loetelu ei ole ammendav, sest pole sisse toodud kõike seoses kutse omandamisega ning puudub ka kogu kraadihariduse pool. Kuid on vaja olla varasemast targem ja omada oskusi. See "varasem" ongi ajalugu, ent mitte üksnes koolikorralduse oma. Tahaksin ükskord lugeda ka ometi Eestis looduse õpetamise lugu. Õieti mitte üht lugu paksu raamatuna, vaid erinevaid käsitlusi näiteks sellest, kuidas on vaheldunud didaktilised printsiibid ja mis on olnud nende sisuks. Olen kokku puutunud eesti loodusteadlastega prof. Johannes Piiperist (1881–1973) üle prof. Viktor Masingu (1925–2001) kuni PhD Mati Martinini (1951). Kõigil on olnud oma põhimõtted nii elusa looduse kui ka inimeste kohta, aga – nende analüüs nõuab rohkemat kui toetumist mälestustele.

Tegelikult me vajame korralikku revisjoni sellest, mida ja mismoodi on eesti hariduse sisu(st) uuritud. Puutusin sellega kokku päris hiljuti, kui jäi katki raamat Eesti NSV kauaaegse (1960–1980) haridusministri Ferdinand Eiseni (1914–2000) kohta. Kuigi see on nn lähiajalugu, selgus siiski, et on väga raske kõrvaldada ühtaegu nii musti plekke kui ka valgeid laike. Ent samamoodi me vajame ka didaktiliste radade seadmist ettepoole. Tegelikult valitseb meil õpetamises selline pluralism, mis kohati sarnaneb anarhiaga. Järelikult on sihtide sisseajamine didaktikasse puudulik ja plakatlike programmidega seda tööd ära ei tee. Tõsi, tehnoloogiline argipäev sunnib meid õppima. Näiteks omandama arvutit, enne veel pangaautomaati ja mobiiltelefoni. Kuid see on tarbimisõpetus, kuna meie vajame õpetamist kujunemaks loojateks. Ses mõttes on muide väljend "Eesti Nokia" väga kahemõtteline.

Mis mõttes? Ühes tähenduses on see ju elamine Soome eeskujul, selle järgi, kuidas naabril on läinud. Ent kuigi järeleaimamine võib olla ka produktiivne, sarnaneb ta alati ka pisut mahakirjutamisele – mida ükski õpetaja kunagi sallida ei saa. Teistpidi, jah, tõepoolest, kus on meie oma ratsu? Aga iga hobune vajab mõlemat, nii tegelemist ainult temaga kui ka kasvatamist koplis teistega koos. Kumbki töö nõuab aega, kuid mitte venitamist, nagu ka mitte aja mahavõtmist. Haridus on oma olemuselt pidev, niipea kui ta katkeb, läheb varasem rooste. Sellega on nagu klaverimängu või keeleõppimisega. Eriti meie päevil, mil tehnoloogilise innovatsiooni surve on nii suur.

Teiste sõnadega, meil on tarvis kümme aastat segamatut tööd, printsiipide järjepidevust. Seda ei luba meile keegi. Jääb järele iga õpetaja seesmine õigus talitada nagu partisan. See võib ollagi õige, kuid see ei tohiks olla ideaal.

MIKS MUI PEAB OLEMA ÜIKSEKÄE!
29.03.2005. Jõhvis.

Peeter Olesk Jõhvi Linnavalitsuses, 29.03.2005. Kalev Pritsu ("Pump") šarž

ELUST CAMPHILLI KÜLAS

Karmen Linnamägi, õpetaja, M.A.*

Heledajuukseline siniste silmadega poiss tammub ukسلävel edasi-tagasi. Edasi, paar sammu tagasi, seisatab siis hetkeks, ja astub jälle edasi, kuni lõpuks "pärale" jõuab. Ta teab kõiki värse, mis camphilli-elu ilmestavad, peast, ja piiblilugusid ja Disney-jutte. Vahel on tema silmades klaasine läige – ta ei kuule, kui teda kõnetatakse. Koolis palub ta õpetajat: "Palun, ole minu vastu karm!" nagu tunnetades, et ei suuda oma käitumist ise kontrollida ja vajab selleks väljastpoolt tulevat abi. Jõulupühade aegu seisis ta ühel hommikul vannitoas peegli ees ja rääkis endaga: "Püha Nikolaus näeb sind, nii et parem ole hea!... Jõuluvana näeb sind, nii et parem ole hea!... Jeesus näeb sind, ole hea!..." Vahel poeb ta koolis laua alla, öeldes: "Ma peidan end Jumala eest" ise kavalalt naeratades, nagu teades, et Jumal näeb niikuinii kõike ja laud ei saa tema eest midagi varjata, aga ikkagi teeb ta seda, justkui tahtes näha, mis juhtub. Üldse on tal kurjuse ja headuse jõududega omalaadne suhe. Enamusevaba aega veedab ta oma toas ja joonistab ingleid ja deemonid, nii uue aja omi (mis tähendab multifilmide kurjakuulutava ilmega tegelasi) kui ka legendidest ja piiblilugudest teada, vanasse aega kuuluvaid.

See on William ehk Will, nagu kõik teda kutsuvad.

Kohmakalt vaarudes kõnnib su käest kõvasti kinni hoides suurte süütute silmadega poiss. Kulmud on tal kokku kasvanud. Ta vaatab otse päikesesse, hingab sisse tuult ja naerab ohjeldamatult, tundes rõõmu ilmast, mis ümberringi. Sõnul ei pöördu ta kunagi sinu poole. Vaid naerdes ja nuttes ja vaikides. Ta armastab pillimängu ja laulu, tantsusammul saabub ta musitseerija juurde, naerab "lae pea kohalt" jääb kuni viimane väsinugi on lahkunud, see andunud kuulaja. Ojavoolu võib ta tundide kaupa silmitseda ja veevulinat kuulata. Lumehelveste langemisest, vihmapladinast ja kuupaistest vaimustub ta pööraselt.

Kord talle pea- ja kaelamassaaži tehes vaatasin ülevalt alla tema suurtesse süütutesse silmadesse ja nägin iseennast. Justnagu oleksin pilgu peeglisse heitnud. See kestis mõne hetke, kui iseendaga tõtt vaatasin, olles samal ajal täiesti teadlik, et see on Christopher, kes lamas, pea minu süles. See viiv toitis minu äratundmist endast ja temast kui osakestest inimkonnast. Ma tundsin, et minus on teda niisama palju kui on temas mind, s.t inimeseks olemist. See, et mina tema eest hoolitsen, on lihtsalt nii juhtunud, samahästi võiks olla vastupidi.

William ja Christopher on poisid, kelle eest ma aasta aega Ameerikas camphilli külas elades hoolt kandsin. Beaver Run'i camphilli küla asub Pennsylvania osariigis Chesteri maakonnas, imekauni oru nõlval, Philadelphiast umbes ühe tunni autosõidu kaugusel. Küla on oma nime saanud Beaver Run'i, eesti keeles Kopra oja järgi, mis voolab ümber metsaga kaetud maa, kus küla asub. Beaver Run'i camphilli küla on koduks ligikaudu 150 inimesele – erivajadustega lastele ja noortele ning ravipedagoogidele ja nende perekondadele.

Beaver Run on Põhja-Ameerika Camphilli Assotsiatsiooni liige ja kuulub üha kasvavasse rahvusvahelisse camphilli külade võrgustikku. Camphilli liikumine sai alguse 1940. aastal Šotimaal Aberdeenis, kus Viini lastearst ja pedagoog dr Karl König koos oma lähedaste kolleegide, noorte arstide ja kunstnikega asutasid kooli ja kogukondliku elupaiga arenguliste erivajadustega lastele. Königi visiooniks oli luua elulähedane keskkond inimestele, kellel on erivajadused. Tema unikaalne lähenemine seadis tähelepanu keskpunkti iga inimese võimed, mitte puudused. Kogukonna liikmed õpetavad ja õpivad üksteiselt vastastikuses koostöös. Camphilli külates tegeldakse hariduse, meditsiini, teraapia, põllumajanduse ja käsitööga. Camphilli kogukondi on maailmas üle 80: Ida- ja Lääne-Euroopas, Skandinaavias, Põhja- ja Lõuna-Ameerikas, Aafrikas, Uus-Meremaal ja Venemaal. Camphilli hariduslik filosoofia, "ravipedagoogika" on üks Waldorf-pedagoogika vormidest, mille aluseks on Rudolf Steineri sotsiaalsed, pedagoogilised ja vaimuteaduslikud seisukohad. Austria teadlane ja filosoof Steiner (1861–1925) püüdis täielikuma arusaama poole inimese vaimsest

olemusest ja saatusest. Camphilli liikumise kolmeks alustalaks peetakse sotsiaalreformistide (J. A. Comenius, L. Zinzendorf, R. Owen) ideid ja meetodeid, kes olid varasematel ajajärkudel katsetanud taolise kogukonna rajamisega. Eesmärkideks on hoolimine kaasinimesest, tema vaimsest olemusest, enda siseelu arendamine ja tõelise kogukonna rajamine. Camphill tunnustab iga suhet kahe inimese vahel – õpilase ja õpetaja, arsti ja patsiendi, hooldaja ja hooldatava vahel – just need on tervenemise ja sotsiaalse arenemise aluseks. Selline inimlik sõltuvus ja vastastikkus on camphilli elus kesksel kohal.

Beaver Run'i camphilli küla kümmekonnas majas elavad lapsed ja maja perenaine – peremees, nende perekonnad ning lisaks noored kaastöötajad, kes tulevad vabatahtlikena aastaks camphilli külasse elama ja töötama. Enamik noortest kaastöötajatest on saksa poisid, kes viibivad tsiviilteenistuses, aga on noori ka Inglismaalt, Belgiast, Taist, Jaapanist. Lisaks elumajadele on külas kogukonna mitmekülgsede vajaduste tarbeks koolimaja, kogunemishoone, väike büroohoone, pood, käsitöökojad, arsti maja, tall ja ujumisbassein.

Mina elasin Oakhilli (Tammemägi) nimelises majas, mis oli oma nime saanud maja ees kõrguva hiigelsuure neljajarulise tammepuu järgi. Meie majas elas seitse poissi, maja perenaine ja neli noort kaastöötajat. Päeviti tuli meie seltsi veel kaks last. Tammemäe maja rõdult avaneb küla ilusaim vaade all laiuvale orule – õunapuuaiale ja heinamaadele. Päev camphilli külas algab hommikul kell 7. Meie majas ärkasid lapsed flöödimängu helide saatel. Seejärel toimusid hommikused veeprintseduurid, riietumine (seejuures tuli abistada neid, kes ise hakkama ei saanud) ja hommikusöögi valmistamine. Kõiki majapidamistöid, sealhulgas söögi valmistamine, koristamine jms, tehakse üheskoos lastega. Kell 9 lähevad lapsed kooli. Mõned kaastöötajatest jäävad koju lõunat valmistama ja tube kraamima, teised lähevad kooli klassidesse abistajateks. Pärast lõunasööki ja puhketundi veedavad nooremad lapsed veel tunnikese koolis, kus nad küpsetavad leiba, valmistavad küpsiseid vms või maalivad ja meisterdavad midagi, vanemad lapsed osalevad aga töögruppides – teevad hooajalisi töid aias ja põllul, töötavad tallis, meisterdavad puutöökojas või koovad käsitöökojas kangastelgedel. Õppetöö kõrval käivad lapsed individuaalsetes teraapiatundides, sh muusikateraapias, füsioteraapias, kõnekujunduses, hipoteraapias, ravieürütmiat jms. Pärast õhtusööki algavad väiksematel lastel ettevalmistused magamaminekuks, suuremad käivad vahel koos laulmas ja tantsimas. Nädalavahetusel tehakse väljasõite parki või randa, käiakse ujumas, *bowling'*ut mängimas. Laupäevaõhtuti on piibliõhtu ning pühapäeviti jumalateenistus. Küla igapäevast elu rikastavad aastaaegade ja kristlike pühadega seotud sündmuste tähistamine, kontserdid, näitemängud ja üldse väga kirev sotsiaalne elu, mille hulka kuuluvad loengud, seminarid ja ettekanded erinevatel teemadel. Eelmisel sügisel tähistas Beaver Run'i camphilli küla ja kool oma 40. tegevuse aastapäeva piduliku kontserdi ja sõnavõttudega. Koosviibijate, kauaaegsete camphilli elanike olekust ja sõnadest hoovas sellist elutarkust ja -rõõmu, et lausa lust oli neid kuulata. *Halloween'*i pühal – pahade olendite ja vaimude eemale peletamise päeval kõndisime, lapsed käeotsas, läbi sünkja metsa kõrvitslaternate hubiseva küünlavalguse paistel ja kogusime julgustükkide eest maiustusi, mardipäeval vaatasime etendust Püha Martini heateost ja kõndisime lauldes omavalmistatud laternate valgel läbi videvikuhämaruse. Miikaelipäeva, *halloweeni*, jõulude, mardipäeva ja ülestõusmispühade pidustuste kõrval toimus suve algul suur õhupallifestival camphilli küla toetuseks, kus päeval sai teha lennureisi õhupalliga ja õhtupimeduses imetleda gaasilampide särast hõõguvaid õhupalle.

Kuigi igapäevased toimetused olid sageli väsitavad, päevad pikad ja aega omaette olemiseks vähe, tulin koju tagasi palju rikkamana olles osa saanud täisväärtuslikust elust eriliste inimeste keskel.

* Artikli autor elas ja töötas Beaver Run'i camphilli külas USA-s 2003. aasta septembrist 2004. aasta augustini.

LOOMERÕÕM KOGUTAKSE KAMBJA KOOLIS „TOOTSI TASKUTESSE“

Toivo Ärtis, Kambja Ignatsi Jaagu Kooli huvialajuht

Kambja koolil on oma kevadekuulutaja – sõnailu ja pildivara kogumik “Tootsi taskud” Alates aastast 1996 üllitatakse Kambjas igal kevadel trükivärske ja põnevasisuline koolialmanahh.

Eesti vanimate, 1686. aastal asutatud rahvakoolide hulka kuuluva Kambja kooli uueks sünnipäevatradsitsiooniks on kujundatud almanahhi “Tootsi taskud” (koostajad: eesti keele õpetaja Tiina Tiideberg, kunstiõpetaja Ulvi Unt ja huvialajuht Toivo Ärtis) esitlemine. Kooliaastapäeva tähistatakse Kambjas jüripäeval (või sellele lähimal reedel), sest aastasadu lõppes karjalastel siis õppetöö.

“Tootsi taskutel” kui omaloominguhuvi virgutaval väljaandel on Kambja kooli ajaloos ka eelkäijaid. Õpilaste kirjandusliku ja kunstilise loomingu kogumise ja almanahhi koostamise kohta on esimesed teated 1920.–30. aastaist, kui kool tegutses Suure-Kambja mõisahoones. Tol ajal köitis kooliõpetaja õppurite jutud, luuletused ja pildid ainueksemplaris ilmunud Kambja kõrgema algkooli õppurite karskus-lootusühingu kuukirjaks “Miilang” Tänapäevani on säilinud neist albumeist kolm. 1936. aasta väljaandesse on köidetud ka koolipoiss Ain Kaalepi uurimus tuletikkude valmistamisest.

Tollane koolitüdruk Salme Laanbek teadis meenutada, et Suure-Kambja koolis anti välja ka teist seinalehte-almanahhi “Valguskiir” (Ärtis 1999: 6).

Esimesed “taskud” täideti kiirtööna

Sõnailu ja pildivara kogumiku “Tootsi taskud” esimene aruanne ilmus 1996. aasta aprillis. Almanahhitraditsiooni algatajaks Kambja koolis oli augustis 1994 direktoriametisse asunud Enn Liba, kelle arvates maalapsed vajavad ja väärivad oma loomingule avaldamisvõimalust, ehkki see võib tunduda esmapilgul hirmkallis.

Kui praegu tegeleb Kambja koolipere “Tootsi taskute” kavandamise, täitmise ja teostamisega rohkemal või vähemal määral läbi õppeaasta, siis esimesed “taskud” said põhilise osa sisust paari-kolme nädalaga hoogtöö korras tõelise kiirtööna. Tagantjärele tundub see saavutus asjaosalistele endilegi suisa võimatu. Direktor Liba oli küll aeg-ajalt avaldanud tagasihoidlikku arvamust, et Kambja koolis võiks hakata almanahhi koostama, sest naaberkoolis Nõos olla tehtud seda tema direktoriksoleku ajal. Asjaosalistele õpetajatele tundus almanahhitegemine aga väga aukartustäratava ettevõtmisena, mille üle tulnuks põhjalikumalt mõtteid mõlgutada ja tõsisemalt plaane pidada. Kiires ja argises koolimiljões ei jäänud sellisteks arupidamisteks aega ega tekkinud sobivat meeleolu.

Täpset kuupäeva kahjuks küll enam ei mäleta, kuid millalgi 1996. aasta märtsikuu esimesel poolel see oli, kui direktor Enn Liba tegi Tõraveres trükikojarahvaga kaupa, et Kambja kooli omaloominguraamatuke jüripäevaks valmis tehtaks. Käsikirja koostamiseks ja lihvimiseks jäi aega vähem kui kuu, kuid õnneks langes selle aja sisse märtsivaheaeg. Õpetaja Tiina Tiideberg vaatas õpilaste kirjatööd kiirpilgul uuesti üle, mõned säravamad lookesed ja luuletused olid tal õppevahendina tallele pandud juba eelmistel aastatel. Põnevaks osutus tema töö raamatuga “Vanasõnad” – selgus, et Kambja-ainelist tarkust on talletatud väga palju. Toremaid kirjatöid pakkusid “taskutele” ka algklasside emakeeleõpetajad. Huvialajuht tuhlas kooli arhiivis, vanades kroonikates ja mappides, et koguda huvipakkuvat koduloolist ainet. Kui veidi liialdada, siis esimesed “taskud” õmmeldi kokkuhoitud materjalist – kasutati kõike, millel tundus olevat avaldamisväärtust. Tänu selle kujunes välja mitmekülgse ja kirju sisuga “taskute lõige” mida on saanud edukalt kasutada ka kaastööderohkemail aastail.

Kiirkorras viidi koolis läbi konkursid, et almanahh saaks toreدا nime ja näo (kaanekujunduse). Nimepakkujaid oli palju, kuid võitis neljanda klassi neiü Karin Õim (Murumets), kelle soovitusel hakkas Kambja kool välja andma almanahhi “Tootsi taskud”

Täna on seda raske uskuda, kuid 9 aastat tagasi oli seis selline, et õpetajad teadsid arvutiga töötamisest tunduvalt vähem kui vanemate klasside õpilased – nemad olid käinud juba poolteist aastat õpetaja Sulev Kaasiku arvutitunnis.

Kõigi raskuste kiuste koguti mitmel teel leitud ja valitud kirjaread käsikirjaks ning sisestati arvutisse. Õpetaja Ulvi Unt valis välja sobilikud joonistused ning esimeste “taskute” eeltöö saigi valmis. Täpselt tähtjaks!

Teisel ülestõusmispühäl kirjutasid “taskute” koostajad (Tiideberg, Ärtis 1996: 2) saatesõna, milles mainitakse muuhulgas diplomaatiliselt: “Ja kui te tõesti leiate, et midagi on puudu, siis sehkendage see kiiresti paberile ja toimetage “Tootsi taskutesse” pärale. Ikka selleks, et järgmisel korral saaksid teisedki teie vaimutööst osa.”

Direktor Enn Liba (1996: 5) lõpetas oma saatesõna mõttega, mis kutsub kooliperet traditsiooniloomisele: “Almanahh tähendab algselt nii kalendrit kui ka mitmekülgse sisuga kirjandus- ja kunstialast koguteost. Muutkem meiegi oma töö kooli aastapäeva tähistavaks korduvväljaandeks.”

Pärast “Tootsi taskute” esimese aruande ilmumist ei oleks ilmselt keegi nõustunud oma mütsi ära sööma või mürki võtma kihlveos, kas edaspidi täidab Kambja koolipere igal kevadtalvel uued “Tootsi taskud”. Ka almanahhi koostajad ja koolidirektor ei olnud valmis kindlasõnaliselt lubama, et uued “taskud” täidetakse juba aasta pärast. Koostajate poolt esimese aruande saatesõnas kasutatud umbmäärane väljend “järgmisel korral” ei sattunud kirjatöösse mitte tagasihoidlikkusest, vaid teadlikult. “Kaine meelega” koolmeistritele tundus liigjulgena idee, et väikeses maakoolis suudetakse igal aastal välja anda koolialmanahhi uus number.

Kui aasta pärast valmisid siiski teised “taskud” oli see juba veenvamaks asitõendiks, et pisike, kuid mõtteerk koolipere suudab hea tahtmise korral korda saata selliseid ettevõtmisi, mida tunduvalt suuremates koolides ette võtta ei tihata. “Aasta on möödunud ja me oleme hakkama saanud Kambja Ignatsi Jaagu Kooli sõnailu ja pildivara kogumiku teise aruandega,” arutleb direktor Enn Liba (1997: 6). “Ilu nähtavaks saamine, vara omanikutunne ja loominguline palavik peegeldus kogumikku ettevalmistavate õpilaste ja õpetajate silmades ühel kevadpäeval kooli arvutiklassis. Aitäh teile, head inimesed.”

Almanahhitraditsioon on saanud tuule tiibadesse

Oskar Lutsu „Kevade“ on oma olemuselt hell ja südant soojendav Paunvere koolilugu, kuid Tootsi taskuid nähes lubas isegi leebemast leebem õpetaja Laur enda huulile lipsata mõnel noomival sõnal. Sootuks teised lood on enam kui sada aastat hiljem Kambja koolis. „Tootsi taskute“ täitmine on muutunud Kambjas aasjaks, millest tahavad õhinal osa võtta nii nohiku kui rübliku mõõtu õppurid, väärikad õpetajad, hakkajamad lapsevanemad, vilistlased ja kooli sõbrad... Agarast kirja-, kunsti- ja kogumistööst on sündinud juba kümme sõnailu ja pildivara kogumikku „Tootsi taskud“. Nendest almanahhidest aimub ühtaegu nii lapsea ujedust, teismee trotsi kui täiskasvanulikkude elutarkust ...

“Tootsi taskutes” avaldatud kirjaread ja kunstitööd peegeldavad maailma meis ja meid maailmas. “Kambja on tükike Eestit, tükike maailma. Me oleme kõigi ja kõigega seotud,” tõdeb eesti keele õpetaja Tiina Tiideberg. “Et tulev põlvkond meie tegemisi hinnata ja meilt õppida saaks, tuleb seda maailmapilti joonistada, tuleb näidata seda “maailma ja mõnda, mis seal sees leida on” ”

Mõttemõlgutused. Probleemlood. Traditsioonide ja harrastuste kajastused. Kooli- ja kultuurilooline aabits. Reisimuljed. Mälestustekillud. Autori fantaasiale piiritut vabalendu pakkuvad luuletused, muistendid, muinasjutud, jutukesed ...

Erinevaid kirjatöid lugedes ilmneb seegi, mis eri põlvkondade sirgumises aja jooksul on muutunud ja mis muutumatuna püsinud. Vaevu viiekümne aasta eest treisid ka kooliplikad tööõpetuse tundides arvelaunuppe. Kaasajal istuvad teismeeas neiud arvutiklassis, ajavad jututubades kümnete kallimatega mesijuttu ja peavad oma virtuaalabikaasadega kodusõdasid, matemaatikatehted tehakse targa taskuarvuti abil. Esimese Vabariigi ajal rabasid lapsed koos vanematega hommikust õhtusse talutööd teha, kuid ei saanud sentigi taskuraha, sest see oli oma kodu ja oma töö. Nüüd kirjutab 12-aastane koolipoiss, et talle maksab paps lumerookimise ja puude riita ladumise eest palka, kuid temal on ärivaistu – ta palkab sõprade seast odava tööjõu ja teenib kenakese vaheltkasugi. Vanasti käisid

paljud lapsed talu- või sovhoosikarjas, kuid nüüd nukrutseb ühe kuu karjaseleiba teeninud Astrid, et tema sellesse lähedasse ametisse enam ei pääse – ühistu läks pankrotti ja kari hävitati ...

Oskamata pädevalt hinnata, kas mõjutavad filmi- ja teleterror, vägivaldast küllastatud arvutimängud või kriisiolukorras peresuhted, kuid ka väikeses maakoolis on lapsi, kes vähimagi piinlikkusega kujutavad julmust nii sõnas kui pildis. Eks ole seegi üks meie ümber toimunud muutumisi, mistõttu “taskute” koostajail tuleb olla aeg-ajalt tsensori rollis.

“Kui ma paar aastat tagasi esimest korda pilgu kambjalaste *Tootsi Taskutesse* heitsin, olin meeldivalt üllatunud almanahhi sisukusest,” möönab laste(aja)kirjanik Leelo Tungal (2000: 5–6). “Enamasti sisaldavad ju koolialmanahhid pikki traditsioonilisi klassikirjandeid, mis tavaliselt lõpevad lausega “Olime väsinud, aga õnnelikud” ja mille lugemine pakub kõrvalseisjale huvi vast ehk kümne-kahekümne aasta pärast, kui mõnedest autoritest on saanud kirjanikud, kooliõpetajad, poliitikud või pankurid – et näe, juba lapsena ... *Tootsi Taskutes* on aga paeluvat lugemist nii praegustele tootsidele-teeledele kui ka täiskasvanuile, kellele almanahh õnnekombel kätte satub. Neisse taskutesse on jätnud oma argipäevapilte uued arnod-teeled-tootsid-imelikud, ja – mis kõige sümpaatsem – ka nende vanemad ja õpetajad. Mulle meeldib seegi, et ajaloo valgeid laike ja musti auke ei maalita Kambja koolis padupunasteks ega kõmulehekollasteks, vaid kõneldakse asjadest ja nähtustest nii, nagu nad kunagi olid – elati ju ennegi...”

Kokkuvõtteks mainib Leelo Tungal oma varasemale õpetajana töötamise kogemusele viidates: “Kes ise õpetajaleiba söönud, see leiab lehtede vahelt üpris palju maa soola säravaid kristalle, mis nii mõneski Eesti linnas ja külas on kahjuks juba tuhmiks ja tuimaks muutunud ... Soovin autoreile-koostajaile vaimuerksuse säilimist ja jõudu ning mõistvaid toetajaid, et *Tootsi Taskutes* saaks ajapikku kokku mitu vikerkaart!”

Koolialmanahh kui pedagoogiline väärtus

Kõigi aastate „Tootsi taskud“ on leidnud tunnustavat tähelepanu nii koduses Kambjas kui kaugemalgi. “Sõnailu ja pildivõlu haarab lugejaid-vaatajaid, olgu need õpilased, õpetajad või lapsevanemad,” arutleb Õpetajate Lehe veergudel pedagoogikadoktor Heino Rannap (2001: 12) „Nagu Joosep Tootsi taskutes leidis kõikvõimalikke asju, sisaldavad Kambja Ignatsi Jaagu Kooli almanahhid erineva sõnumiga jutte, luuletusi, artikleid, pilte ja fotosid. Eesti haridusteel pole imekspandav mitte ainult see, et maakool koostab ja ilmutab igal aastal almanahhi, vaid Kambja kooli üllitiste puhul on põrpi veel artiklite ja illustratsioonide hea kvaliteet, igas aastaraamatukeses omalaadne lähenemine sisukusele, mille aluseks on õpilastööde kõrval õpetajate, lapsevanemate ja vilistlaste kirjatööde kasutamine.“

„Tootsi taskuid“ kui „pedagoogiliselt suure väärtusega almanahhi“ tutvustades nendib Heino Rannap, et õpilaste kirjutiste trüki ilmumine stimuleerib neid edasisele kirjaketsetusele, tõstab enesetunnet, ergutab ennast harima. Heino Rannapi poolt „Tootsi taskute“ iseloomustamiseks kirjutatu muudab eriti hinnaliseks tõik, et koolialmanahhide kohta puudub kirjasõnas ülevaatlik ja usaldusväärne info, koolide loomekogumike üllitamisega seonduv alles ootab põhjalikumat uurimist. Ajaloolise korrektsuse huvides tuleb mainida, et ka Heino Rannapil tekkis parimas tahtes kirjutatud lühiartikli avaldamisel lahkarmamus Õpetajate Lehe reklaamitoimetajaga, kes pidas pedagoogikadoktori sõnumit reklaamitekstiks ning soovis võtta selle avaldamise eest tasu vastavalt kehtivale hinnakirjale. Läbirääkimiste tulemusel vabastati pedagoogikadoktor Heino Rannap siiski reklaamitasu maksmisest.

Almanahhi roll kooli õppe- ja kasvatustöö kontekstis

Koolialmanahhi üllitamise traditsioon on Kambjas mõnevõrra pikem, kui oma õppekava järgi õppe- ja kasvatustöö korraldamise võimalus. 1997. aasta sügiseks, kui Kambja koolis hakkas kehtima esimene oma õppekava, oli ilmunud kaks “Tootsi taskute” aruannet. Et almanahhitraditsioon oli veel liialt noor ja alles kujunemisjärgus, kajastus see kooli õppekavas võrdlemisi marginaalselt.

Aastal 2002 koostati Kambja kooli uus õppekava, mille üldosas on almanahhi “Tootsi taskud” väljaandmine tugevalt lõimitud kooli õppekavas seatud õppe- ja kasvatustöö eesmärkidega ning nende

saavutamise põhimõtetega. Näiteks õppimist soodustava ja õpilasi arendava õpikeskkonna kujundamisel on almanahhil tänuväärne roll. Õpilastel on loov- ja uurimistööde vahendusel võimalik jõuda Bloomi õppe-eesmärkide taksonoomiast tuntud analüüsi- ja sünteesioskuse kategooriani, rutiinses koolitöös piirduvad õppe-eesmärgid pahatihti teadmise, mõistmise ja rakendamise kategooriaga. Tehes almanahhile kaastööd, asetab iga autor end sageli uude või muutunud õpisisituatsiooni, mis soodustab õppida tahtva ja õppida oskava inimese kujunemist. Nii almanahhile kaastööde tegemine kui teiste poolt kirjutatu lugemine võimaldab õpilastel kasvada enesest, kaasinimestest, kodust ja kodumaast lugupidavaks inimeseks, lubab neil orienteeruda erinevates kultuurides ja tunda end väarika Eesti Vabariigi kodanikuna. Almanahhi üllitamise ning kooli õppekavaliste õppe- ja kasvatustöö eesmärkide vahel võib leida kooskõla paljudes teisteski aspektides.

Kambja kooli aastatepikkune kogemus kinnitab, et almanahhi üllitamine ja sellega seonduvad ettevõtmised annavad häid võimalusi nii riiklikus õppekavas määratud pädevuste saavutamiseks, kui läbivate teemade õppe- ja kasvatusts protsessi kaasamiseks. Almanahhi jaoks tehtud kirjanduslik või kunstiline loovtöö, pärimuse talletamine või uurimus kujundavad õpilasautoris loomulikult ja märkamatu viisil kõiki riiklikus õppekavas määratud üldpädevusi (õpipädevus, tegevuspädevus, väärtuspädevus, enesemääratluspädevus). Almanahhis avaldatud materjalidega tutvumine avardab õpilaste silmaringi, mis riikliku õppekava terminoloogiast lähtudes tähendab ka üldpädevuste kujundamist.

Almanahhiüllitamine on pakkunud ka väga häid ja mitmekesiseid võimalusi nii valdkonnapädevuste kujundamiseks kui läbivate teemade käsitlemiseks Kambja kooli õppe- ja kasvatustegevuses. Igal aastal annavad almanahhile sisu vähemalt 4–5 omavahel lõimitud teemat, mis reeglina haakuvad mõne valdkonnapädevusega (looduspädevus: lemmikloomad, aastaajad, reisimine jt; sotsiaalne pädevus: elukutsevalik, raha teenimine ja kulutamine, alkoholi- ja narkoprobleemid; refleksiooni- ja interaktsioonipädevus: iidolid, sõprus, armastus, lapsepõlvõõrõud ja -mured jt; kommunikatiivne pädevus: lapse esimesed sõnad, emakeel, kirjanduslikud katsetused erinevates žanrites jt; tehnoloogiapädevus: käsitööoskused enne ja nüüd, kodumasinade muutumine meie peres jt; kultuuripädevus: lugemishuvi, hovid, traditsioonid jt; matemaatikapädevus: kõikvõimas arvuti jt).

Kui õppekava läbivaid teemasid õpilastele antavate praktiliste oskuste aspektist käsitleda, on almanahhitegemisega kõige vahetumalt seotud “Infotehnoloogia ja meedia” kuna loometekste aitavad arvutisse sisestada õpilased, e-posti vahendusel on küsitletud avaliku elu tegelasi jne. Eeltoodud läbivat teemat peab edaspidi veelgi ulatuslikumalt rakendama, sest seniste almanahhide materjalid on jäänud virtuaalkeskkonnas avalikustamata.

Raamatuaasta “Tootsi taskute” täitmiseks kasutati sidevahendina esimest korda elektronposti abi. Lõpuklassi õppurite poolt teele läkitatud küsimused potsatasid Eesti riigitegelaste elektronpostkastidesse. Saabunud vastused andsid küsijatele teada, mida arvavad raamatutest ja lugemisest president Lennart Meri, kultuuriminister Signe Kivi, rahvaasemikud Tunne Kelam, Andres Varik või Siiri Oviir ... Oli tunda, et avaliku elu tegelased võtsid lastele vastamist tõsiselt. Vastustest õhkus siirust, isikupära ja tuumakust. Lapsed kogesid, et poliitikutel on ka inimlik nägu, ehkki nende vastuolulise tegevuse ja lõputuna näiva kemplemise kohta poetatakse nii kodudes kui meedias tihti vaid sapiseid hinnanguid. Õppekavasse kuuluvad ühiskonnaõpetuse tunnid on seatud kasvatama tulevasi valijaid ja kujundama nende suhtumist poliitikuisse, kuid raamatuaasta almanahh andis Kambja koolis kogemuse, et seda saab teha ka muul moel.

Almanahhis on ikka ja jälle antud trükipinda keskkonna ja säästva arengu, tööalase karjääri ja selle kujundamise ning turvalisuse teemade avamisele õpilaste poolt omaloomingu vahendusel. Kodukoha kultuuri ja ajalugu on käsitletud väga mitmekülgsest ja ulatuslikult kõigis almanahhides (kooli- ja kiriku ajalugu, nimekad isikud, koolile hüdroelektrijaama ehitamine Suure-Kambjas, valla teenetemärgi pälvinud kambjalased, muusika- ja käsitöötraditsioonid jne).

Almanahhi koostamine kui üks õppeaasta kaalukamaid ettevõtmisi on aja jooksul aina tugevalt lõimitud Kambja kooli õppe- ja kasvatustegevuse protsessi ning seostatud mitmete varasemate üksiküritustega. Kooli kirjandus- ja kunstivõistluste kavandamisel arvestatakse almanahhi

temaatikaga. Ka kevadistel õpilaskonverentsidel käsitletakse almanahhiteemasid. Suulises ettekandes ja esitlusvahendeid kasutades saavad õpilased enda poolt kogutud infot põhjalikumalt tutvustada, sest trükipinna nappuse tõttu avaldatakse almanahhis pärimuslikke ja koduloolisi materjale, mälestusi, intervjuusid jms paraku lühendatult. Õppeaasta jooksul saab korraldada õpilastele kohtumisi nende inimestega, kes esindavad sel aastal almanahhis käsitletavat teemavaldkonda (huvitava elukutsega vilistlased, eeskuju andvad lapsevanemad jne). Huvipakkuvama sisuga „taskute“ valmimise nimel on Kambjas tekkinud tihedam koostöö kogukonnas elik sotsiaalne sidusus. Olnud aegu puudutavad kaastööteemad ahvatlevad ka pereringis mitme põlvkonna liikmeid omavahel vestlema ja mälestusi vestma – nimetagem seda siis videvikutunni pidamiseks või „arenguvestluseks“.

Kui hinnata almanahhi üllitamist kooli õppe- ja kasvatustegevuse kontekstis, on kindlasti tegemist väga kõrge kasuteguri ja kasvatusväärtusega ettevõtmisega, mis loob sünergia õppekava üldosa ja mitmete ainekavade (eesti keel, kunstõpetus, ajalugu jt) raames kavandatu vahel.

„Tootsi taskud“ on pälvinud tähelepanu

„Tootsi taskutel“ on olnud suur mõju Kambja kooli maine kujundajana, hea kooli kuvandi loojana. Almanahhi käsitlev meediainfo on olnud positiivne ja asjaosalisi uutele tegudele virgutav.

Õpetajate Leht on tutvustanud „Tootsi taskuid“ mitmel korral: „Kambja koolipere sai „Tootsi taskud“ (Jakob Lembitu – Toivo Ärtise pseudonüüm, 31. mai 1996), „Kambja Toots tahab saada maffiapealikuks“ (Sander Alfred Liivak, 11. september 1998), „Vägivallata Tootsi taskud Kambjas“ (Toivo Ärtis, 21. mai 1999), „Kuidas prominendid tähti õppisid“ (Toivo Ärtis, 8. september 2000), „Kuuendad „Tootsi taskud““ (Heino Rannap, 1. juuni 2001), ajakirjanik Linda Järve nädalakommentaari (10. mai 2002).

Raadioetris on esitletud almanahhi ja sealt õpilaste loomingut ette loetud paaril korral: Härmo Saarmi tegi pika öösaate 5. septembril 1997 (Raadio Pluss B3) ja Mari Tarand sisustas keskööprogrammi 1. septembril 1999 (Vikerraadio).

„Taskutest“ nopitud kirjatöid ja pilte on avaldanud aeg-ajalt ajakiri „Hea Laps“. Sealtkaudu jõudis Margus Pärna luuletus „Minu õnn“ 2001. aasta novembris Estonia kontserdisaalis president Arnold Rüütli osavõtul peetud isadepäeva aktuse kavva ning tele- ja raadioülekande kaudu paljudesse kodusse.

„Tootsi taskute“ koostajatele on olnud küllap kõige suuremaks üllatuseks asjaolu, et Kambja laste kirjatööd on jõudnud õppeülesannetena kooliõpikusse ja töövihikutesse. 7 klassi õpilane Eva Unt avaldas 1998. aasta „taskutes“ essee *graffiti*’ist, mille 5. klassi uue emakeeleõpiku „Sõnasõber“ koostajad Viivi Maanso, Kaider Vardja ja Merike Vardja juba paari kuu pärast väitluse algatamiseks ära trükkisid. Kambja kooli almanahhist võetud loometöid sisaldavad ohtrasti Piret Hiisjärve eesti keele töövihikud „Õpime eesti keelt suheldes“.

Rõõm on almanahhirõõmust osa saada

Kirjasõna vajalikkuse ja asendamatusse kohta on inglise kirjanik Virginia Woolf (1882–1941) aastakümnete eest sõnastanud imetlusväärselt lihtsa mõtte: „Midagi pole tegelikult juhtunud, kui seda poleks üles tähendatud.“

Kambja lastel ja kambjalastel on läinud hästi, sest nende toredad juhtumised ja vahedad mõtted on „Tootsi taskutes“ juba kümnel korral üles tähendatud. „See ongi meie ajalugu. Juhtumised mitme põlvkonna elust. Nüüd jäävad need alles,“ vastas lapsevanem Merle Saik, kui küsiti, mida kasulikku või olulist on andnud „Tootsi taskud“ kambjalastele. „Tootsi taskutes“ saavad jäädvustatud ka sellised mälestused, mis poleks kunagi trükki jõudnud. Laste kirjutatud lood ja luuletused „kasvavad“ aasta-aastalt koos nendega.“

Aastate jooksul on mõtte- ja pildivara „taskutesse“ kogumisel, arvelevõtmisel, töötlemisel ja säilitamisel innukalt kaasa löönud õpetajad Valve Keskpalu, Mare Paidra, Christi Olep, Sirle Kuristik, Tiiu Laane. Marju Pehlak, Peeter Ruuge, Sulev Kaasik, Priit Kiuru jt. „Taskute“ sõpradena väärivad tunnustamist mitusada õpilasautorit, kuid ka kümned kaastöölised lastevanemate, vilistlaste ja avaliku

elu tegelaste seast. Abivalmis, optimistlik ja suurepärase kunsti- ja maitsemeelega Tiia Tammemägi oli "taskute" juurdelõikajaks (ehk küljendajaks) kaheksa aruande puhul, kahel viimasel aastal on olnud küljendustöö täiusele püüdleva Peep Ainsoo hooleks. Tõravere Trükikoda on "taskud" õmmelnud (ehk trükkinud) alati heas kvaliteedis, tööraha on tasunud Kambja Vallavalitsus.

On aasta 2005. On jürikuu. Juubelialmanahhi ilmumise künnisel lehitsen varasemaid „Tootsi taskuid“ Igal „taskul“ on oma nägu, kuid jõuan kiiresti äratundmisele, et valdav osa eelmistel aastatel trükitud lugusid, luuletusi ja pilte kannavad endas rõõmusõnumit. Mõtterõõm. Koolirõõm. Pererõõm. Kodurõõm. Teorõõm. Suhtlemisrõõm. Loomerõõm. Elurõõm. Ju kuuluvad rõõmujagamine ja rõõmukogemine nende tunnete ja väärtuste hulka, mis saadavad inimesi alateadlikult igal ajal ja igas olukorras. Võib vaid kujutleda, kui toeka kõite saaks, kui trükiks ühtede kaante vahele kõik „Tootsi taskutesse“ talletatud rõõmulood ja lood rõõmudest.

On öeldud, et rõõm loob rõõmu. Rõõm on rõõmust osa saada. Almanahhirõõm on väärt rõõm. Rõõm on almanahhirõõmust osa saada.

Kirjanduslik meistriteos pole midagi muud kui segiaetud sõnaraamat. Kambja kooli sõnailu ja pildivara kogumik „Tootsi taskud“ ilmub nõnda kaua, kui jätkub sõnaraamatuid, mida segi ajada.

Kasutatud allikmaterjalid:

1. Liba, E. (1996) Saateks. – Tootsi taskud I. Koost. T. Tiideberg, T. Ärtis. Lk 5
2. Liba, E. (1997) Mõtisklus. – Tootsi taskud II. Koost. T. Tiideberg, T. Ärtis. Lk 6
3. Rannap, H. (2001) Kuuendad „Tootsi taskud“ – Õpetajate Leht, 01.06. Lk 12
4. Tiideberg, T.; Ärtis, T. (1996) Armsad koolisõbrad Kambjas ja kaugemal! – Tootsi taskud I. Koost. T. Tiideberg, T. Ärtis. Lk 2
5. Tungal, L. (2000) Olgu need taskud alati täis! – Tootsi taskud V Koost. T. Tiideberg, T. Ärtis. Lk 5–6
6. Ärtis, T (1999) Saatesõna. – Tootsi taskud IV Koost. T. Tiideberg, T. Ärtis. Lk 5–6

P.S. Kambja kool kolib eeloleval sügisel oma pikisilmi oodatud uude koolihoonesse. Avaramates tingimustes tahame alustada teiste koolide almanahhide kollektsioneerimist, et avaldada nõnda omapoolset tunnustust kõigile almanahhitegijatele kui aatekaaslastele.

„Tootsi taskud“ tänavad ette kõiki almanahhiannetajaid ning jäävad ootama oma uusi sõpru riulikaaslasteks.

MEEDIATUND KALMETU PÕHIKOOLI VII KLASSIS

Ene Toomsalu, eesti keele ja kirjanduse õpetaja

Annan VII klassile meediaõpetust ühe tunni nädalas poolele klassile, samal ajal teine pool klassist on arvutitunnis. Tund sai vajalikuks tänu sellele, et läbisin pikaajalise meediakoolituse Concordia Rahvusvahelises Ülikoolis (153 tundi) ja olin alustanud juba kooliajalehe väljaandmist. Samal ajal oli kadumas 7. klassi üks emakeeletund, tahtsin seega jätkata oma ainetundi läbi meedia. Kooli direksioon oli sellega meeldivalt nõus.

Leidsin, et oleks vajalik koolitada meediateadlikke õpilasi. Kui palju on erinevaid allikaid, kust teavet saada ajakirjanduses ja tähtis on noorele inimesele tõestada, et kõik ei olegi õige, mida loetakse, sest erinevatel autoritel on erinevad eesmärgid, millest laiem avalikkus alati teadlik pole. Samuti pidasin vajalikuks selle õpetamisega leida pidevat järelkasvu kooliajalehe toimetamiseks. Olengi saavutanud lastes huvi ja oskuse kokku panna kooliajaleht oma kooli seinte vahel algusest lõpuni. Iga meediatunniga arendan õpilastes suulist ja kirjalikku väljendusoskust, loovust, kunstimaitset, õpilane õpib mõtestatult lugema ja kirjutama eri liike meediatekste, areneb kriitiline mõtlemine ja analüüsioskus.

Iga tunni alguses vesteldakse viimase aja meediauudistest, tunni ajal on kõigil õpilastel kasutada ajalehed Postimees ja Sakala, need toon kodust kaasa. Paljudel õpilastel neid ajalehti kodudes pole, olen teinud uuringu, põhiline lugemisvara kodudes on SL Õhtuleht ja Kroonika, teisi ostetakse vahetevahel. Tunnis kasutan veel EALL-i väljaannet "Ajaleht koolitunnis" ja Ajalehe Lehti, oma kooli ajalehti, millest valin sobivaid tekste ja ülesandeid oma kooli 7. klassi õpilastele. Veel kasutan suhtlemisülesanneteks M. Hage õpikut "Kõnelema" Tallinn, Koolibri 1994, ja M. Hennoste "Väike lugemisõpetus" Tallinn, Avita 1998.

Igas õppetunnis valmib üks õppeleht, mis kogutakse meediamapi vahele. Osa neist on käsikirjalised ja osa on valminud arvutil. Tööde analüüsileht valmib aasta lõpus. Igas mapis on sisukorraleht, mida õpilane igas tunnis täidab

Õpetan selgeks ajaleherubriigid ja neid ka ise kirjutama. Esitan siin teemad, mida käsitleme meediatunnis ja millest valmivad töölehed: mis on meedia, rubriigid ajalehes Sakala, uudis ja *lead* (lõikame välja ajalehest uudise, leiame olulise, joonime alla, siis kirjutame ise uudise koos *lead*iga), uurimus ajalehefotodest (mitu mehe, naise, lapse fotot on ajalehtedes ja ka uurime nägude ilmeid ja vanust, siis analüüsime, miks sel perioodil niisugune valik ajalehtedes), fotomontaažiga dialoog (õpilane saab ajalehest välja lõigata meelepärased fotod, need kleepida lehele ja siis sobiva dialoogiga varustada), koomiks (õpilane leiab koomiksi, tutvustab klassile, kleebib lehele ja joonistab oma koomiksi), ristsõna (paarilised lahendavad ajaleheristsõna, seejärel valmistab iga õpilane korrektselt oma ristsõna, intervjuu (kuulame lindilt, analüüsime, kuidas küsimusi esitada, seejärel valmib intervjuu mõne koolitöötajaga), kuulutus (selle leidmine ajalehest, kleepimine oma lehele ja kuulutuste ise välja mõtlemine, tihti mõtleavad lapsed välja igasuguseid naljakaid kuulutusi, selles tunnis mängime ka draamavõtetega läbi töölevõtu vestlusi), reklaam (valmib näiteks kooli kevadpeo reklaam), ilmateade (algul teeme kõik märgid selgeks, mis ilmakaardil on, kirjutame ja joonistame need lehele, siis valmib ilmateade, mis lõpeb mingi naljaka meeldetuletusega), artiklite edetabel ajalehes (õpilane reastab pealkirjad, tuletan meelde artiklite pealkirjade õigekirjareegleid nii tekstis kui ka pealkirjadena), võõrsõnad ajalehes (töölehele valmib tabel, kus pealkirjadeks on võõrsõna tunnused ja all on sellele tunnusele vastavad võõrsõnad, õpilane joonib enne ajalehetekstides alla võõrsõnu, õigekirjutusele pöörame suurt tähelepanu), suur ja väike algustäht ajalehes (jälle valmib tabel, mille pealkirjadeks on suure ja väikese algustähe reeglid ja õpilane otsib oma ajalehest sõnu, joonib alla, kirjutab õigesti välja), impressum (leitakse ajalehest, lõigatakse, kleebitakse ja vesteldakse erinevate tööde tegemisest ajalehe juures).

Õpilastel on võimalus arvutiga tööd teha, väikesed tunnitööd arvutisse kirjutada ja pärast ühele lehele paigutada erinevad tööd koos piltidega, mida otsivad Internetist või kooli kodulehelt. Nii saab algust teha ajalehe küljendamisega.

Lastele meeldib meediatund enam kui eesti keele ja kirjanduse tund, sest siin on vahelduseks õpikule ja töövihikule ajaleht ja tund on vabamas vormis, ei küsita kodust tööd, saab joonida tekste, lõigata välja ja luua, fantaseerida ise. Nii kirjutavad nad kevadisele analüüsilehele ja imestavad, miks järgmisel aastal seda tundi ei ole. Analüüsilehel mõtisklevad nad veel järgmistel küsimustel: mitu tööd valmis sel aastal, missugune töö meeldis kõige enam, põhjenda; missugune töö kõige vähem, põhjenda; missuguse töö välimus on kõige meeldivam, miks; missuguse töö välimusega rahul pole, miks; kellega meeldis klassis koostööd teha; suhted õpetajaga ja ettepanekuid uuendusteks meediatunnis.

Hindan meediatööde juures korrektsust, õigekirja, teksti paigutust valgele lehele, eakohalisust tööde sisus, analüüsioskust, esinemist klassi ees jne.

Paljusid töid, mis valmivad meediatunnis, kasutan kooliajalehes. Õpilased on sellega harjunud ja ootavad kooliajalehte. Kooliajalehte anname välja 16. detsembrist 1995 ja siiani on ilmunud 40 ajalehte. Kui on ilmunud uus ajalehenumber, siis saavad selle 5.–9. klassi kõik õpilased eesti keele tunnis, enne olen teinud ka reklaami, et tuleb ajalehetund. Selles tunnis kõigepealt loeme ajalehe läbi, siis algab ristsõna lahendamine ja loosimine, igast klassist üks võidab maiustuse. Vahel teeme kooliajalehe kohta viktoriini, vahel värvime ajalehes olevaid joonistusi, vahel õpime läbi ajalehe eesti keelt vastavalt klassile: otsime sõnaliike, lauseliikmeid, erinevaid lausetüpe jne.

EESTI NOORTEÜHENDUSTE LIIDU III SUVEKOOL CANTERVILLA LOSSIS PIKAJÄRVEL

Eve Toomsalu, Suure-Jaani Gümnaasiumi õpilane

15.07.–18.07.2004 toimus Cantervilla lossis Valgamaal Eesti Noorteühenduste Liidu suvekoolitus, millest võeti seekord väga rohkearvuliselt osa. Kohal olid AEGEE, RP Juventus, Juventus, Vabadus Noorte Liikumine, Keskerakonna Noortekogu, Prussakovi-nimeline Rattaühing, Tartu Ülikooli Rohuteaduse Selts, Koolivalve, Eesti Õpilasomavalitsuste Liit, Eesti Gaidide Liit, Eesti Psühholoogiaüliõpilaste Ühendus, Arstiteaduskonna Üliõpilaste Kogu, Noor-Isamaa, Rahvaliidu Noored, Lastekaitseliit, Noored Sotsiaaldemokraadid, BEST-Estonia, Reformierakonna Noortekogu, Zercalo, ELSA-Estonia, FALCK Noorteklubi, Jalgrattaklubi TURIST, AIESEC Eesti ja Forseliuse Noored (B. G. Forseliuse Selts).

Kuna Cantervilla loss asus nii mõnegi jaoks väga salapärases kohas, siis enamus meist kogunesid Tartusse, kuhu oli tellitud buss, mis pidi viima Pikajärvele, meie nelja järgneva päeva elamispaika. Kohale saabunud, majutasime end ning einestasime. Peale seda järgnes avamine, kus valmistasime ENLi Suvekooli joogi, mis lõppkokkuvõtteks koosnes vaid veest ja virsikutest. Toimus ka gruppidesse jaotamine ja iga grupp pidi joonistama oma nägemuse ENList. Pildid tulid väga ilusad ja need kaunistasid koolitusruumi seinu järgnevate päevade jooksul. Järgnes naeruteraapia lühikursus, mille käigus omandasime suhkrust hambad, rääkisime endast, etendasime anekdoote, mängisime mängu, naersime kõvasti ja joonistasime. Kursuse lõppedes oli kõigil hea tuju ja võib-olla seetõttu oligi tutvumisõhtu täis naeru ja laulu. Magama saime esimese päeva kohta küllaltki hilja.

Järgneval hommikul ootas meid virgutusprogramm, millesse kahjuks jõudis vaid mõni üksik, sest uni oli nii magus. Hommikusöögiks olid juba kõik ärkvel ja peale seda oli ette nähtud kaks koolitust, mille vahel oli eelnevalt valik tehtud: „Enese juhtimine ja suhtlemine” või „Isiklike eesmärkide seadmine”. Minu valik langes esimese koolituse kasuks. Koolitus oli äärmiselt huvitav. Põhiteemaks olid inimeste käitumisstiilid ja nende analüüsimine ja ennetamine. Eelnevalt olime ka täitnud testi enda kohta, mille saime tagasi koolituse lõppstaadiumis. Testide vastuste lugemisel saime ka juba rakendada oma värskest omandatud teadmisi. Õhtul toimus 70ndate stiilis pidu, kuhu me kõik olime kodust kaasa võtnud vastava stiili riided. Õhtu oli täis nalja ja naeru.

Uus hommik tõi kaasa uued koolitused: „Konfliktide juhtimine ja juhi sotsiaalne vastutus” ja „Noorteühenduste turundus.” Ise osalesin viimati nimetatud koolitusel. Meile räägiti nippidest, kuidas paremini sponsoreid saada ning kuidas neile meele järele olla. Eriti rõhutati seda, et kui taotleda sponsorlust, siis tuleks kiri kindlasti saata posti teel, mitte e-mailina. Õhtuprogrammiks oli maastikumäng, mille käigus saime tunda ka lähiümbrust. Istusime väga kaua lõkke ääres ja laulsime laule.

Järgmise päeva hommik oli kõige raskem kuna paljud ei olnud öösel magama läinud, sest eelmine õhtu oli ju viimane, kus kõik koos olid. Enne lõunat toimus ENLi erakorraline üldkoosolek, kus vaadati, mida on paari kuu jooksul ära tehtud. Pärast lõunat aga toimus lõpetamine. Kõigil oli väga kahju lahkuda. Suvekool andis mulle palju – uusi teadmisi, toredaid sõpru, mõnusaid ideid. Ootan juba uut suve ja sellega kaasnevat suvekooli!

KOOLI- JA HARIDUSLUGU

KOOLITATUD KOOLMEISTER JA TÄRKAV EESTI INTELLIGENTS¹

Väino Sirk, Ajaloo Instituut

Vaimulikud (preestrid) olid esimesed haritlased, kellega eestlastel tekkis püsiv kontakt. Rootsi ajal lisandusid koolmeistrid, alguse sai eesti talurahvakooli ajalugu. Ajaloolane Elina Öpik on rootsiaegseid koolimehi nagu Ignatsi Jaak jt nimetanud eesti intelligentsi eelkäijateks. Nad olidki oma aja kohta koolitatud koolmeistrid, kes olid õpetust saanud ülikooliharidusega, pedagoogikat tunduvalt Bengt Gottfried Forseliuselt.⁽¹⁾

Me teame, et eesti kooli areng ei olnud sirge ja tõusujoones kulgev tee. Veel 19. sajandi algul domineeris nn lugemiskool, kus õpetati lugemist, usuõpetust, veidi laulmist. Nendegi koolide võrk oli hõre ja puudulik. Koolmeistritele ei esitatud kuigi kõrgeid nõudmisi, koolmeistriks õppida ei olnud õieti kusagil. Tegemist oli koolitamata koolmeistritega, keda kirjanduses on mõnikord nimetatud ka eesti “eelintelligentsiks”.⁽²⁾

Kes on üldse haritlane või intelligent? Nii määratletakse tavaliselt inimest, kes 1) tegeleb valdavalt keeruka, eriteadmisi nõudva vaimse tööga, 2) on saanud selleks vastava erihariduse. Eriharidusest ei saanud 1820.–1830. aastateni koolmeistrite puhul veel juttugi olla. Vaimse töö tegijaks võime – mingil määral – pidada ka kehva lugemiskooli õpetajat. Kuid vahe külakooliõpetaja ja linnas asuvate koolide õpetajate vahel oli tohutu. On raske uskuda, et kreiskooli või gümnaasiumi õpetaja võis päris- ja teoorjuse päevil külakoolmeistris näha teist õpetajat, ametivenda. Vaimse tegevuse sisu oli sedavõrd erinev. Raske on ette kujutada nendevahelist suhtlemist, olgu siis pedagoogilistel või üldistel ühiskondlikel teemadel. Seega külakoolmeister ei kuulunud intelligentsi hulka, intelligents oli siinmail saksakeelne, talurahvast sotsiaalselt ja mentaalselt kauge. Üksikud erandid nagu näiteks Johann Heinrich Rosenplänteri kasvandik Abram Holter, üldpilti ei muuda.

Haritlast iseloomustab niisiis see, et vaimne töö on tema põhitegevus. Päris- ja teoorjuse aegsel koolmeistril see valdavalt nii ei olnud. Koolis käidi vaid mõnel talvekuul. Koolmeistri ajast kulus lõviosa tööle koolimaal, tehti ka rätsepa-, tislari- ja puusepatööd, pandi rõugeid jne. Talvelgi võis koolinädal olla paaripäevane. Erinevused olid siiski suured nii Põhja- ja Lõuna-Eesti, kui maakonna ja kihelkonna tasemel.⁽³⁾

19. sajandit on nimetatud rahvuste sajandiks Euroopas. Sajandi alguse sõjad ergutasid rahvusluse tõusu Saksamaal, sealt ulatusid vastavad mõjud baltisakslaste hulka. Rahvuslus ärkas ka Venemaal, ehkki rahvusteadvuse levimine vene talurahva kirjaoskamatuses massides võttis palju aega. Eesti talurahvas haarati kiiremini kui Venemaal moderniseerimisprotsessi, kaotati pärisorjus, elavnes rahva horisontaalne ja vertikaalne sotsiaalne mobiilsus. Talunõored omandasid mitmesuguseid käsitöö- ja ametioskusi, liikusid laiemalt, nende silmaring avarus. 19. sajandi keskpaigani talurahvas rahvusteadvuse märke siiski ulatuslikumalt ei ilmutanud. Haridustase oli veel liiga madal, puudusid eestikeelne ajakirjandus ja rahvustunnet õhutavad raamatud.

Vaatamata Nikolai I aegsele stagnatsioonile nõudis arenev elu ikkagi rahvaõpetuse, elementaarse hariduse arendamist. Talumaadel moodustati vallad, vallakohtud, administratiivne süsteem muutus keerukamaks, ühtlasi paberlikumaks. Mõisates rakendati põllumajanduslikke uuendusi, sellekski oli tarvis kirjaoskajaid eestlasi. Rahvakooli arendamist nägid ette talurahvaseadused. Ning rahvahariduse edendamist oli vaja, et vastu seista Peterburi valitsuse tsentraliseerimispüüdlustele. Rahvakooli suhteliselt hea korraldus (muidugi võrreldes Venemaaga) oli argument Vene valitsuse ambitsioonide vastu.

¹ Ettekanne Kuuda seminari asutamise 150. aastapäeva tähistamisel 29. septembril 2004 Märjamaal.

1820.–1830. aastatest alates kujundati Lõuna-Eestis kihelkonnakoolide võrku, Põhja-Eestisse asutati neid hiljem ja vähesel määral. Need koolid andsid täieliku kirjaoskusega ametimehi, sh külakoolide õpetajaid. 1830. aastatest kujunes Lõuna-Eestis kihelkonnakooli haridusega külakoolmeistrite kihistus. See oli sammuks edasi, nüüd oli koolmeister haridust saanud astme võrra kõrgemas koolis, kui seda oli külakool, kus ta ise õpetas. Paremini korraldatud kihelkonnakoolid kujunesid koolmeistrite kasvulavadeks (Laiuse, Torma, Simuna ja mitmed teised).⁽⁴⁾ Oluline on, et mõnes kihelkonnakoolis valmistati noori mehi kooliõpetajaks ette, andes neile eriteadmisi õpetamise metoodikas. Võrreldes autodidaktide või külakooliharidusega koolmeistritega moodustasid nad parema, ühtlasema ettevalmistusega, suhteliselt kompaktse ja arvult kasvava õpetajate kihi.

Kihelkonnakoolide õpetajate ettevalmistamiseks ei olnud rüütelkonnad Eestis õppeasutust avanud. Linnades oli aga 19. sajandi algul loodud koolivõrk (elementaarkoolid, kreiskoolid, kust pääses gümnaasiumi). See kergendas vaesemate ja alamast seisusest poiste pääsu hariduse juurde. Mõnedki neist ei põlanud ära õpetajakohta maakoolis. Näiteks Simuna kihelkonnakooli juhataja Wilhelm Normann oli õppinud Rakvere elementaar- ja kreiskoolis.

Kihelkonnakooli õpetajad ja köstrid pidid üldreeglina oskama saksa keelt ja selles ringkonnas oli saksastumine üsna intensiivne. Saksa keeles oli neil kergem end väljendada. Nii näiteks loeme veel 1867. aasta Suure-Jaani köstrite kokkutuleku protokollist, et “siiski peaks Saksa keel Conferezi keeleks jääma, et kergemalt omad mõted võiks ülesrääkida” Ametitöö koolis ja kirikus sidus neid ikkagi rahvaga ja eesti keele ning kirjasõnaga. Aga viimane kuulus enne ärkamisaega ühtsesse balti kirjakuultuuri, oli mõeldud talurahva tarbeks ja see määras ka eestikeelse kirjanduse vaimsuse, sisulised piirid ning köstrite-kihelkonnaõpetajate rahvaga suhtlemise üldiselt õpetav-manitseva ilme. Samas me ei tohi unustada, et juba 1820.–1830. aastatest alates oli paljudel köstritel- kihelkonnakooli õpetajatel teeneid tärkava eesti kultuuri ees. Nad levitasid näiteks kunstmuusika harrastamist. Üheks väljapaistvaks köstriki-kihelkonnakooli õpetajaks sajandi keskel oli Carl Robert Jakobsoni isa Adam Jakobson (1817–1857). Ta oli käinud vaestekoolis, kuid põhiliselt oli ta iseõppija. Tema käe alt tuli külakoolmeistreid, ta asutas Tormas laulukoori ja orkestri, avaldas mõned raamatud eesti ja saksa keeles. Olemata rahvuslane, valmistas ta omal viisil objektiivselt pinda rahvuslikule liikumisele.

Kuid 19. sajandi esimese poole köstrite ja kihelkonnakooli õpetajate ettevalmistuse keskmist taset ei maksa ka üle hinnata. Enamasti ei tundnud nad kuigi põhjalikult pedagoogikat, paljudel oli muusikaoskus napp. Kirikutesse ehitati orelid, kuid köstrid ei suutnud neil rahuldavalt mängida, sest nad ei olnud tööks kirikus ja koolis haridust saanud.

1840. aastatel tõusis taas tugev talurahvarahutuste laine. See väljendus vastuhakus, väljarändamises ja usuvahetuses (üleminekus luteri usust õigeuskku). Just viimane oli siinsele baltisaksa ülemkihile eriliselt ärev suundumus. Aimus oht, et baltisakslased jäävad tühiseks saarekeseks õigeusuliste meres. Arvati, et usuvahetus toob kaasa eestlaste massilise venestumise. See oleks tähendanud Baltimaade sajandeid kestnud läänekristliku ilme ja piirkondliku eripära hajumist. Seda tajusid ka esimesed eesti rahva hulgast pärit kõrgharitlased, näiteks Friedrich Robert Faehlmann, samuti mõnedki läti haritlased nagu eestlastele hästi tuntud Jānis Cimze.

Siinsetes juhtivates ja haritud ringkondades mõisteti, et eesti-läti talupoegade usuvahetus- ja väljarännutuhinat saaksid maha jahutada koolitatud, teadlikud põhirahvaste esindajad, kes on tihedamas, usalduslikumas kontaktis talurahvaga. Kes ühtlasi mõistavad hinnata Baltimaade ühiskondliku korralduse ja ammu kujunenud kultuuri väärtust ning soovivad seda slavofiilide õhutatud venestamise eest kaitsta. Lühidalt: vajati eestlasi ja lätlasi, kel oleks regionaalne teadlikkus ja soov, et Balti eripära säiliks.

Baltisaksa ülemkihid püüdsidki oma seisundit tugevdada, ühtlasi regiooni põlist omapära kaitsta esiteks talupoegade tööalase motivatsiooni, huvi ja aktiivsuse suurendamisega (1849. aasta Liivimaa talurahvaseadus) ning teiseks rahvahariduse edendamiseks. Üheks selle mõjuvaks väljenduseks oli koolmeistrite seminaride asutamine ja ülalpidamine rüütelkondade poolt. Niisugused seminarid olid:

Ataste seminar (1837–1854), mille asutas rühm mõisnikke. Toetust saadi ka Eestimaa rüütelkonnalt. Jädivere seminar (1845–1863).

Kuuda seminar (1854–1887).

Kaarma seminar (1871–1910).

Tartu Eesti Vallakooliõpetajate seminar (1873–1887), direktori järgi nimetatud ka Hollmanni seminariks.

Paslepa seminar (1873–1887), kus koolitati rootsi ja eesti koolmeistreid.

Oluliselt erines eelnimetatutest Valga Köstrite ja Kihelkonnakooliõpetajate seminar, nn Cimze seminar (1849–1887 (1890)), mis oli saksa õppekeele ja ühine lätlastele ning eestlastele. Kui arvestada juurde mõned riiklikud õppeasutused, siis lõpetas umbkaudsel hinnangul aastail 1800–1860 pedagoogilised õppeasutused 350–400 õpetajat (sh ligikaudu 100 Tartu ülikooli pedagoogilises instituudis ja pedagoogilis-filosoofilises seminaris). 1860.–1890. aastani oli lõpetanud 990, 1890. aastate algusest 1905. aastani 820 ja sealt tsarismi kukutamiseni veel 1130 inimest.(5)

Venestusreformide ajal rüütelkondade seminarid suleti, v.a Kaarma seminar Saaremaal. Suleti ka riiklik saksakeelne Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminar (1828–1889), keskseks pedagoogikaõppeasutuseks jäi paljudeks aastateks Tartu venekeelne õpetajate seminar (1878–1918). Peamine on, et seminarid kindlustasid neis õppinutele pedagoogilised teadmised ja vilumuse, vajaliku ainetundmise ning haridustaseme. Üldjoontes moodustasid seminaristid rahvakooliõpetajate harituma osa. Seminariharidus andis head eeldused ka vallakirjutajana töötamiseks, seegi oli tollal oluline amet.

Külakooliõpetajate seminare asutades rüütelkonnad ei seadnud sihiks haritlaste ettevalmistamist. Hollmanni seminari õppeplaanis (1879) on öeldud, et kasvandikel ei ole määratud saada “teaduslikult haritud pedagoogideks”, samuti mitte iseseisvateks “rahvavalgustajateks”.(6) Aga just viimasteks paljud said, mis annab omakorda alust neid arvata intelligentsi hulka.

Eesti intelligentsi kujunemine algas ometi hoopis teisest otsast. Nimelt hakkas juba 19. sajandi esimesel veerandil Tartu ülikooli jõudma eesti soost noormehi, sagedamini mõisaametnike, mõisateenijate poegi. Mõnigi kord tasandas mõisahärra nende teed kreiskooli ja sealt pääseti gümnaasiumi. Astunud lõpuks Tartu ülikooli, nägid nad, et kõrgesti haritud inimeste hulgas on neid, kes talurahva elu ja vaimset kultuuri hindavad, koguvad ja uurivad. Need olid estofiilid, päritolult baltisakslased, mõne soontes voolas aga ka eesti verd. Mitmed otse rahva keskelt tulnud tudengid leidsid oma koha estofiilide ringkonnas. Rahva keele, kommete, uskumuste heade tundjatena olid neil seal tegutsemiseks suurepärased eeldused. Lisaks Faehlmannile ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldile võime nimetada siinjuures Dietrich Heinrich Jürgensoni, Õpetatud Eesti Seltsi esimest sekretäri (1838–1841), ühtlasi Tartu ülikooli eesti keele lektorit ja Tartu riikliku saksakeelse õpetajate seminari juhatajat. Nendest eesti päritolu ja eesti keele ja rahvakultuuri vastu huvi säilitanud tudengitest said esimesed eesti rahvuslikud kõrgharitlased, kes oma päritolu ei püüdnud enam salata, ei häbenenud seda. Neid ei olnud palju, 19. sajandi keskel võib neid kahe käe sõrmedel üles lugeda.

Võib-olla on paradoksaalne kõnelda rahvuslikust haritlasest Faehlmannist, kes suri aastal 1850, kui eesti rahvust tegelikult veel olemas ei olnud. Asi on aga selles, et tema oma sõprade ja mõttekaaslastega (nii eestlaste kui baltisaksa estofiilidega) pani aluse eesti rahvusmütoloogiale, “Kalevipoja” ideestikule ja eesti rahvusideoloogiale. Ta jätkas laiemas ulatuses Kristjan Jaak Petersoni algatatut. Eesti rahvuslus sündis kõrgharitlaste ringkonnas, eeskätt Tartus, Pärnus, arenes edasi Peterburis jm. Kõrgharitlased olid tihedamalt omavahel seotud, neid ühendas *alma mater*, samuti teaduslikud seltsid. Ideed, sh rahvusideed liikusid selles ringkonnas elavalt. Rahvuslus jõudis eestlasteni peamiselt saksa keele ja kirjanduse, Herderi ja tema mõtete propageerijate kaudu.(7) Lihtsate maakooliõpetajateni, kes ei olnud omavahel pealegi kuigivõrd seotud, need ideed esialgu ei ulatunud.

Aastast aastasse, kümnendist kümnendisse suurenes haridust saanud eestlaste kogum. Lähemaks iseloomustamiseks on otstarbekas jagada see kolme kihistusse:

- kõrgharitlased, neid oli kõige vähem;
- köstrid ja kihelkonnakooli õpetajad, keda oli mõnevõrra rohkem;
- külakoolmeistrid (nende arv ulatus sadadesse, ületas tuhandegi).

Eesti 19. sajandi haritlaskonna struktuuri võib näitlikult kujutada püramiidina, mille väikese, terava tipu moodustasid ülikoolharidusega kõrgharitlased. Laskudes allapoole, kujundaksid esimesest

mahukama keskkihi köstrid ja kihelkonnakooli õpetajad. Küla(valla)kooli õpetajaid, vallakirjutajaid, kes arvuliselt moodustasid haritlaskonna valdava osa, võiks kujutada püramiidi suurima, maalähedase allosana.(8)

Nagu öeldud, 19. sajandi esimesel poolel on raske kõrgharitlasi ja koolitamata külakoolmeistreid ühendada intelligentsi kui kindla sotsiaalse kihi mõiste alla. Ärkamisajal on see aga minu meelest võimalik. Selleks annab alust koolmeistrite tublisti tõusnud keskmine haridustase, samuti nende märkimisväärselt kasvanud hõivatus vaimse tööga külakoolis.

Aga on veel üks märkimisväärne ühendav asjaolu. See on koolmeistrite muutumine rahvameesteks, oma ümbruskonna kultuurilisteks, vaimseteks valgustajateks, koori- ja seltsitegelasteks, rahvusliku liikumise kandjateks. Töö rahvuskultuuri levitamisel ja osavõtt rahvuslikust liikumisest tegi koolmeistri ja kõrgharitlase aatekaaslasteks. Nagu seda olid Kreutzwald ja Jaan Adamson.

Kuidas leidis rahvuslik vaim tee koolmeistrite keskkonda? Vastuse leiame, kui vaatleme suhteid eesti haritlaskonna eri kihtide vahel. 19. sajandi esimesel poolel – nagu öeldud – kõrgharitlaste ja koolmeistrite vahel ei ole side märgatav. Vähehaaval kujunes püramiidi tipp, ülaosa, laiem toetuspind aga puudus või oli väga nõrk. Selline intelligents võis uurida keelt, arendada ideid, kirja panna isegi eepose, kuid ei saanud ühiskondlikus tegevuses olla teovõimas, mõjutada ühiskondlikke protsesse.

Tšehhi teadlane Miroslav Hroch on esitanud rahvusliku liikumise tekkimise ja arengu lihtsa skeemi. Ta kõneleb rahvuslike ärkamisliikumiste kolmest etapist.(9) Esimesel etapil hakkavad väikerahva keele, kommete, ajaloo ja muistendite vastu huvi tundma ning neid väärtustama üksikud haritlased. Eestlaste puhul Johann Heinrich Rosenplänter, Kristjan Jaak Peterson, Faehlmann, Kreutzwald jt. Nad loovad rahvusideoloogia lähtepunktid. Teisel etapil viivad rahvuslikud agitaatorid rahvusteadvuse algmed juba paljude inimesteni, seega jõuab rahvuslik liikumine rahva sekka. Esimeste agitaatorite hulgas olid läti kõrgharitlase Jānis Cimze eestlastest õpilased, ühtekokku ligi 100 meest.

Nii kujunes Cimze seminar omamoodi vaheastmeks, võiks öelda alajaamaks regionaalse vaimse energia funktsionaalsüsteemis. Üldine haridustase ja keeleoskus avas Valga seminaristidele tee saksa kultuuri maailma, sealhulgas saksa kirjavara selle osa juurde, mis eestlases rahvuslikku eneseteadvust ja uhkust äratas. Olgu selleks siis moodsad rahvusfilosoofilised tööd, Merkeli kuulus teos lätlastest filosoofilisel aastasajal, Õpetatud Eesti Seltsi väljaanded või Faehlmanni müüdid ja lood Eesti kuningast Kalevist. Paljud Cimze seminari kasvandikud andsid rahvuslikke ideid edasi kihelkonnakoolides oma õpilastele, kes omakorda läksid valdadesse koolmeistriteks ja uuelaadse kultuurielu (näiteks koorilaulu) edendajateks. Nii jõudsid mõnedki Valga seminari seinte vahel välja öeldud julgemad, uuelaadsemad mõtted ja ajakohased pedagoogilised arusaamad külakooliõpetajateni ning aitasid kaasa, et koolmeistergi tõusis tasemele, mis võimaldas viljakat kontakti, vastastikust kommunikatsiooni enam koolitatud inimestega.

Rüütelkonna koolmeistrite seminaride asutajad, baltisaksa aadlikud ja haritlased (sh pastorid) seadsid eesmärgiks talurahvast hariva ja regiooni õhtumaist-protestantlikku atmosfääri toetava kooliõpetajate ja kirikuametnike kihi kujundamise. Eestlastest seminaristid täitsidki seda, võiks öelda regionaalset ülesannet. Aga paljud neist läksid kaugemale, ei tegutsenud saksa, vaid oma stsenaariumi järgi, lisades regionaalsele rahvusliku teguri. Aadel tahtis kindlasti talurahvast arendada, kuid soovis vältida rahvuslikku liikumist. See ei osutunud aga võimalikuks. Oma osa etendas seejuures asjaolu, et seminarides töötas rahvuslikult meelestatud õpetajaid, rahvuslik vaim otsekui hõljus õhus. Nii oli see ka Kuuda seminaris.(10) Aga hiljem samal määral Tartu riiklikus venekeelses seminariski, kus venemeelsed direktorid ja õigeusu preestrid ei suutnud rahvuslikku vaimu lämmatada. Kihelkonnakoolide ja seminaride, muidugi ka kirjanduse, ajakirjanduse, õpetajate konverentside ning seltside kõneõhtute kaudu jõudis rahvusidee vallakooliõpetajateni, hõlmates nii kõik eesti haritlaskonna põhirühmad.

Rahvuslus oli tollal ühiskondliku mõtte kõige ulatuslikum vool. Et rahvusluses olid eri varjundid ja erinevad huvigrupid (Jakobsoni mehed, Hurda toetajad jne) – see on juba teine küsimus.

Lihtsustatult öeldes (ja Hrochi süsteem ongi vaid üks üldistav lihtsustus) oli Eestis rahvusliku liikumise teisele etapile üleminekuks tarvis teadlikke kihelkonnakooli- ja seminariõpetajaid, nagu neid tuli Valgast Cimze käre alt. Kolmas etapp, mil rahvuslik liikumine haarab jõuliselt laiad rahvamassid, ei oleks aga saanud võimalikuks ilma tublide koolitatud ja ideeliste külakoolmeistriteta. Isegi üleminekut kolmandale etapile oluaks nendeta lootusetu alustada. Kas oluaks võimalik massiline seltsiliikumine, võimsad üldlaulupeod, rahvaluule suurkogumine ilma tihedalt maad katva kultuurivõrgustikuta, mille sõlmpunktideks olid ka vallakoolid, vallamajad, koolmeistrid ja vallakirjutajad. Kui kord jõutakse eesti rahvusliku liikumise aktiivi põhjaliku uurimiseni kogu selle ulatuses, isikute ja näiteks põlvkondade kaupa, omandab suurima väärtuse see töö, mida pedagoogid, ajaloolased, kodu-uurijad on teinud õpetajate seminaride ja nende kasvandike ning üldse oma kodukoha kooliõpetajate uurimisel.

Hans Kruusi järgi olid rahvuslikku liikumist kandvad jõud ärksamad taluperemehed, jõukamad linnaeestlased ja eesti haritlased, kelle hulka ta arvas ka külakoolmeistrid. 1860. aastail andsid kõik need kihid oma kujunemisest ja huvidest selgelt märku. Kuid rahvusküsimuste teoreetikud väidavad, et rahvusliku liikumise puhkemiseks vajatakse veel midagi, otsekui süütavat sädet. Mõned nimetavad seda "loovaks poliitiliseks aktsiooniks" Niisuguseid nähtusi me leiamegi 1860. aastatest. Kümnenäendi keskpaigas levis palvekirjade liikumine. Selles talupoeglikus ettevõtmises osalesid juba mõjuvalt eesti haritlased: gümnaasiumis õppinud Adam Peterson, tema üliõpilasest vend Peeter, koolmeister Märt Jakobson, akadeemik Johann Köler. Nii löid kaasa intelligentsi väga erinevad esindajad koolmeistrist silmapaistva maalikunstnikuni. Just nemad andsid algselt puhtsotsiaalsele liikumisele vararahvusliku värvingu.(11)

Sellise "loova aktsiooni" või vapustusena võib vaadelda ka 1860. aastate algul alanud Aleksandrikooli liikumist, mille algatajate hulgas olid koolmeistrid ja kihelkonnakooli õpetajad. Sadu ja isegi tuhandeid inimesi tiivustas eestikeelse kihelkonnakoolist kõrgema kooli asutamine, mis oligi suur ülesanne tolle aja eestlaste majanduslikku ja intellektuaalset jõudu arvestades. Ühine loov tegevus tugevdas kokkukuuluvustunnet, juubeldades vabaduse üle, mis eestlastele oli antud küll juba ligi pool sajandit tagasi, tunnetati uut identiteeti – oleme vabad, oleme vaba rahvas. Vabanemisel 1816.–1819. aastatel ei olnud eestlased selliseks emotsionaalseks tõusuks veel ei hariduslikult, majanduslikult ega oma ühiskonna struktuurilt valmis – puudus rahvalik intelligents, puudus koolitatud koolmeister. Alles 1860. aastatel vallandus kõrgharitlaste, rahvakooliõpetajate, ärksamate taluperemeeste ja linlaste taotluste sünergism, mis ühtekokku oli võimsam kui kõigi osalenute energiatega summa.

Tänu sadade koolmeistrite tõusule nii koolituselt kui oma ühiskondliku tegevuse vaatekohast haritud inimese tasemele, saavutas eesti intelligents kriitilise massi ja laia toetuspinna, mis võimaldas kujundada modernset eesti ühiskonda.

1889. aastal nägi Peterburi ajalehe "Russkii kurjer" ajakirjanik Tartusse vene keele kursusele kogunenud eesti koolmeistreid. Ta kirjutas, et nad olid väga tagasihoidlikud, aga oma ringkonnas ülimalt tähtsad ja mõjuvad tegelased, kes rahvaga ühte hoidsid ja rahva elus nähtavat mõju avaldasid. Pealtnäha olnud nad lihtsate talupoegade sarnased, ent siiski osa koolmeistreid (ilmselt nooremad) ei sarnanenud enam talumehega (seda muide tunnistasid ka ärkamisajast pärinevad vähesed koolmeistrite grupiülesvõtted). Vene intelligenti üllatas eesti õpetajate rahvalähedus ja suur mõju ümbruskonnale.(12)

Ja tõesti: Eestis ei vajatud mingit "narodniklust" – "rahva sekka minekut" Siin sündis rahvuslik intelligents talurahva hulgast ja jäi sellega tihedalt seotuks. Oma osa selles oli ka rüütelkondade vallakooliõpetajate seminaridel, millest tuntuim ja suurim oli Kuuda seminar.

Kasutatud kirjandus:

Helmut Piirimäe. Bengt Gottfried Forselius oma ajastus. – 300 aastat pedagoogikaharidust Eestis. Konverentsi ettekanded. Toim. Endel Laul. Tallinn, 1984, lk 8–20; Elina Öpik. Eestlane Rootsi alamana. – Keel ja Kirjandus 1992, nr 7, lk 393.

Ea Jansen. Die estnische Nationalbewegung: sozio-ökonomische Bedingungen und sozio-kulturelle Charakteristika. – Eesti Teaduste Akadeemia Toimetised. Humanitaar- ja Sotsiaalteadused 1992, kd 41, nr 4, lk 263.

Lembit Andresen. Eesti rahvakooli ja pedagoogika ajalugu III. Koolireformid ja venestamine (1803–1918). Avita, 2002, peatükid 3, 6.

Ferdinand Eisen. Kihelkonnakoolide osa rahvakooliõpetajate ettevalmistamisel 19. sajandil. – 300 aastat pedagoogikaharidust Eestis ..., lk 40–48.

Väino Sirk. Pedagoogikahariduse arenguhooni Eestis 19. sajandil ja 20. sajandi algul (kuni 1917). – 300 aastat pedagoogikaharidust ..., lk 56.

Lehrplan für das Estnische Gemeindeschullehrer – Seminar zu Dorpat. Riga, 1879, lk 13.

Jaan Undusk. Hamanni ja Herderi vaim eesti kirjanduse edendajana: sünekdoohi printsiip. – Keel ja Kirjandus 1995, nr 9, lk 577–587; nr 10, lk 669–679; nr 11, lk 746–756.

Väino Sirk. Eesti rahvusliku haritlaskonna kujunemise algus. 1850.–1860. aastad. – Seltsid ja ühiskonna muutumine. Talupojaühiskonnast rahvusriigini. Artiklite kogumik. Toim. Ea Jansen ja Jaanus Arukaevu. Tartu-Tallinn, 1995, lk 76.

Miroslav Hroch. The Social Interpretation of Linguistic Demands in European National Movements. European University Institute, Florence, 1994, lk 4–5.

Liivi Aarma, Rait Talvoja, Ülle Viitkar. Kuuda Seminar 150. Ülevaade ja lühielulood. Maatra Talurahvamuuseumi toimetised nr 1. Juuru, 2004, lk 53, 58–59.

Hans Kruus. Eesti rahvusliku ärkamise algupäevilt. Palvekirjade aktsioonid 1860-ndail aastail. – Eesti kirjandus 1934, nr 8, lk 337–362; nr 9, lk 404–423; nr 10, lk 455–469; nr 11, lk 488–512.

Ümbertöötatuna kogumikus: Hans Kruus. Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel. 60–80-ndad aastad. Lühiuurimusi. Tallinn, 1957, lk 9–87.

Olevik 1889, 17. juuli, nr 29.

RIIGIMEES OTTO TIEFI ELUKÄIGU VÄHETUNTUD VAHEPALAST

Küllo Arjakas, Riigikogu liige

Kes on Otto Tief? Lühidalt nentides: sõjamees, advokaat, poliitik, 1944. aasta septembri heitlikel päevadel, sakslaste lahkumise ja venelaste sissetungi vahel moodustatud Eesti Vabariigi valitsuse peaminister, seega ka riigimees. See kõik on üldteada ja see on lühidalt öeldes – meile kõigile tuntud Otto Tief. Vaheldusrikkamad tööd ja erinevad ametid 1920ndatel ning püsiv töö vandeadvokaadina 1930ndatel, elukohtki ikka sealsamas, vähemalt 1934. aastast alates Tallinnas, Tatari tänavas. Tiefi nime ei leia me muuseumis ei "Eesti Biograafilises Leksikonis" (1926–1929) ega ka mitte selle täiendusköitest (1940). Aga ometi sai temast mees, kes kõige raskematel ja lootusetumatel aegadel võttis enda kanda vastuturikka koorma. Mida ta veel tegi, mis võiks teda veel iseloomustada, kuhu tema tegevusest on jälgi jäänud – see kõik oleks juba tundmatu Otto Tief.

Otto Tiefi elutee algusaeg oli nagu ikka 19. sajandi lõpukümnendi talupoja lapsel: teda ümbritses tavapärane ja harjumuspärane, traditsioone austav talukeskkond, kus ta oli oma vanematele juba kümnes laps. Tõsi, kolm vanemat venda-õde surid noorelt, ent toona oli seegi üsna tavaline. Jumal andis ja Jumal võttis. Tal tuli kasutada kõiki võimalusi hariduse saamiseks, tema haridusteed markeerivad Pihkva maamõõdukool ning Peterburi ja Tartu Ülikooli õigusteaduskonnad. Ta võitles erinevatel Eesti Vabadussõja rinnetel algul rooduülemena, siis pataljoni komandöri kohusetäitjana, paistis silma Landeswehri sõjas Lode lahingus ja hiljem Pihkva kaitsmisel – selle eest vääristati teda Vabadusristi II liigi 3. järguga ehk lihtsamalt öeldes – aumärgiga vahvuse eest. Omariikluse algul lõpetas Tartu Ülikooli, järgnevalt töötas kohtu-uurijana ja oli prokuröri abi, valiti Asunike nimekirjas III parlamendi koosseisu ja hiljem veel V Riigikogusse – ning aastatel 1926–1927 oli ta riigivanem Jaan Teemanti kabinetis töö- ja hoolekande ning hiljem veel kohtuminister, 1930. aastatel tegutses ta vandeadvokaadina. Otto Tief oli uue korporatsiooni "Rotalia" üks kümnest asutajaliikmest ning selle

esimene esimees. Muuseas, ta oli kõige noorem "Rotalia" asutaja ning ka viimane kümnest asutajaliikmest, kes 1976. aastal läks manalateele. Kokkuvõtvalt: tähelepandav sõjamees ja nähtav poliitik, samas, ei sõjanduses, ei poliitikas ega advokatuuris kindlasti mitte selgesse esiritta kuuluv mees.

Kindlasti pidi Otto Tiefis olema midagi rohkemat, kui eeltoodu, ehk siis tuntud Tief. Jah, ta õppis küll Pihkva maamõõdukoolis, aga ta pidi olema väga andekas, et sinna sisse saada: 1906. aastal võeti kooli vastu 22 uut õpilast, tahtjaid oli aga 200, st sama karm konkurss nagu tänapäeval heasse kõrgkooli. Otto Tiefiga õppis samal ajal samas koolis hilisem kirjanik Artur Adson, kelle 1946. aasta mälestusteraamatust, aga ka Adsoni 1971. aasta erakirjadest, leiame veel ühe viite ehk vähemtuntud Otto Tiefile: nimelt olnud Tief ainus, kes julgenud ujuda edasi-tagasi üle laia ja kohati kiirevoolulise Pihkva Velikaja jõe – umbes 700 meetrit üle ja siis veel samapalju tagasi. Täna kontekstis ehk ei tähenda see suurt midagi, aga ometi peab Adson vajalikuks antud seigal korduvalt peatuda, nii oma mälestusteraamatus kui ka kirjavahetuses, sest 20. sajandi algul oli üldine ujumisoskus praegusega võrreldes veel väga kehva ja eriti kehva oli see veel mandri-Eestis sündinud inimestel. Meenutagem, et Tief pärines Rapla vallast, tookordselt Harjumaalt, täpsemini siis Lõuna-Harjumaalt. Sellest võiksime järeldada, et noor Tief pidi olema hakkaja ning julge noormees – omadused, mis hiljem korduvalt marjaks ära kulusid. Ta pidi olema noorena üsna hästi treenitud, et hilisemas eas, mil aastaid juba ligi kuuskümmend, sõjajärgsetes nõukogude vangilaagrites üldse ellu jääda. Seega, loomupärane andekus, julgus, oskus raskes olukorras lahendusi otsida, visadus – need iseloomujooned kuuluvad Tiefi juurde.

Paradoksaalsel moel on Otto Tiefil veel omapärane ja mõneti ehk ka vaieldav koht Eesti NSV kolhooseerimise ajaloos. Kindlasti kuulub see Otto Tiefi elukäigu vähetuntud seikade hulka. Nimelt on nõukogudeaegses ajalookirjanduses üsna palju vaieldud esimeste, 1940. aastal Eesti okupeerimise järel või 1941. aastal enne sõda loodud kolhooside üle. Juba 1940. aasta sügisel, nõukoguliku maareformi (talupoegadele kasutada antav maa oli kuni 30 ha, ülejäänu arvati tasuta riiklikku maafondi ning kuulus laialijagamisele) ehk siis maade ümberjagamise käigus mõtlesid paljud taluomanikud, kuidas oma maad päästa. Paljud mõtlesid, Otto Tief aga tegutses. Nii asutati Jaanika kolhoos Nissi vallas Harjumaal, Tiefide kodutalus, mida ta oli pidanud alates 1920. aastate teisest poolest. See oli esimesi Eestis rajatud kolhoose, millest küll hilisematel nõukogude aastakümnetel kolhoosiliikumise ajaloo uurimisel arusaadavatel põhjustel mööda mindi.

Enam tuntud on esimesed sõja järgsed kolhoosid. Ajaloolane Evald Laasi ja majandusteadlane Alfred Kasepalu täpsustasid viie esimese sõjajärgse kolhoosi asutamise üksikasjad (Sotsialistlik Põllumajandus, 1979, nr 16, lk 616–618). Esimeseks kolhoosiks loetakse teatavasti 6. septembril 1947 Saaremaal Valjala vallas asutatud Viktor Kingissepa nimelist kolhoosi. See on üldlevinud seisukoht, mis näidendi vormis jõudis "perestroika-aja" algul koguni näitelavale. Ajaloolane Heinrich Tiido nimetab seitset sõjaajaloolas perioodil Eesti NSV-s asutatud kolhoosi, lisades aga juurde, et need paiknesid valdavalt vene elanikkonnaga aladel, mis hiljem läksid Leningradi ja Pihkva oblasti koosseisu ning et "praegusel Eesti NSV territooriumil esimesel nõukogude võimu aastal kolhooside loomiseni ei jõutud" (Sotsialistlik Põllumajandus, 1985, nr 15, lk 22). Tiido täpsustab, et vahetult sõja eelõhtul – 21. juunil 1941 – peeti küll "Juuni Võidu" nimelise kolhoosi asutamiskoosolek Virumaal, ent too tegevust ei alustanud. Seega, esimesed Eesti NSV kolhoosid "Krasnaja Niva" "Krasnaja Komarovka" ja "Novõi Putj" asutati Narva jõe tagustes valdades juba 1940. aasta sügisel.

Samas kinnitab märksa varasem Eesti ajaloo üldkäsitlus, et "1941. aasta suveks oli Eesti NSV-s loodud juba kümmekond kolhoosi, rida ühise maaharimise ühinguid ning mõned kaluriartellid" (Eesti NSV Ajalugu, III kd, Tln, 1971, lk 512). Tõsi, selles üldkäsitluses ei mainita neist ühtegi nimeliselt. Enam-vähem samaaegses Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloos tuuakse esimeste kolhooside asutamise kuupäevade asemel välja aeg, millal Eesti NSV esimese kolme kolhoosi asutamise taotlused EK(b)P Keskkomitee bürool kinnitati – aga jällegi on kõik esimesed kolhoosid 1947. aasta hilissuvest (Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, III kd, Tln, 1972, lk 256–258).

Siiski mainib Heinrich Tiido mõningaid suurmaaomanike katseid luua oma majapidamiste tükeldamise vältimiseks fiktiivseid kolhoose. Samas, piir fiktiivse ja tegeliku kolhoosi vahel on väga väike ja alljärgnevast peaks selguma, et Tiefert asutatud Jaanika kolhoosi võib pidada vaieldamatult nende kolme kolhoosi hulka, mis asutati Eesti NSV-s 1941. aastal veel enne sõja puhkemist. Jaanika kõrval mahuvad sellesse ritta veel J. V. Stalini nimeline kolhoos Kasepää vallas Tartumaal ning juba ülalmainitud Virumaa kolhoos "Juuni Võit"

Juba 1940. aasta novembris esitasid Harjumaa Jaanika küla elanikud Eesti NSV Põllutöö Rahvakomissariaadile kolhoosi asutamise avalduse, asutajateks on Jaanika talu üheksa inimest – kõik nimeliselt ära toodud – Emilie Tief ja teised, neil on maad 196 ha, sh 30 ha põldu ning 20 ha kultiveeritavat heinamaad, muu maa on vähekõlbulik. Samuti on neil valmis Jaanika põllumajandusliku kollektiivi kaheksaosaline põhikiri koos seletuskirjaga, millele on alla kirjutanud Otto Tief. Hooned saab uus põllumajanduslik kollektiiv Emilie Tiefilt ning elus ja eluta inventari Otto Tiefilt – see kõik saab kollektiivi omanduseks, ja seejuures tasuta. Asutajad taotlevad tegutsemiseks vajalikku luba, sest neil on kavas valida juhatus 1. detsembril. Taotluse järelsõnas loetakse üles üleandmisele kuuluv tähtsam inventar.

Eesti NSV Põllutöö Rahvakomissariaadi dokumentatsiooni hulgas vastust sellele pöördumisele ei ole. Võimalik, et taotlus oli liiga läbinähtav – jätta Jaanika suurtalu koos endiste maade, hoonete ja inventariga endistele omanikele – kelle kõrvale aga vormistati kollektiivmajandi liikmeteks küll mõned töölised, kes samas sulaste-teenijatena leiba teenisid.

Siiski alustas Jaanika 1941. aasta jaanuaris tegevust kui kollektiivne majapidamine, olles tunnustatud haldusorganite poolt. Näiteks juba 9. jaanuaril 1941 on Nissi Valla TSN Täitevkomitee andmetelehel vallas leiduvate bensiini-, petrooleumi- ja õlinõude kohta märgitud eraisikute kõrval veel Saida riigimõis, Riisipere ühiskauplus ja Jaanika põllumajanduslik kollektiiv. Veebruari küsitluslehtedel taotleb Jaanika põllumajanduslik kollektiiv luba osta 7250 kg superfosfaati, 3800 kg kaalisoola ning 1400 kg lämmastikku. Veel 1941. aasta maikuu algul saadetakse Jaanikalt järjekordne kiri Nissi Valla Täitevkomiteele: "Jaanika Põllumajanduslik Kollektiiv teatab, et kooskõlas EK(b)P Harju Maakonna Komitee sekretäri sms Tominga juhatusel toimus 3. mail 1941 Kollektiivi esimehe valimine, kusjuures valituks osutus August Kiin." Ühtlasi palub Jaanika majand toetust – "kaeru 1000 kg, otra 500 kg ja peluskit 300 kg."

Aga vaid mõned päevad hiljem toimub juba täispööre: 1941. aasta 5. mail otsustas Harju Maakonna TSN Täitevkomitee kõigepealt kinnitada Nissi vallas asuv Jaanika majapidamine kollektiivselt kasutatavaks majapidamiseks. Sellele järgnes samal koosolekul koheselt veel üks tähtis otsus: ... kolhoosi liige Emilie Tief ühes oma perekonnaga Jaanika kolhoosi liikmeskonnast välja heita ja Jaanikalt lahkuma sundida kahe nädala jooksul. Otsuse täitmine panna Nissi Valla Täitevkomiteele. Motiivid: Emilie Tief on endise ministri Otto Tiefi abikaasa, Jaanika talund kuulus varem Tiefidele. Et võimaldada endale mugavat äraelamist, poeb reaktsiooniline Tiefide perekond ja sugukond kollektiivi õilsa nime varju. Et ära hoida kolhoosi laostumist, tuleks Tiefide sugukonnal sealt lahkuda.

Seega: Jaanika kolhoos oli esimeste Eesti NSV-s tegutsevate kolhooside seas, selle loomine toimus kehtiva korra kohaselt, sellele valiti oma juhtorganid, majandiga arvestati valla küsitluslehtedes. "Jaanika Põllumajanduslik Kollektiiv" saatis omalt poolt vähemalt kümme kirja ametiasutustele jne. Ehk peegeldub selles seni vähetuntud seigas omal moel ka Otto Tief – vaatamata keerulisele olukorrale oskas ta leida lahendusi. Ajal, kui paljud jäidki mõtlema, oskas tema tegutseda. Ilmesti suutis Tief adekvaatsemalt kui mõni teine – temast tuntum riigimees – hinnata 1940. aasta pööride sügavust ning juristina oskas ta nõukoguliku maade ümberjagamise aegadel oma talu vähemalt mõneks ajaks päästa.

5. mai täitevkomitee koosolekust võttis osa veel EK(b)P Harjumaa Komitee I sekretär Karl Toming, kes, nagu eespool nimetatud, osales ka 3. mail Jaanikal toimunud koosolekul. Seega oli ta täiesti kursis Jaanikaga: seal oli loodud "põllumajanduslik kollektiiv" mida võis pidada võrdseks "kolhoosiga" Jaanika kolhoos oli asutatud ja seda kinnitati 5. mail 1941 Harju Maakonna TSV Täitevkomitee otsusega, heites samas küll välja mitmed initsiatiivikad asutajaliikmed. Veel 7. mail

1941 on Nissi Valla TSN Täitevkomiteele saadetud Jaanika põllumajandusliku kollektiivi 1941. aasta külviplaan ning sellele kirjale on alla kirjutanud raamatupidaja Emilie Tief – kahenädalane lahkumistähtaeg polnud veel lõppenud.

Võimalik, et just Jaanika kolhoosi asutamine osutus nii Otto Tiefi enda kui ka tema perekonna saatuse seisukohalt ülimalt oluliseks – kolhoosist väljaviskamine ja järgnev Jaanikalt lahkumine päästis suure tõenäosusega Otto Tiefi 1941. aasta 14. juuni küüditamisest. Nad olid äsja elukohta vahetanud ja ilmsesti ei teatud, kust Otto Tiefi otsida. Hiljem varjas ta end sõprade juures, elades üle ärevad päevad 1941. aasta juuniküüditamise ja sõja alguse vahel.

Inimese suurus avaldub sageli just elutee kõige raskematel ja ohtlikumatel aegadel: nii ka Tiefiga, kes paistis silma Vabadussõjas, aga ka 1944. aasta ülimalt raskel sügisel, mil 55aastasest endisest poliitikust ja ühiskonnategelasest Otto Tiefist saab riigimees.

1944. aasta algul olid eriarvamused Eesti poliitikute seas tugevnenud, eelkõige suhtumises saksa okupatsioonivõimude tegevusse ja tulevikuperspektiivide hindamise osas. Uluotsa kutsel olid veebruari algul koos erakondade esindajad, kus otsustati keelduda mobilisatsiooni ühiselt toetava avalduse tegemisest. Uluots tegi selle avalduse enda nimel. Märtsis moodustati koordineeriv keskus – erakondade ja erinevate vastupanugruppide esindajad –, mis nimetati Eesti Vabariigi Rahvuskomiteeks (EVR). Teatavasti toimusid aprillis ulatuslikud arreteerimised, seepärast EVR tegevus jätkus alles juulis, mil selle koosseisu koopteeriti välisliikmeid ning kodumaalt Richard Övel ja Otto Tief. Enamik EVR nõupidamisi peetigi Tiefi juures Tallinnas Maapanga ruumes. Augusti keskel, kas 15. või 16. augustil, valiti Tief EVR uueks esimeheks. Järgmisel koosolekul, 25. augustil, teatas Tief, et ta on ühendust võtnud prof Uluotsaga, kes on loodavas Vabariigi Valitsusse valinud kümme liiget, kuid veel ei avalda nende nimesid.

Miks valis haige Jüri Uluots välja just Otto Tiefi? Täpselt ei tea. Rotalia liige Mihkel Truusööt on meenutanud neid augusti-septembrikuu päevi 1944. aastal, mil ta koos Tiefiga istus vähihaige Uluotsa juures, üks istus sāngi serval ja teine taburetil. Koos arutati kiirelt muutuvaid sõjasündmusi ja maailmapoliitikat – niipalju kui sellest teati, niipalju kui sellest oli – ka vastukäivaid – andmeid ja kuuldusi. Tehti plaane evakueerida eestlasi Soome, aga septembri algul langes see võimalus ära, sest Soome tegi NSV Liiduga separaatrahu. Arutati Soome-poiste saatust ja võimalusi Eestit sõjaliselt kaitsta. Truusööt meenutab, et Uluotsa mõjutas Tiefi suur kohusetunne, Tief andnud aga nõusoleku raske südamega, sest see tähendas talle loobumist nii oma talust kui ka perekonnast, ees ootamas vastutusrikas ja suurte ohtudega tulevik.

1944. aasta 18. septembril kuulutas peaminister (presidendi ülesannetes) Jüri Uluots välja Tiefi juhtimisel tegutseva uue valitsuse, mis võttis vastu deklaratsiooni Eesti riigi edasikestmisest ja erapooletusest käimasolevas sõjas. Uus valitsus üritas korraldada Tallinna kaitset. Üldteada on ka valitsuse põgenemine Tallinnast Läänemaale – enamus lahkus Tallinnast 21. septembril, viimased – Otto Tief, Jaan Maide ja riigisekretär Helmut Maandi – lahkusid 22. septembri hommikul. Puise randa jõuti õhtul, Pagaris Mäevalla baptistide palvemajas toimus valitsuse viimane koosolek. Lubatud ja oodatud paate Rootsist merel ei nähtud. 25. septembril otsustas Tief ootamine lõpetada ja laiali minna. Järgnes valitsusliikmete arreteerimine. Tief võeti kinni 10. oktoobril 1944 tema enda kodutalus (kodukolhoosis) Jaanikal.

Otto Tiefi järgmine elukümnend möödus vaevelde Siberi ja Kasahstani vangilaagrites ja asumispaikades. 1956. aastal tuli ta Eestisse tagasi, ent juba 1958. aastal, uute repressioonide kartuses, siirdus elama Ukrainasse. Alates 1965. aastast elas ta Lätis, Eesti piiri lähedal asuvas Heinastes (Ainaži). Otto Tief suri 5. märtsil 1976 Ahja külahaiglas. Võimude korraldusel maeti ta Tallinna Pärnamäe kalmistule, mitte aga Metsakalmistule, oma kauaaegse kaasvõitleja Arnold Susi kõrvale, mis oli olnud lahkunu viimane soov. Alles pikki aastaid hiljem, Eesti taasiseseisvumise järel, maeti Otto Tiefi põrm 4. aprillil 1993 ümber Tallinna Metsakalmistule.

HANILA VALLA KOOLIAJALOO AASTAST SÕNAS JA PILDIS

Laine Vesker, Hanila Muuseumi Selts

Nende ridade autor ei sea eesmärgiks kirjutada ühe valla koolide ajaloost. See võimalus ja au jäägu Hanila valla kooliajaloo uurijatele. Siinkirjutaja osa aastapikkuses ettevõtmises piirdub mõtte algatamisega ja osalusega selle teostamisel.

Algatus leidis loomingulist edasiarendamist ja toetust paljude inimeste poolt. Põgus pilguheit ühe kooli käekäigule olgu selgitavaks taustaks meie aastale. Mõtte sünni oli seotud ühe omapärase (või tavalise?) ajalooa kooli 150. juubeliga.

1854. aastal asutati Läänemaal Virtsu vallakool, esialgse asukohaga Hanila kirikumõisas.

Olgu öeldud, et sellest kohast, mida tänapäeval kõik Virtsuna tunnevad-teavad ja mis ju Virtsu ongi: sadam, alevik ja põllud-kadastikud Virtsu poolsaarel, jäävad esimesed koolihooned üsnagi kaugemale. Ajalugu on hävitanud piire ja keskusi ning loonud uusi. Tänapäeval vaevalt enam keegi teab, kus asus tolleaegse Virtsu valla halduskeskus – vallamaja ja muud tähtsamad asutused, maastikul pole neist jälgegi. Igal juhul mitte Virtsu poolsaarel.

Aasta hiljem tegutses kool juba samas lähedal kõrtsihoones, kus ta eluiga kestis kuni 1873. aastani. Pulmadeks valmistuva koolmeistri hooletuse läbi põles maja maha ja kooliõpetaja suri põletushaavadesse. Nimelt läinud koolmeister lahtise tulega pulmaviina ajamist liiga lähedalt uurima, mis läbi õnnetus juhtunudki. Edasi tegutses kool paarkümmend aastat väikeses puust koolimajas, kuni 1896. aastal Virtsu mõisa toetusel sai valmis tänaseni kestav paekivist koolihoone. Taolise koolimaja valmimine üle saja aasta tagasi pidi olema kohalik suursündmus, sest mis olid nii võimsa hoone kõrval naabruses asuvad tolleaegsed Massu või Noti koolimajad – maadligi-madalad. Küll oli ehk sama uhke mõni aasta varem ehitatud Uue-Virtsu kreeka-katoliku usu kool paar kilomeetrit eemal Kõmsil.

Virtsu vald kadus tolleaegse haldusreformi tõttu kaardilt juba 1892. aastal, kuid kooli nimi säilis kuni 1930. aastani. Uus koolimaja, vanast kümne sammu kaugusel, sai valmis 1929. aastal, kuid teada on, et vastuvõtukomisjon arvanud uue puuhoone varisemisohhtliku olevat ja nii seisiski vastvalminud maja aasta tühjal. Aasta pärast jätkas kool tööd uues majas ja sai endale ka uue nime – Hanila algkool. Täpselt kümme aastat hiljem asutati uus Virtsu algkool, asukohaga nüüd juba Virtsu poolsaarel. Virtsu kooli nimi Hanilas vajus tasapisi unustuse hõlma.

Hanila uus koolimaja kokku ei varisenud ja kool tegutses selles kuni 1975. aastani. Taas olid toimunud nihked: kümnekonna aasta jooksul kadus tänase Hanila valla alalt viis kooli, täna on olemas kolm. Ilmselt on koolide kadumine mingil määral paratamatu ja seaduspärane, kuid pahatihti on see olnud ka käsu järgi likvideerimine. Üks on kindel – koolihoonete edasise käekäigu eest pole koolide kaotajad end kunagi vastutavaks pidanud. Ometi on iga kooli sisse jäänud kohalike inimeste töö ja püüdlused. Koolide asutamise eest on võideldud, vägikaigast veetud, koolimaju on oma käega ehitatud. Iga kool on olnud kohalik haridustempel ja tühjaks jäänud koolihoone edasine saatuse ei ole elanikke, kes on ju endised õpilased, kunagi jätnud ükskõikseks.

Hanila koolimajade lugu on siiski omamoodi õnnelik olnud. Paekivist Virtsu vallakooli hoone jäi Hanila algkooli internaadiks. Hiljem asusid erinevatel aegadel tühjaks jäänud koolimajades korterid, külanõukogu, sidejaoskond, kolhoosi klubi, raamatukogu, söökla, kuni toimusid uued nihked – kolhoosikeskus ehitati välja paar kilomeetrit eemale, Hanila muutus ääremaaks. Vana paekivist vallakooli hoone andis aeg-ajalt peavarju kolhoosi hooajatööliste (üliõpilaste ja õpilasmalevlaste, sõdurite-lehvitajate), seejärel lagunes tükk aega tühjal, kuni kõlbas lõpuks vaid loomalaudaks.

Võimalik, et täna leiaksime sel kohal varemed, kui 1988. aastal poleks alanud suured muutused ja muinsuskaitse liikumine. Kohalike muinsuskaitse liikujate üks esimesi ettevõtmisi oli oma kooli taasväärtustamine. 1989. aastal möödus 135 aastat Virtsu vallakooli asutamisest. Sel puhul alustas kooli kunagistest õpilastest algatusrühm (Mai Schröder, Saima Mägi, Helmut Polberg) ettevalmistusi kooli asutamise aastapäeva tähistamiseks: valmistati kooli juubelilipp, korrastati hoone ümbrus. Kooli endine õpilane kunstnik Helmut Polberg kujundas mälestustahvli, mis tolleaegse

külanõukogu ja kooli viimase õpetaja Õie Pärna toetusel paigaldati maja seinale. Ei suudetud veel koristada kooli juurest hiigelpügi- ja heinapügi – need peideti värskelt niidetud heina alla. Toimus vilistlaste kokkutulek, mille korraldasid koos algatusrühmaga muinsuskaitse selts ja Virtsu kool. Trükitud kutsel oli Mai Schröderi koostatud kooli ajalugu ja koolis töötanud õpetajate nimekiri. Nagu tol ajal kombeks, toimus rongkäik sini-must-valgete lippude all, kuulati ettekandeid kooli ajaloost ja laste kontserti, fotonäitus kooli ajaloost oli üles seatud uuemas koolimajas ja kirikusse. Kui pidu läbi, jäi lagunev maja edasi tühjana seisma. 1993. aasta septembris, kui Hanila Vallavalitsus andis vana koolimaja vastasutatud muuseumi kasutusse, olid eest leida läbiligunenud, osaliselt sissevajanud lagede ja põrandatega klassitoad.

Tänaseks on 1896. aastal ehitatud koolimaja kantud Muinsuskaitseameti mälestiste registrisse kultuurimälestisena Hanila külakooli nime all. 1929. aastal ehitatud puithoone on renditud Hanila Muuseumi Seltsile, selle renoveerimine algab aastal 2005.

Mõistagi oli esmaülesanne hoone taastamine, mis järk-järguliselt on kestnud tänini. Muuseumi asukoht vanas koolimajas määras ühe peamise tegevussuuna: taastada hoone põhifunktsioon – hariduse andmine, eelkõige kodukohahariduse andmine oma valla koolide õpilastele. Selle töö põhivormid on olnud emakeele, ajaloo ja kunstiopetuse tunnid muuseumis, laste kodulooliste uurimistööde juhendamine, matkad kodukoha tundma õppimiseks, ka konverentsid ning temaatilised näitused nii muuseumis kui koolides. Eri vanuses õpilaste jaoks on välja töötatud mitmed püsiekspositsiooni tutvustuskavad. Samuti jätkas muuseum kooli asutamise juubelite tähistamist. 140ndaks ja 145ndaks aastapäevaks kutsuti taas kokku endised õpilased ja õpetajad, päeva sisustasid valla ajaloo uurijad ettekannete ja koolid kontserdiga. Muuseumi selline tegevusviis vastas igati ootustele. Juba muuseumi esimene tööaasta näitas, kuivõrd tugevasti töötab selline fenomen nagu oma kooli tunne. Need olid kunagised Hanila kooli õpilased, kes tulid ise abi pakkuma teejuhtidena muuseumisse esemete kogumisel, kes tegid muuseumile väärtuslikke annetusi. Olgu üks näide kasvõi endise õpilase skulptor Robert Rannasti kingitud muuseumi kivi koolimaja ukse kõrval. Teiseks – veel ei olnud raugenud ärkamisaja entusiasm. Võib arvata, et üks põhjusi, mis koondas tookord muuseumi ümber vabatahtlike abiliste tuumiku muuseumi nõukojana, millest peagi kujunes välja muuseumi selts, oli ka reaalne võimalus anda panus oma vana kooli tulevikku, soov taasväärtustada seda miskit, mis oli säilinud hinges läbi aastakümnete, mis ühendas endas mälestusi hoopis teistsugusest ajast, teistsugusest lapsepõlvest.

Aastaks 2004 oli möödunud 150 aastat Virtsu vallakooli asutamisest, juubel, mis pidi väärima tähelepanu. Aga auväärseid tähtpäevi oli olnud teistelgi valla koolidel. Vatla kool oli saanud 160-aastaseks, 1849. aastal asutatud ja 1973. aastal likvideeritud Massu kooli endised õpetajad ja õpilased olid tähistanud kooli 150. aastapäeva. Õpetaja Eimar Kaasiku ettevõtmisel oli Massu koolimajade neljast asukohast kaks esimest tähistatud mälestuskividega. Muuseumi ja muuseumi seltsi väljaannetes oli ilmunud uurimus ja mälestusi vallakoolidest. Samal ajal oli aga Virtsu põhikoolis hakanud levima seisukoht, mis suhtus kõhklevalt järjepidevusse Virtsu vallakooliga. Massu esimeste koolimajade mälestuskivid olid mõne aastaga rohtu kasvanud, neist ei peetud eriti midagi ja vähesed teadsid nende asukohta. Kunagine uhke koolimaja ja arhitektuurimälestis – eravalduses Massu mõisahooned – oli mõne viimase aastaga jõudnud haletsusväärseesse olukorda. Oli ülim aeg koondada tähelepanu mitte ainult ühe kooli, vaid kogu valla üle kolmesaja-aastasele kooliajaloo ja kooli osatähtsusele paikkonna kultuuriloolises arengus. Nii sai alguse mõte kuulutada välja Virtsu vallakooli 150. juubelile pühendatud Hanila valla kooliajaloo aasta, mille läbiviimine ja korralduslik osa jäi Virtsu Põhikooli ja Hanila Muuseumi Seltsi kanda. Algatust aitasid teoks teha valla teised koolid, volikogu haridus- ja kultuurikomisjon, vallavalitsus, August Tampärgi nimeline Hanila Muuseum ja valla kooliajaloo uurijad.

Kooliajaloo aastasse pidi mahtuma kolm üritust: koolimälestuste kogumise võistlus, kooliajaloo konverents, Hanila valla koolide teabe- ja mälestustahvli koostamine ning ülesseadmine Virtsu vallakooli hoone juurde Hanilas. Koolimälestuste kogumise võistluse kuulutas Hanila Muuseumi Selts välja mai lõpus, osalema olid kutsutud kõik huvilised. Iga kooli poole pööruti eraldi üleskutsega, lisades ühtlasi juhendi mälestuste kogumiseks. Peamine tingimus oli, et mälestused

oleksid pärit Hanila valla piirides tegutsenud või tegutsevatest koolidest. Soovitavaks peeti ka täiskasvanud pereliikmete osalust ning abi mälestuste kogumisel ja vormistamisel.

Oktoobrisse kavandatud konverentsi “Kool Hanila ja Karuse kultuurimaastikul” ettevalmistused algasid samuti mais. Esialgne kava oli korraldada konverents traditsiooniliselt: ettekanded, küsimused vastused, sinna juurde ehk fotonäitus koolide ajaloo kohta. See oli Virtsu kooli direktor Olavi Vainu, kes tegi ettepaneku: “Aga miks mitte teha konverents ratastel?”

Miks mitte!!! Täpsustasid ka konverentsi eesmärgid: tutvustada kõigile osalejatele mitte ainult Hanila vallas tegutsenud koolide ajalugu, vaid ka kõikide koolimajade asukohti. Nagu selgus, tekitas nimelt just võimalus ajalugu oma silmaga näha ja käega katsuda elevust ja oodatust suuremat huvi, tõi kohale rahvast kaugematestki paikadest.

Esimene töö oli leida inimesed, kes tunneksid-teaksid paikkonna hariduse lugu ja oleksid nõus konverentsil esinema. Teiseks oli vaja korraldajail endil kõikide koolide asukohad teada saada ja eelnevalt läbi käia. Täpsed asukohad olid tarvilikud ka teabetahvlile paigutatava valla koolide kaardi jaoks. Ilmnes, et koolimajade järgi ajada polegi nii lihtne. Mõnest oli säilinud vaid majaase, mida soostunud võsas tuli tükk aega otsida, või sissevajunud koolikaev või kask keset põldu – ainuke märk kunagise koolimaja asukohast. Täna on andmetel on Hanila valla territooriumil lastele haridust antud kahekümne viies koolis ning kolmekümnes koolimajas või muus koolimajana kasutatud hoones. Aasta tagasi ei olnud see pilt sugugi nii selge. Raskusi oli näiteks Vatla piirkonnas 19. sajandil tegutsenud Pajumaa kooli ja koolimaja õige asukoha leidmisega, sest erinevatelt inimestelt saadud andmed läksid lahku. Üks koolimaja ei saanud ju olla korraga kahes kohas ja pealegi kahes erinevas külas. Probleem lahenes Mai Schröderi abiga, kes oli mitukümmend aastat tagasi üles kirjutanud tol ajal üle kaheksakümne aasta vanuse inimese mälestusi kahe kooli ja koolimaja kohta. Et aga teine kool ka veel teist nime kandis, selle kohta leidis ta kinnitust kirikuraamatuid uurides. Sisuliselt oli tegu ikkagi ühe ja sama kooliga, mis koolimajaks ehitatud majja ümber kolides sai küla järgi uue nime. Seega oli lahendatud vastuolu rahvapärismustes. Nüüd on koolide kaardile kantud ka Nurme kool. Kahjuks pole kõiki andmeid arhiivides või uurimustöodes leida ja rahva mälestust on aastate jooksul palju kadunud. Nii saime ainult kodu-uurija Helmut Polbergi kolmkümmend aastat tagasi kogutud mälestuste järgi teada ka Nehatu kooli ajutise asukoha pärast 1875. aastal toimunud tulekahju Liiase koolitalus. Ilmnes, et teisigi kunagisi koole, nende asukohti, seal töötanud silmapaistvaid koolmeistreid – kohaliku elu edendajaid või isegi tuntud kultuuritegelasi – teavad vähesed. On vahetunud põlvkonnad, palju on sisse- ja väljarännanud. Viiskümmend aastat ajaloo eitamist oli kaasa toonud ka kultuuriloolist väärtust omanud objektide tahtmatut hävitamist, teadmata nende väärtust. Seda kõike tuli kogeda kooliajaloo konverentsiks ettevalmistusi tehes.

Lihtsam oli leida konverentsil esinejaid. Põhiettekanded Hanila valla koolide ajaloo koostasid kodukoha kooliajaloo uurijad: endine Hanila kooli õpilane Mai Schröder ja põline Massu kandi elanik ning Massu kooli õpetaja Eimar Kaasik. Üksikute koolide ajalugu nõustasid tutvustama teistegi koolide endised ja tänased õpetajad.

Konverents ratastel “Kool Hanila ja Karuse kultuurimaastikul” toimus 16. oktoobril 2004. Sel päeval jõudis bussitais rahvast ehk 41 konverentsikülalist 29 kunagise koolimaja või majaaseme juurde ja külastas tänaseid Vatla ja Virtsu koole. Sõideti läbi 100 kilomeetrit ja 300 aastat. Iga osavõtja sai kaasa mapi andmestikuga päeva kulgemise ja koolide kohta (Lisa 1), ei puudunud ka viktoriiniküsimustik (Lisa 2). Bussis oli avatud mikrofoni kõigile mälestuste heietamiseks, mida ka agaralt kasutati. Konverents lõppes Virtsu vallakooli hoone (muuseumi) juures Hanila valla koolide mälestus- ja teabestendi piduliku avamisega. Päeva teekond jäädvustati videolindil ja fotodel.

Lisaks toimus veel kolm koolikonverentsi. 18. oktoobril toimus õpperetk samal marsruudil Kõmsi ja Vatla kooli õpilastele. Esimese kooliveerandi viimasel päeval tegid pika ringi koolist koolini kaks bussitait Virtsu kooli õpilasi. Kolme päevaga sai kodukohaharidust üle 150 inimese. Novembriks laekus žüriile kuuskümmend viis koolimälestust valla kõikidest koolidest; esitajaiks 3.–9. klassi õpilased; kaks tööd olid saatnud auväärses eas kunagised Hanila kooli õpilased. Õpilased haarasid seega mälestuste kogumisse üle kuuekümne inimese, peamiselt oma vanemaid või sugulasi;

isa või ema osutasid sageli abi ka võõrastelt kogutud mälestuste vormistamisel. Koos küsitajatega osales seega kooliajaloo aasta ühes ürituses 150 inimese ringis.

Tööde hindamiseks oli valla haridus- ja kultuurikomisjon määranud kuueliikmelise žürii vallavolikogu esimehe juhtimisel, liikmeiks haridus- ja kultuuritöötajad väljastpoolt koole. Igas vanuserühmas määratleti üks parim ja kaks väga head tööd. Samuti tõsteti esile mõned tööd mingi erikriteeriumi põhjal (mälestused eriti kaugest ajajärgust, harukordsete sündmuste kirjeldused, vaimukas tekst, huvitav vormistamine). Vanuserühmad jagunesid järgmiselt: 3.–4. kl, 5.–6. kl, 7.–8. kl ja 9. kl. Täiskasvanute töid vaadeldi eraldi. Kõigile osavõtjaile otsustati anda Virtsu Põhikooli ja Hanila Muuseumi Seltsi tänukiri, iga rühma parimat ja kahte väga head tööd premeerida vallavalitsuse ja -volikogu poolt väärtkirjandusega. Kooliajaloo aasta lõpetamine, võistluses osalejate ning nende abiliste pidulik vastuvõtt toimus 15. aprillil Virtsu Põhikoolis. Tehti kokkuvõtted, tänati mälestuste kogujaid ja premeeriti parimaid. Kavas oli pidulik kontsert, mälestuste kogujaile oli kaetud laud. Välja olid pandud paremad tööd ja fotojäädvustused ajalooaastal toimunud.

Koolimälestused on andnud õpilaste silmade läbi nähtuna koondpildi koolielust alates sõjajärgsest perioodist, võimaldades jälgida muutusi kuni 1980ndate aastateni. Vähemal määral on esindatud “saksa aeg” Rohkem kui ühel õpilasel on õnnestunud koguda mälestusi ka 1920.–30ndate aastate koolidest. On huvitav tõdeda, et esindatud on kõik kadunud koolid: Mõisaküla, Massu, Karuse, Nehatu, Hanila ja isegi Virtsu algkool Hanilas (endine Virtsu vallakool). Konverentsi ettekanded ja parimad koolimälestused on kavas avaldada järgmises kooliteemalises Hanila Muuseumi Seltsi ja muuseumi kogumikus Viljariik III.

Lõpetuseks katkend oma vanuserühmas parimaks tunnistatud Kõmsi kooli 4. kl õpilase Kristina Heilu võistlustööst (August Randmets, sünd. 1914, õppis Virtsu algkoolis Hanilas 1921–1925):

Mina olin lasterikkast perest. Kooli läksin kuu aega hiljem kui teised. Selle eest maksis isa trahvi. Raamatud sain kooli poolt, lisaks veel pliiatsid, kustukumm, vihikud, üks paar pesu ja üks paar pastlaid. Kustukummiga juhtus õnnetus. Üks poiss varastas ta ära. Mina nutsin, ei julgenud koju minna. Kartsin, et isa saab kurjaks. Siis tuli appi õpetaja abikaasa Mari. Tema tõi neli õlekõrt, lõikas kõik ühepikkuseks, pani meile suhu ja ütles: “Olge kõik hästi vakka ja oodake. Varga suus hakkab see kõrs kasvama.” Ja hakkaski. See poiss, kes varastas, näris kõrre otsa ära, et oleks lühem. Nii tulidki kõrrele juured alla ja ta andis minu kummi tagasi.

Lisanduseks:

Materjale Hanila valla koolidest ja koolmeistritest võib leida August Tampärgi nimelise Hanila Muuseumi ja Hanila Muuseumi Seltsi kogumikest VILJARIIK I ja II (2003).

Viljariik I:

Allan Liim. Täiesti rahuldav, kogunisti hea kool. Ajaloomärkmeid ja dokumente Virtsu vallakoolist 20. sajandi algul ehk 100 aastat tagasi, lk 56–70.

Alice Murumets. Mälestusi kodust, lapsepõlvest ja kooliajast, lk 138.

Aleksander Dampf. Elias Dampf. Mälestusi isaisa Laasist Kokuta külas Nigula talus, lk 112–119.

Viljariik II:

Mai Schröder. Jätnud jälje Hanila ja Karuse kultuurilukku, lk 54–70.

Mai Schröder. Kuke-Aadult võrsunud, lk 127.

Mare Ektermann. Kirjanik ja Massu koolmeister Jaan Oks, lk 140–154.

Massu kooli 150. aastapäevaks ilmus Eimar Kaasiku koostatud ülevaade „Massu kool 1849–1973“ Ülevaade Virtsu vallakooli ajaloost on Mai Schröderi koostatud kooli 135. aastapäeva kutsel. Trükiseid säilitatakse Hanila Muuseumis.

Hanila valla koolide tegevusaastad, koostanud Mai Schröder

Karuse kool

1. Köstrikool köstrimajas	1717–1850
2. Kirikumõisa vallakool köstrimajas	1850–1857, 1879–1889 (liitus Tuudi kooliga)
3. Massu vallakool Järise küla piiril Kinksi küla Kooli talus	1858–1879, 1880. a võeti lapsed Massu kohtumaja-vallamaja kooli
4. Kihelkonnakool köstrimajas	1786–1787, 1886–1917
5. Algkool Karusel Schröderi majas	1950–1968

Vatla kool

6. Vallakool Pajumaa külas, pärimuse järgi mõisa rehes	1837–1889
7. Nurme vallakool Nurmsi külas kooliks ehitatud majas (Kooli talu maal)	1889–1913 (liideti Noti kooliga)
8. Õigeusu (kr-kat) abikool Nurmsi külas Uuetoa talus,	1883
õigeusu (kr-kat) abikool Nurmsi külas Noti talus	1883–1917
9. Algkool Nurmsi külas Noti talus; koolide nimekirjas, kuid ei tegutsenud	1919–1923
10. Algkool Vatla mõisa härrastemajas (erinevate nimetustega)	1923. aastast alates

Nehatu kool

11. Nehatu-Pivarootsi vallakool Õeküla Liiase talus (1875. aastal Virita külas Lepikul Liiase talus toimunud tulekahju järel)	1862–1892
12. Nehatu koolimaal erinevate nimetustega (Nehatu-Pivarootsi, Paatsalu ministeeriumikool, Nehatu algkool)	1892–1931, 1934–1961
13. Algkool Õeküla Sooluse talus	1931–1934

Illuste kool

14. Hõbesalu küla Käomardi talus. Koolil oli neil aastail Karuse ja Hanila kooliajaloos eriline koht – kool töötas piirkonna esimeses koolimajaks ehitatud hoones, õpetas kohalik koolitatud koolmeister	1840–1892 (kooliõpetus toimus juba 1830ndail aastail)

Hanila kool

15. Köstrikool köstrimajas	1724–1854
16. Kihelkonnakool köstrimajas	1872–1882
17. Algkool Hanila koolimaal,	1930–1975 (> suunati Virtsu kooli)
Kõmsil koguduse hoones	1944. aasta sügisel

Virtsu kool

18. Vallakool, alates 1919. aastast algkool:	1854–1855
Hanila kirikumõisas,	1855–1873
Hanila kõrtsihoones,	1873–1896
Hanilas puust koolihoones,	1896–1917, 1919–1930 (jätkas kõrval
Hanila kivist koolihoones,	koolimajas Hanila algkoolina)

Kurevere külas Rulli talus

19. Algkool Silla (Elvelti) majas Virtsus,	1918
Virtsu uues koolihoones (erinevate nimetustega)	1940–1964
	1964. aastast alates

Uue-Virtsu kool

20. Õigeusu (kr-kat) kihelkonnakool Hanila köstrimajas,	1890
õigeusu (kr-kat) kihelkonnakool Kõmsil oma koolimajas	1890–1917

Kõmsi kool

21. Kõmsi Lasteaed-Algkool	1985. aastast alates

Massu kool

22. Kokuta külas Ärna talus,	1845, 1849–1858
Massu kohtumajas-vallamajas,	1858–1884
Massu-Voose vallakoolina Nukal Massu koolimajas,	1884–1921
Massu mõisa härrastemajas (erinevate nimetustega)	1921–1973 (õpilased suunati Virtsu kooli)

Mõisaküla kool

23. Õigeusu (kr-kat) abikool Mõisaküla Jaagu talus,	1883–1889
õigeusu (kr-kat) abikool Mõisaküla koolihoones	1889–1917
24. Algkool samas koolihoones,	1919–1933 (uue koolimaja ehitamise ajal
	oli kool ka Joosepi talus)
	1934 (1935?)–1966

algkool uues koolimajas

Saastna kool

25. Kõera külas (Uuesaunal?)	1845

SUURE-JAANI RAJOONI (1950–1959) HARIDUSOSAKONNA TEGEVUS ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ JUHTIMISEL

Jaan Uudelt, kooliajaloo uurija

SISSEJUHATUSEKS

Suure-Jaani rajooni haridusosakonna alla kuulunud kõige vanem kool rajati Suure-Jaanis 1825. aastal (Suure-Jaani kihelkonnakool), mis 1944. aastast kandis nime Suure-Jaani Keskkool. Reegoldi koolis hakati haridust andma 1828. aastal. Tääksi kool asutati 1871. aastal.

1891. aastast töötas Kaansoos veneusuliste ja luteriusuliste laste kool, mis 1920. aastal ühendati Kaansoo Algkooliks.

20. sajandi alguse koolideks võiks pidada Kirivere kooli, mis asutati 1904. aastal, ning Kildu kooli, mida hakati ehitama 1907. aastal. Koolihoone valmis kahekordsena 1909. aastal.¹ Võhma kooli asutamisaastaks oli 1913. Kool asus ühes hoones ning oli kooli tarbeks ehitatud. Sürgavere kool asutati 1921. aastal. 1925. aastal võis alata õppetöö Lahmuse koolis. Sürgavere ja Lahmuse kool paiknesid mõisahoones. 1946. aastal rajati Sandra Algkool, mis asus kaugel Soomaal. Kildule oli sealt 22 kilomeetrit ja Vastemõisa 28 kilomeetrit. 1949. aastal hakkas tööle Kuhjavere Algkool.

Lisaks eelpool nimetatud koolidele kuulusid Suure-Jaani rajooni alla veel Pilistvere Algkool, Venevere Algkool, Rääka Algkool, Metsküla Algkool ja Soomevere Algkool.²

SUURE-JAANI RAJOONI HARIDUSOSAKONNA JUHTIMINE

26. septembril 1950 võttis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium vastu seaduse, mille alusel loodi Suure-Jaani Rajooni TSN TK alluvusse kuuluv haridusosakond. Haridusosakond asus esialgu Suure-Jaanis Ilmarise tn. 9.³

Oma tegevuses allus haridusosakond nii haridusministeeriumile kui ka Suure-Jaani Rajooni TSN 3. ja 4. koosseisule ja tema täitevkomiteele.

Alates 5. oktoobrist 1950 oli haridusosakonna isikkoosseis järgmine: haridusosakonna juhataja, kelleks oli terve rajooni perioodi ajal E. Raudsepp, temale allus kaks koolide inspektorit.

Lisaks neile töötas osakonnas veel raamatupidaja, kelle ametikohustuste hulka kuulus haridusosakonna ja sellega seotud asutuste (koolid, lasteaiad) finantsaruannete koostamine ning finantsprobleemide lahendamine.⁴

HARIDUSOSAKONNA ÜLESANDED

Haridusosakonnal oli täita palju ülesandeid, mis puudutasid haridus- ning kasvatusvaldkonda.

Üheks esimeseks ülesandeks oli tarvidus läbi vaadata ja kinnitada oma rajooni kooliringkond, kuhu kuulus 16 kooli. Esimene muudatus koolivõrgus toimus 1952/53. õppeaastal, kui suleti õpilaste vähesuse tõttu Soomevere Algkool,⁵ mis avati uuesti 1957/58. õppeaastal. Muudatused koolivõrgus leidsid aset ka 1958/59. õppeaastal, siis suleti Sandra Algkool, 1959/60. õppeaastal suleti õpilaste vähesuse tõttu Rääka Algkool ning lapsed suunati Lahmuse 7-aastasessa Kooli. Rääka koolist Lahmuse kooli oli 7 kilomeetrit.⁶

Lisaks tuli haridusosakonnal tegeleda alaealiste eestkoste, hooldus- ja lapsendamisküsimustega. Nende lahendamiseks otsiti lapsele perekond või lapse sugulasi, kes soovisid vanemateta alaealist kasvatada. See perekond, kes soovis hakata kasuvanemateks pidi vastama seaduse poolt ettenähtud nõuetele, mida kontrollis haridusosakond. Kui kedagi ei leitud, siis suunati laps Suure-Jaani rajoonist kaugemale lastekodusse.⁷

Haridusosakonnal tuli tegeleda ka haridusasutuste finantseerimise küsimustega. Siia kuulusid õpetajate palgad, koolimajade remondirahad, küttepuudele vajaminev raha ja õpetajatele antavate küttepuude soetamise summad.

Haridusosakonna ülesandeks oli veel koolide komplekteerimine direktorite, juhatajate ja õpetajatega. 1950ndate alguses oli suureks probleemiks vastava haridusega õpetajate leidmine. Võhma 7-aastasest Koolist ning Kaansoo 7-aastasest Koolist puudus ühel õpetajal isegi keskharidus.

(Andmed on saadud 1953. aasta koolide koondpassist.) Järgnevatel aastatel, kui koolidesse hakati suunama noori haritud spetsialiste, siis vastava hariduseta õpetaja vallandati.

Haridusosakond omalt poolt tegeles pidevalt noorte spetsialistide otsimisega ning olemasolevate õpetajate kvalifikatsiooni tõstmisega. Tõdeti, et puudu oli kutsega algklasside õpetajatest, mis omakorda viis kasvatustöö alla. Siinkohal nimetati Venevere Algkooli, Kaansoo 7-aastast Kooli ja Kirivere 7-aastast Kooli. Paremini suutsid oma kaadrit komplekteerida Võhma, Sürgavere ja Kildu kool.⁸

Olemasolevate pedagoogide kvalifikatsiooni tõstmiseks suunati neid õppima kaugõppeosakondadesse. 1956. aastal õppis kokku 25 õpetajat, 9 õpetajat olid oma õpingud lõpetanud pedagoogilises õppeasutuses kaugõppe teel ning saanud endale õpetaja kutsetunnistuse. 20. jaanuari 1959. aasta seisuga töötas Suure-Jaani rajooni koolides 133 õpetajat, nendest 23 kõrgema, 36 lõpetamata kõrgema ning 74 keskharidusega, nendest 23 õppisid kaugõppes.⁹

Haridusosakonna pädevusse kuulus ka kriitika tegemine ringkirjade kaudu. Näiteks 1957. aasta detsembris kritiseeriti Venevere Algkooli juhataja Mägi't 4. klassi halva õppeedukuse eest aritmeetikas. Kõik 4. klassi õpilased ei osanud teisel poolaastal jagada mitmekohalisi arve, põhjuseks peeti õpetaja ebaprofessionaalset tööd laste arendamisel. Ringkirja lõpus tehti hoiatus kõikidele koolijuhtidele, rõhutades nende suurt vastutust õpilaste teadmiste kvaliteedi eest.¹⁰

Haridusosakonna ülesannete hulka kuulus ka õpilaste koolikohustuse täitmise tagamine. Näiteks 15. novembri 1952. aasta seisuga ei täitnud koolikohustust 15 õpilast, nendest 8 majanduslikel põhjustel, 7 õpilast olid ilma mõjuva põhjuseta jäänud õppetööst kõrvale. Kui õpilane puudus koolist majanduslikel põhjustel, siis leiti täitevkomitee istungil, et koolist eemalolevate õpilaste majanduslikuks toetamiseks ei olnud ära kasutatud kõiki võimalusi.

Kuna eespool nimetatud probleem kuulus ka Suure-Jaani TSN TK kompetentsi, siis otsustati näiteks 15. novembri 1952. aasta koosolekul, et haridusosakond peab võtma kohesed abinõud tarvitusele, mis aitaksid majanduslikel põhjustel koolist eemale jäänud õpilased kooli tagasi suunata. Selleks organiseeriti neile majandusliku abi andmine kooli ja kolhooside vastastikuse abistamise kassade poolt. Abi anti riiete, toidu ja õppevahendite näol. Nende õpilaste aktid, kes olid koolist puudunud mõjuva põhjuseta, tuli rajooni administratiivkomisjonil läbi vaadata 10 päeva jooksul, alates akti esitamise päevast.¹¹

Et õpilased, kellel oli elukoha kauguse tõttu raske iga päev koolis käia, saaksid paremini koolikohustust täita, otsustati partei suunistest lähtuvalt teha tegevusplaan internaatide loomiseks. Haridusosakonna tegevus internaatide loomisel seisnes koolidirektorite nõustamises internaatide avamisel ja majandamisel, veel tuli kontrollida pidevalt internaatide tegevust ning vastavalt olukorrale tehti kriitilisi märkusi või siis kiideti.¹²

Haridusosakonnal oli juhtiv ja suunav roll rajooni koolide majandamisel, koolikohustuse täitmise kontrollimisel, klassikomplektide suuruse määramisel, kuid need ei olnud ainukesed koolitegevuseks vajalikud valdkonnad, lisaks neile oli oluline õppe- ja kasvatustööga seonduva juhendamine ja kontrollimine.

KOOLIINSPEKTORITE TEGEVUS ÕPPE- JA KASVATUSTÖÖ KONTROLLIMISEL

Inspektorite tegevus oli laiahaardeline ning vajalik aitamaks Suure-Jaani rajooni üldhariduskoolides parandada õppe- ja kasvatustööd. Olles nõuandjaks, selleks et koolides ei valitseks direktorite omavoli ning vältimaks seaduste eiramist, hoiti koolid tugeva kontrolli all.

Kogu seda protsessi viidi kooli inspekteerimisel läbi kahes kontrollivormis. Üks võimalus oli kontrollida ainult ühte konkreetset tööloiku, näiteks juhtkonna tööd, kaasamata selleks tervet brigaadi. Põhjalikuks inspekteerimiseks tuli kooli terve komisjon, eesotsas haridusosakonna juhataja ning kahe inspektoriga, lisaks Viljandi rajooni koolidest mõned vastava ala spetsialistid, kes oskasid koostada tasemetöid ning jälgida antud aine spetsiifikast lähtuvalt tunniandmist.

Põhiliselt inspekteeriti kõiki koole 2–3 korda õppeaastas. Nii tuli teha seaduse järgi, kuid alati seda ei täidetud. Näiteks 1954/55. õppeaastal jõuti revideerida 15-st üldhariduskoolist 8, mis näitas inspektorite passiivset töösse suhtumist, mida kritiseeris ka haridusminister.¹³ Õppeaasta jooksul oleks

tulnud inspektoril kontrollida kõiki õppeasutusi. Põhjuseks, miks ei jõutud kõikide koolidega tegeleda, olid suured vahemaad ja rasked transpordiolud.

1951. aastal inspekteeriti kõiki koole kaks korda ning enamik koole ka kolm korda, eriti neid, kus eelnevatel revideerimistel oli leitud küllalt palju puudusi.¹⁴ Inspektorid külastasid koole ka eksamiperioodil, et jälgida töökorraldust eksamite ja konsultatsioonide ajal. Olulise vaatluse all olid eksamitulemused, mis näitasid koolides antava hariduse kvaliteeti.¹⁵

Inspektor lähtus õpetajate pädevuse hindamisel järgmistest pidepunktidest:

- ♦ Kodanliku ideoloogia väljajuurimine. 1950ndatel tuli kodanliku korra elemente välja üpris palju, sest noored olid saanud kodu kaudu teada kodanliku vabariigi heaolust ja vabadusest ning avaldasid tolleaegse riigikorra suhtes oma vastumeelsust.¹⁶
- ♦ Kodude külastamine. Oluline oli, et klassijuhataja pidas koduga sidet, see aitas ära hoida paljusid probleeme, mis võisid tekkida. Peamisteks valuküsimusteks kujunesid hilinevad, põhjuseeta puudumised, distsipliin. Koostöös koduga leiti sellele tavaliselt lahendus, aitamaks lapsel ealistest iseärasustest põhjustatud kriisist välja tulla.¹⁷
- ♦ Hea- ja kodukorra armastuse kasvatamine. Selleks olid koolis klassikorrapidajad ning vanemate klasside õpilased pidasid lisaks korda ka vahetundide ajal koridorides. Kõike seda juhatasid korrapidajaõpetaja ning klassijuhatajad. Igal koolil oli oma kodukord, mille täitmine oli kõikidele õpilastele kohustuslik. See oli nn kooli põhiseadus, kus olid kirjas õpilaste õigused ja kohustused.
- ♦ Tugevate õpilaskollektiivide kasvatamine. Ideoloogiliselt oli see vajalik. Tuli kasvatada õpilasi juhinduma ühisest eesmärgist, st kasvatada neist korralikud nõukogude kodanikud. Esmane eesmärk oli hea õppeedukus. Halva õppimise ja käitumise eest karistati õpilasi nimede panemisega kooli seinalehte, veel pidid nad ka klassi ees põhjendama oma teguviisi.¹⁸

Inspektorid pidasid 1950ndatel aastatel õpetajate peamisteks pedagoogilisteks vigadeks järgmisi momente:

- ♦ Paljud õpetajad ei suutnud võtta klassi oma kasvatusliku mõju alla. Esines halba õppeedukust, distsipliiniprobleeme, üksmeele puudumist.
- ♦ Puudus järjekindlus ja kategooriline nõudlikkus. See puudutas nii distsipliini kui ka õppeedukust. Järjekindluse all mõeldi õpetaja-poolsete nõudmiste täitmise kontrollimist.
- ♦ Poisid olid tunnis passiivsemad kui tüdrukud. Põhjuseks peeti seda, et tunnis kasutati vähe erinevaid õppemeetodeid ja näitlikke õppevahendeid.
- ♦ Puudus tõhus töö lastevanematega, külastati vähe laste kodusid. Ei informeeritud lastevanemaid iga kord lapsega esinenud probleemidest.
- ♦ Tundides tehtav kasvatustöö, lähtudes partei ideoloogiast, oli nõrk ning õppeaine vähe seotud eluga.¹⁹

Inspektorid jälgisid ka pioneeriorganisatsiooni tööd. Vaadati vanempioneerijuhhi tööplaanide ja pioneeriorganisatsiooni saavutusi.²⁰ 1957. aasta inspekteerimise käigus leiti, et hästi töötasid Suure-Jaani Keskkool,²¹ Tääksi²² ja Kildu kool.²³ Algkoolidest toimus aktiivne pioneeritöö Pilistvere Algkoolis, kus oli heaks näitajaks, lisaks huvitavate ürituste organiseerimisele, ka pioneeride arvu suurenemine. Võhma ja Lahmuse koolis oli pioneeritöö nõrgalt organiseeritud, selle näitajaks oli pioneeriorganisatsiooni vähene juurdekasv ning väike arv kommunistlikke noori.

Pioneerid ning ülejäänud õpilased olid kohustatud tegema erinevaid töid polütehnilise hariduse raames. Koolid löid selleks ettenähtud tingimused.²⁴ Inspekteerimisel selgus, et õppetöökojad olid 1957. aasta seisuga loodud ja hästi sisustatud Reegoldi, Tääksi, Võhma ja Kildu koolis. Ülejäänud üldhariduskoolides oli teatud puudusi ruumide ja erinevate töövahendite osas.²⁵

Kõikides koolides töötasid huviringid. Neid kontrollis inspektor ringi tööplaanide põhjal. Harva külastasid inspektorid erinevate ringide üritusi. Kõige enam tundsid nad huvi noorte naturalistide ringi vastu, sest antud ringi töös seostati õpitu praktilise eluga. 1956. aastal jäädgi rahule Sürgavere kooliga.²⁶

Kokkuvõtteks võib öelda, et inspektor oli see isik, kes vastutas koolis toimuva eest. Ta pidi olema suuteline lahendama kõiki koolitööd puudutavaid küsimusi. Kooli juhtkonna töö hindamine inspektorite poolt ei tohtinud toimuda ainult paberite põhjal. Oluline oli tegelik töö. Kooli edukuse eest vastutas samuti direktor või koolijuhataja, sest kogu pedagoogiline ja metoodiline töö kulges nende juhtimisel. Seda eriti väikestes algkoolides. 7-aastastes koolides ja keskkoolis vastutas õppe- ja kasvatustöö kvaliteedi eest ka õppealajuhataja, kes allus omakorda direktorile.

LÕPETUSEKS

1950ndad aastad tõid Eestis kaasa uue poliitilise süsteemi kinnistumise, millega kaasnesid olulised muutused ka hariduselus. Oma ajastu ideaalis oli uute arengusuundade eesmärgiks nõukogude kodaniku kasvatamine, mis seisnes esmajoonel lojaalsuses valitsevale riigikorrale ja parteile. Haridusuuenduste eesmärgiks oli noorte kujundamine partei ideoloogilise joone järgi. Ka tänapäeval soovivad võimul olevad erakonnad teha põhimõtteliselt sedasama. Kahjuks püüab iga uus tulija eelmiste poolt välja kujundatud süsteemi lammutada või siis seda kardinaalsete muudatustega kohendada oma erakonna arengukavade järgi.

Õppe ja kommunistliku kasvatustöö eesmärgid lähtusid toona viisaastaku plaanidest, mis olid mõeldud kõikidele ühtviisi kohustuslikuks täitmiseks. Kommunistlikku kasvatust teostati kõikides NSVL õppeasutustes unifikseerimise meetodil, mis tähendas Moskva kontrolli koolides tehtava õppetöö üle. Selle elluviimiseks kehtestati ühtsed õppeplaanid, õpikud, programmid. Moskva kasutas oma käepikendusena ka väikerajoonide haridusosakondi, et kehtestada suuremat järelevalvet koolide üle. Õnneks ei kujunenud tugevatele kontrollimehhanismidele vaatamata kommunistliku partei ideoloogia juurutamine eriti viljakaks. Paljud õpetajad tegid neilt nõutud ideoloogilist kasvatustööd formaalselt. Tegelikkuses aga kasvasid pedagoogid õpilastes töökust ja kultuursust, ka distsipliinile pandi olulist rõhku. Kuigi need põhimõtted kattusid ka kommunistliku kasvatuse põhipunktidega, tõstsid õpetajad siiski ideoloogiast kõrgemale õpilase isiksuse.

Üheks positiivseks jooneks 1950ndate aastate kasvatustöös oli noorte töökasvatus, mis võimaldas arendada noortes kohusetunnet ja erinevaid tööoskusi. Seda võimaldasid koolide juurde rajatud kooliaiad ja õppetöökojad. Kahjuks on tänapäeval töökasvatus tahaplaanile jäänud, mis oleks õpilaste loovuse arendamisel kahtlemata üheks oluliseks komponendiks.

1950. aastatel aktuaalsetest probleemidest on praegugi päevakorral õpilaste iseseisva töö oskuste arendamine, teadmiste aluspõhja loomine algklassides ning ebapädevate õpetajate väljaselgitamine.

Kõigele vaatamata oli hariduse areng toona küllaltki stabiilne, mis võimaldas õpetajatel teha rahulikult oma tavapäraseid tööd ning õpilaste kohustus oli omandada teadmisi. Suuri hüppelisi ümberkorraldusi hariduselus ei toimunud.

VIITED:

¹ Suure-Jaani Rajooni TSN TK 1953. aasta koolide koondpassid. 1.01.1953–31.01.1953. Viljandi Maa-arhiiv (VMA), f 620, n 1, s 23, lk 12.

² Samas. Lk 13.

³ Lübek, T (koostaja) Ajalooõied. VMA, f 620, n 1, lk 1.

⁴ Samas. Lk 1.

⁵ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna 1951/52. õ-a ja 1952/53. õ-a statistilised aruanded koolide kohta. VMA, f 620, n 1, s 7, lk 68.

⁶ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna juhataja käskkiri 14. august 1958. VMA, f 620, n 1, s 59, lk 39.

⁷ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna 1951/52. õ-a ja 1952/53. õ-a statistilised aruanded koolide kohta. VMA, f 620, n 1, s 7, lk 68-69.

⁸ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna 1951/52. õ-a aruanne. VMA, f 620, n 1, s 6, lk 36.

- ⁹ Suure-Jaani Rajooni Tööräha Saadikute Nõukogu 4. koosseisu 13. istungjärgu protokoll 20. jaanuar 1959. VMA, f 654, n 1, s 132, lk 31–32.
- ¹⁰ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna ringkiri. VMA, f 620, n 1, s 53, lk 21.
- ¹¹ Suure-Jaani Rajooni TSN TK 25. oktoobri 1952. aasta istung. VMA, f 654, n 1, s 120, lk 86.
- ¹² Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna ringkirjad. Haridusministri käskkiri 31. jaanuar 1952. VMA, f 620, n 1, s 13, lk 13.
- ¹³ Suure-Jaani Rajooni TSN TK Tööräha Saadikute Nõukogu 3. koosseisu 5. istungjärg. VMA, f 654, n 1, s 88, lk 19.
- ¹⁴ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakonna 1951/52. õ-a aruanne. VMA, f 620, n 1, s 6, lk 37.
- ¹⁵ Otsustav veerand /juhtkiri// Oktoobri Lipp, 1955, nr 42, lk 1.
- ¹⁶ Kõrgemale tasemele koolide töö juhtimine /juhtkiri// Nõukogude Kool, 1958, nr 2, lk 67.
- ¹⁷ Jefimov, V. Kooli ja kodu ühised ülesanded. Oktoobri Lipp, 1954, nr 154, lk 2.
- ¹⁸ Koolide ülesanded teisel poolaastal /juhtkiri// Nõukogude Kool, 1954, nr 1, lk 1.
- ¹⁹ Suure-Jaani Rajooni Tööräha Saadikute Nõukogu 3. koosseisu 11. istungjärgu protokoll 24. detsember 1956. VMA, f 654, n 1, s 88, lk 19.
- ²⁰ Suure-Jaani Tööräha Saadikute Nõukogu 4. koosseisu 5. istungjärgu protokoll 13. detsember 1957. VMA, f 654, n 1, s 103, lk 17.
- ²¹ Suure-Jaani Keskkooli õppenõukogu koosolekute protokollid 21.08.1950–4.11.1952. VMA, 540, n 1, s 5, lk 68.
- ²² Suure-Jaani Tööräha Saadikute Nõukogu 4. koosseisu 5. istungjärgu protokoll. Op. Cit. Lk 18.
- ²³ Kildu 7-aastase Kooli õppenõukogu koosolekute protokollid 1953–1958. N 1, s 7, lk 25. Asub Kildu kooli arhiivis.
- ²⁴ Tõsta pioneiritöö taset koolis /juhtkiri// Oktoobri Lipp, 1953, nr 25, lk 1.
- ²⁵ Suure-Jaani Tööräha Saadikute Nõukogu 4. koosseisu 5. istungjärgu protokoll. Op. Cit. Lk 18–19. VMA, f 654, n 1, s 103, lk 17.
- ²⁶ Suure-Jaani Rajooni TSN TK haridusosakond. Haridusosakonna ringkiri 1953. VMA, f 620, n 1, s 19, lk 34.

ADMINISTRATIIVSED ABINÕUD RAHVAHARIDUSE ARENDAMISEKS KINDRALKUBERNER KRAHV BERGI VIIBIMISE AJAL SOOMES

Harri Kübar, Krahv Fr. von Bergi Fondi esimees

I osa

Kes oli kindralfeldmarssal Berg?

Friedrich Wilhelm Rembert von Bergi pikk elu oli tegevusrohke ja täis suuri sündmusi. Ta pälvis sadu ordineid ja medaleid, sai kõrgeid sõjaväelisi auastmeid, tõsteti kolmesti krahviseisusse, nimetati Eestimaa ja Soome kindralkuberneriks ning Poola asevalitsejaks. Berg oli juhtivatel kohtadel armees Vene-Türgi sõdades. Paljudel diplomaatilistel läbirääkimistel oli ta Venemaa poliitilise joone väljendajaks.

Tänastes lühibiograafiates rõhutatakse üksnes Bergi truualamlikkust Venemaa valitsejatele. Mitmekülgsest tegevusest ja teenetest hoolimata ei peetud teda vääriliseks sisse võtta esimesse Eesti Nõukogude Entsüklopeediasse (Tallinn, 1968), kuigi Euroopa samalaadsetes teatmeteostes on ta leidnud kohta.

Tulevane kindralfeldmarssal F. W. R. Berg sündis Sangaste rendimõisas 15. mail 1794. aastal esiklapsena. Perekonnas oli neli poega. Algõpetuse sai poiss koduõpetajatelt, keda Sangastesse palgati Prantsusmaalt ja Saksamaalt. Hariduse omandamist jätkas ta Tartu gümnaasiumis. 1810. aastal astus ta Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonda diplomaadiks õppima.

Patriootiliselt meelestatud noormees, kuuldes ülikoolis prantslaste sissetungist Venemaale, astus vabatahtlikult Vene armeesse ja näitas end juba esimestes lahingutes kartmatu, algatusvõimelise ja füüsiliselt vastupidava sõjamehena. Esimene sõjakogemus sai määravaks tema elukutse valikul. Enne 1813. aastat, mil Berg määrati ülemjuhataja L. A. P. Wittgensteini¹ armeesse, oli ta võtnud osa juba 14 lahingust. Leipzigi juures ületas ta Vene vägede eesotsas Reini. Tänu heale haridusele ja keelteoskusele määrati Berg kaardiväe kindralstaapi, mille koosseisus ta 1814. aastal Pariisi marssis. Järgnevaid rahuaastaid kasutas noor ohvitser reisideks Itaaliasse, Kreekasse ja Türgisse, kus tutvus nende maade geograafia, looduse, ajaloo ja kultuuriga, aga tundis suurt huvi ka poliitika ja rahva elu vastu.

Sangaste mõisa suhteliselt kehvad sissetulekud ei võimaldanud aga kaugemaid reise.

Noore ohvitseri majanduslik olukord paranes riigiteenistusse astumise järel. Puhkusereisidelt Balkanimaadesse, Itaaliasse ja Türgisse saatis ta Peterburi ettekandeid, mida välisministeeriumis tõlgiti, paljundati ja saadeti Venemaaga tol ajal liidus olnud riikide valitsustele. Erilist huvi pakkusid ettekanded Vahemeremaadest. Hilisemas sõjas Türgiga omandas suure tähtsuse Türgi sõjalis-statistiline kirjeldus, mis sai ka Teaduste Akadeemias kõrge hinnangu. 1820. aastal sai Berg soovitusel diplomaatilisse teenistusse ja saadeti Vene saatkonna atašeeks Rooma ja Napolisse. Itaalias pühendas ta palju aega karbonaaride liikumise tundmaõppimisele.

Peagi tehti Vene Teaduste Akadeemia poolt noorele andekale mehele ülesandeks uurida ja kirjeldada Kirgiisia ja Turkmeenia steppe. Berg valmistas ette, komplekteeris ja juhtis aastail 1823–1825 suurt kompleksekspeditsiooni Kesk-Aasiasse, mille põhjalike ja asjatundlikult kogutud materjalide põhjal koostati ulatusliku territooriumi kaardid. Ekspeditsioon viibis pikemat aega seni uurimata paikades Kaspia mere ja Araali järve vahel, kust liikus edasi itta. Ekspeditsioonist võttis osa ka tuntud loodusuurija E. F. Eversmann² (1794–1860).

Noore ekspeditsioonijuhi autoriteet, teadmised ja käitumine kohalike elanikega aitas kaasa nende alade liitmisel Venemaa külge möödunud sajandi 50–60-ndatel aastatel. Ekspeditsiooni edu arvestades anti Bergile kindramajori auaste ja ta suunati tööle Vene saatkonda Konstantinoopolis, kus Berg asus tutvuma Türgi sisepoliitilise olukorraga.

Sõjaväeteenistusest vabanemise järel 1828. aastal määrati Berg taas uurimisekspeditsiooni etteotsa. Ta valis hoolikalt kaastöötajaid ja siirdus kaardistamistööle praeguse Rumeenia ja Bulgaaria aladele. 1828–1829 koguti geograafilisi ja loodusteaduslikke materjale. Nende alade kohta kogutud topograafilised olid eriti väärtuslikud Vene vägede operatsioonidel Bulgaaria vabastamisel Türgi võimu alt 1877–1878.

1830. aastal määrati Berg Vene vägede koosseisu, kes suunati Poola ülestõusnute vastu. Ta oli Varssavi ründajate eesotsas. Kui eakas kindral Paskevits määrati Varssavi asehalduriks ja Poola kindralkuberneriks, kutsus ta Bergi oma lähikonda. Bergi ülesandeks langes Poola täpsete topograafiliste mõõtmiste tegemine ning geograafiliste kaartide koostamine. Selleks kulus Bergil kaksteist aastat. Poolas töötades õppis Berg põhjalikult tundma kohalikke olusid, mis tuli talle kasuks edaspidises tegevuses.

1843. aastal määrati Berg Vene armee peastaabi kindralkortermeistriks. Sellel ametikohal teenis ta kakskümmend aastat. Ta toetas sõjatopograafia osakonda ja juhtis nn. kolmeverstalise kaardi koostamist. Bergi initsiatiivil loodi sõjatopograafia osakonna juures geodeesia allosakond ning instrumentide kabinet, kuhu koondati tollal kättesaadavad täpsed mõõtmisvahendid. Bergi juhtimisel viidi läbi ka Vene-Skandinaavia kaardistamine paralleelide järgi.

Keiser Nikolai I märkas nii sõjaväljal, diplomaatias kui ka teaduse vallas võimekat Liivimaa meest, andis talle jalaväekindrali auastme ja tegi temast aastal 1831 oma adjutandi. Edutamisest hoolimata ei ole ta kunagi kuulunud valitsejate soosikute hulka. Bergi vajati diplomaatilistel

läbirääkimistel Austria ja Preisimaaga. Aastail 1846–1848 käis Berg Venemaa esindajana korduvalt Viinis ja Berliinis.

Poliitikast ajutiselt eemale jäädes sai Berg taas mahti tegelda topograafiaga. Tema oli initsiaatoriks 1848. aastal Trigonomeetriliste Mõõdistuste Komitee loomisel, mis hakkas korraldama mõõdistamisi Venemaa äärealadel. Berg võttis aktiivselt osa Vene Geograafia Seltsi tegevusest, oli 1845. aastal selle asutajaliikmeks. Seltsi auliikmeks valiti ta 1870. aastal. Koos Eestist pärineva kuulsa geodeedi ja topograafi kindral Carl Friedrich Tanneriga³ (1783–1859) tegi Berg suure töö nn. püsipunktide võrgu rajamisel, mida kasutati maa kuju ja suuruse määramisel. Teadussaavutuste eest valiti Berg 1844. aastal Venemaa Teaduste Akadeemia auliikmeks.

Kui Austria-Ungari keiser Franz Joseph palus Nikolai I-lt abi revolutsiooni mahasurumiseks Ungaris, saatis keiser oma väed vana Paskevitsiga⁴ eesotsas üle Karpaatide. Paskevits toetus kindral Bergile kui kogenud ning olude ja inimsuhete tundjale. 1849. aastal andis Franz Joseph Bergile Austria krahvi tiitli.

Konfliktid tsaariarmee juhtkonnaga viisid Bergi eemaldamiseni kindralstaabist. Krimmi sõja eelõhtul 1854 määrati ta Eestimaa sõjakuberneriks. Ta resideeris mitu aastat Toompea lossis. Pärast Nikolai I surma 1855 nimetas Aleksander II Bergi Soomemaa kindralkuberneriks. Sveaborgi oskuslik kaitsmine inglaste vastu tõi talle uut tunnustust ja 1856. aasta algul Soome krahvi tiitli. Vene krahvi tiitli sai Aleksander II kroonimispidustustel (1855).

Soomest naasmisel kavatses vana sõjamees jääda puhkama, ikkagi juba 67-aastane, kuid mõne aasta pärast vajati taas tema teeneid.

Poolakate 1863. aasta ülestõusu puhkedes kavatses Aleksander II määrata Bergi kohe Varssavisse oma venna suurvürst Konstantini⁵ juurde asehalduriks, kuid konfliktide tõttu Ungari sõjakäigu ajal keeldus Konstantin Bergiga koos töötamast. Sündmused Poolas aga arenesid niiviisi, et suurvürst Konstantin kutsuti peagi Varssavist Peterburi ja Berg määrati Poola asehalduriks. Eakas mees oli reibas ja tarmukas, varavalgest hilisõhtuni sadulas, jättes uneajaks vaid 4–5 tundi. Varssavis sooritatud atentaadil riivas kuul kergelt kindrali kaela.

1866. aastal nimetati Poola asehaldur Berg kindralfeldmarssaliks. Saksa-Prantsuse sõja ajal 1870. aastal oli Berg tsaari diplomaatiline nõuandja ja kuulus tema saatjaskonda kui Aleksander II sõitis kolme valitseja kohtumisele. Vene-Saksa sõjalisele kokkuleppele kirjutas 1873. aastal alla ühelt poolt Berg, teiselt poolt saksa kindralstaabi ülem Helmuth von Moltke⁶.

Poliitiline, diplomaatiline ja sõjaväeline tegevus ei olnud Bergil hõlbus. Tema balti-saksa päritolule viidates püüdsid poliitilised vaenlased talle keisri silmis varju heita. Diplomaatilises tegevuses jäi Berg sõbralike suhete pooldajaks, vaatamata valitsevate ringkondade intriigidele nii Peterburis, Berliinis kui ka Viinis.

Poolakad on tunnustanud Bergi korrektsust, tema erapooletust ja leigust venestamispoliitika teostamisel pärast 1873. aastal ülestõusu mahasurumist. Diplomaatiliste võimete poolest tunnustati teda kui silmapaistvat poliitikut. Berg sai suure hulga autasusid nii tsaarivalitsuselt kui ka teiste riikide valitsejatel. Tema lihtsus igapäevases elus, tema spartalikud eluviisid hoidsid keha ja vaimu noorusvärske kõrge vanaduseni. Riigiasjadega tegelemine andis mahti abielluda suhteliselt hilja.

Bergi abielu krahvinna Donna Leopoldina del Conti Cicogna-Mozzoniga (1786–1874) (feldmarssal Dauni lapselaps) jäi lastetuks. Keisri soostumusel lapsendas Berg oma venna Gustavi kolm poega ning pärandas neile oma vara ja tiitlid. Pärandus oli ulatuslik, kokku 19 mõisat Liivimaal, Soomes ja Poolas, nende hulgas esindusmõis Sangastes ja suguvõsamõis Belavas.

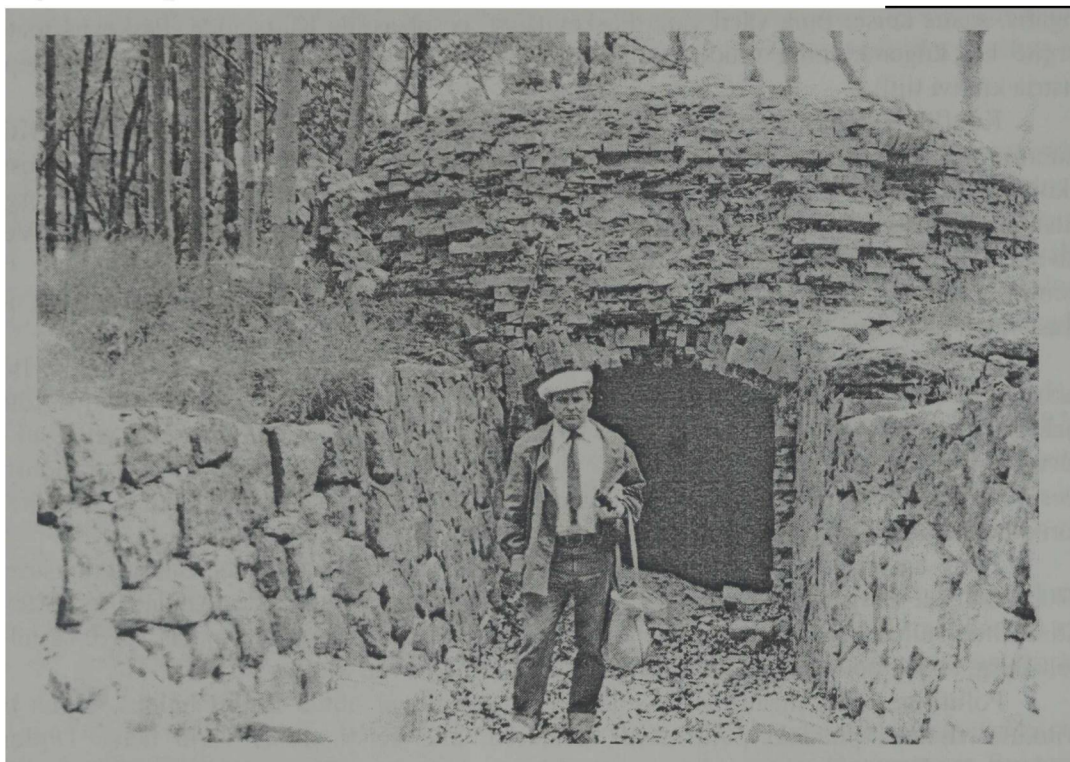
Sidemed keisrikojaga säilisid, sest vennapoeg Georg Erich Rembert Berg (1849–1922) abiellus leseks jäänud krahvinna Maria Merštšerskajaga (sündinud Dolgoruki). Georgist sai samuti tsaari armee kindral, väejuht mitmes sõjas. Teine vennapoeg Aleksander Rembert Joachim Berg (1847–1893) oli pikka aega keisrikoja ülemjahtmeister. Ka kolmas vennapoeg, rukkiaretaja Friedrich Berg (1845–1938) abiellus õukonnadaamiga, Soome kindrali von Bruuni tütre, Maria Katherinaga (1856–1922).

Vanaduspuhkust veetis F. W. R. Berg peamiselt Belavas ja Sangastes, külastades vahetevahel ka teisi mõisaid.

Surm saabus ootamatult. Keisrikoja kutsel võttis Berg osa õukonna pulmapeost Peterburis, külmetus teel tugevasti ja haigestus. 80-aastane organism ei pidanud haigusele vastu ja surm saabus 6. jaanuaril 1874 Peterburi luksushotelli "Demuthi" numbritoas silmapilgul, mil haiget oli tulnud vaatama tsaar koos saatjaskonnaga.

Feldmarssal laskis rajada Belava maadele perekonna matusepaiga. Väikesel künkal oli klassitsistlikus stiilis kabel, kabeli ümber astangutel suured graniitplaadid kadunute nimedega. Mõisamaade piirilt, üle nelja versta, kanti kirst talupoegade kätel kabelini. Maanteelt kabelini istutati tammeallee.

Belavas on säilinud mälestus Bergidest kui headest härradest. Bergide perekonna matusepaik on aga hooldamata, purustatud ja võssa kasvanud.

Belava, Lätimaa. Harri Kübar Bergi matusepaigas.

II osa

Krahv Bergi tegevus Soomes 1854–62

1. Üldine taust

Krahv Friedrich Wilhelm Rembert Berg tuli Soome peamiselt selleks, et organiseerida tõhusamat kaitset liitlaste jõududele Läänemerel. Helsingi ees asetsevat Suomenlinna kindlust täiendati erilise hoolega talvel ja kevadel 1854–1855. Lahed ja väinad kindlustati veealuste barrikaadidega ja veemiinidega, võimalik, et esimeste taolistega kogu Euroopas. Otsustav löök leidis aset 6. ja 13. augusti vahel 1855. Merekindlus pidas nüüd oma teistkordsetele tuleristsetele paremini vastu, kui esimestele 1808. aastal. Sellega oli ka sõda Läänemerel suures osas läbi.

Sõjaoperatsioonide lõppedes järgnes diplomaatiline sõda. Kuningas Oscar I⁷ sõlmis nn novembrilepingu lääneliitlastega 21. novembril 1855. Selle tulemuseks oli, et Venemaa oli sunnitud oma nõudmistest taganema, pääsedes nii vajadusest pidada laastavat suvesõda Läänemerel. Võib väita, et rahu Pariisis sõlmiti novembrilepingu varjus. Aleksander II kroonimisel (1855) sai krahv Berg Krimmi sõja⁸ (1853–56) ajal osutatud väljapaistvate teenete eest au osaliseks vastu võtta Soome Suurvürstiriigi juhtimine. Samal ajal annetatu talle Püha Andrei Orden briljantide ja mõõkadega.

Keiser Aleksander II sünnipäeval (29.04.1856) pühitseti tema Keiserliku Majesteedi, kui “rahuapostli” auks, rahupüha. Seal pidas krahv Berg kõne, milles ta väljendas tänu kõikidele seisustele, et nad olid ohvreid kandes täitnud oma kohust maa ja valitsuse ees. Oma kõne lõpus avalikustas ta osa oma tulevikuplaanidest. Nende hulka kuulusid laevakompaniide, meresõidu ning kaubanduse elustamine, käsitöö ning tööstuse edendamine, koolikorralduse laiendamine ja parandamine, keskkoolide ning põllumajanduskoolide loomine, kanalite ning raudteede ehitamine tõhustamaks sidemeid sisemaa ja ranniku vahel. Suureks sammuks edasi oli 7. mai 1856. aasta määrus, vastavalt millele kõik ametlikud teadaanded pidid edaspidi olema tõlgitud soome keelde nendes kohtades, kus antud keel domineeris.

Rahvakooli reform, mis käivitati krahv Bergi ajal, oli samuti rahvuslikus vaimus läbi viidud aktsiooniks. Tähelepanuväärseks ettevõtmiseks oli ametliku soomekeelse ajalehe “Suomen Julkisia Sanomia” loomine ning teised üritused soome keelele samaväärsete õiguste saavutamiseks rootsi keele kõrval ülikoolis ning ametiasutustes. “Helsingfors Dagblad” toonitas aastal 1863, et Soomel oli krahv Bergi näol mees, keda peeti välismaal soome asja edendamisel võrdseks Elias Lönnrotiga⁹. J. V. Snellman¹⁰ oli enne krahv Bergi kindralkubeneri ametiaega jõudnud oma fennomaania programmiga ummikusse. Krahv Berg asus tema poolele ja aitas tal tõusta positsioonile ühiskonnas, mida ta vääris ning toetas ka tema programmi. See programm oli teatud määral orienteeritud rootsikeelse Soome vastu. Seetõttu koondus viimane opositsiooniliseks grupiks.

Saksa kirik Hesingis Unionkatul peale valmimist ca 1860. aastal.

Ka Maapäeva küsimus sai aktuaalseks krahv Bergi kindralkubeneri ametiajal ja tema osalemisel tehti ära suur töö selle kokkukutsumiseks. Ärevust tekitas Ludwig Schaumani¹¹ pidukõne 20. septembril 1856 ja Fabian Langenskjöldi¹² kaastöö aprillimanifesti koostamisel 1861. Kardeti, et viimati nimetatut on riigipöörde katseks. Tema Keiserlik Majesteet esines lähema selgitusega, mis võttis pinged maha. Krahv Bergi sellekohane tegevus St. Peterburi Demuthi hotelli kohtumisel ning tema pöördumine Tema Keiserliku Majesteedi poole ei ole seni leidnud kohast tähelepanu.

Keiser Aleksander II Soome visiit ja tema noot 24. märtsil 1856 käivitas terve rea abinõusid Soome majandusliku olukorra parandamiseks. Liberaalses vaimus loodi komiteesid ette valmistamiseks tähtsaid uuendusi erinevates valdkondades. Suvel 1856 võttis krahv Berg ette reisi läbi Soome, et muu hulgas välja valida kohti uuteks linnadeks ja põllumajanduskoolideks, aga ka selleks, et ära kuulata rahva kaebusi sõjast põhjustatud lahkkelidest ja kannatustest. Ta soovis sel moel vähemalt väheselgi määral korvata neid kaotusi, mida puudust kannatavad olid kogenud. Ta üritas ka innustada rahvast suuremale ettevõtlikkusele oma enda heaoleku nimel.

Üheks väga tähtsaks valdkonnaks krahv Bergi tegevusel Soomes oli töö kommunikatsioonide rajamisel. Saima kanal avati aastal 1856 ja sellega said Kuopioist ning Joensuust tolliametiga linnad. Aastal 1856 algatas krahv Berg Botnia lahe linnade ühendamist aurulaevadega lõunaranniku linnadega kuni St. Peterburini. Selle tulemusena loodi aktsiaselts "Österbottniska Ångfartygsaktiebolaget grundadt av greve Berg" Suvel 1858 alustas see aktsiaselts regulaarset laevaliiklust Tornio¹³ Helsingi ja St. Peterburi ning St. Peterburi, Tallinna ja Riia vahel. Ka Soome järvedel alustati laialdast laevaliiklust. Suuremad rannikulinna säilitasid laevauhenduse välismaaga. Krahv Berg toetas energiliselt kogu seda tegevust, osates selleks leida ka vajalikke majanduslikke vahendeid.

Krimmi sõda hoogustas telegraafiliinide arendamist Soomes. Rannikule ehitati optiline ning sisemaale elektriline telegraaf. Tänu krahv Bergi hoogsale kaasalöömisele suudeti rajada elektriline telegraaf kuni Torneani, teostades nii telegraafiühenduse Euroopaga. Ehitati ka palju uusi silde üle jõgede ning rajati teid või parandati nende seisukorda. Krahv Bergi teeneks oli muu seas ka see, et tal õnnestus osavalt leida vahendeid niisuguste projektide teostamisel.

Krahv Bergi kindralkuberneriks olles rajati vaid üks linn, Maarianhamina (1861)¹⁴ aga tehti ära eeltöö paljude uute linnade rajamiseks ning tekkisid ka mitmed uued alevid. Õigusele pidada kauplusi maal kaasnes linnade rajamise aktuaalsuse vähenemine. Sellest sai mingil määral pöördepunkt, millele oli kaasa aidanud krahv Bergi liberaalne hoiak.

Fabian Langenskjöld oli juhtivaks jõuks paljudes tähtsates ettevõtmistes. Ta seisis lähedal krahv Bergile ja sai temalt tihti tuge oma üritustes. Tema teenete hulka kuulub soodus tollimaks Venemaaga ning uue rahaühiku – markade ja pennide sisseviimine Soomes. Idee oma rahast sai krahv Berg arvatavasti Poolast.

Ka kultuuri alal seostub areng krahv Bergi suure huviga Soome koolikorralduse vastu. See oli liberalismi väljenduseks, aga samal ajal ka poliitiliseks malekäiguks fennomaania juurutamisel skandinavismi arvel. Eesmärgiks oli luua eeldused soomekeelse ametnikkonna tekkimiseks tulevikus, aga oluline oli ka eraldada rahvaharidus täielikult kirikust omaette organisatsiooniks. Krahv Berg tundis ka huvi naiste koolihariduse vastu, kuna ta pidas ema osa lapse arendajana ühiskonnas äärmiselt tähtsaks. Ta huvitus arhitektuurist ja kujutavast kunstist. Vastavalt oma liberaalsele hoiakule toetas ta uusgootika suunda, mis parajasti levis Soomes. Seda arhitektuuri suunda pole võibolla alati õieti mõistetud ja esineb seisukohti, mis väidavad, et peale Johan Carl Ludvig Engelit¹⁵ tekkis Soome arhitektuuris vaakum. Niisuguseid väiteid pole võimalik täiesti aktsepteerida. Tarvitseb vaid heita pilk ilusale Uspenski katedraalile Katajanokkas Helsingis veendumaks, et krahv Bergi ettevõtmised arhitektuuri alal on saanud kestva väärtuse. Krahv Berg oli religiooni alal aktiivselt tolerantne. Ise oli ta luterlane. Ta kuulus saksa kogudusse Helsingis, milline sai tema kaasabil oma kiriku. Tal jätkus ka mõistmist teiste kristlike usutunnistuste suhtes, mis tegi temast nn. "Soome esimese oikumeeni" Bergid krahvivapp kannab deviisi "Vigila Ora et Labora"¹⁶ Seda motot järgis krahv Berg eeskujulikult. Paljud tema poolt algatatud projektid viidi õnnelikult lõpuni ja suur osa tema poolt planeeritu viidi rahva hüvanguks ning asja algataja auks hiljem lõpule. Kui püüda hinnata krahv Bergi osa kindralkubernerina Soomes, tõuseb lõpuks küsimus: "Kas ta oli vaid keisri vari või iseseisev uuendaja?" Tema tegevus on näidanud, et keiser Aleksander II andis põhiliselt vaid üldisemaid juhtnööre. Detailsem töö Soome hüvanguks toimus tegelikult kohapeal ja krahv Berg oli see, kes pani rattad käima. Muidugi tegutsesid uuendajad üldlevinud kombe kohaselt Tema Keiserliku Majesteedi nimel. Just tema oli see, kes oma keiserlikust armust kinnitas ja kinkis maale oma määrused. Arvukad olid need tänuavaldused, mis talle selle eest saadeti ja krahv Berg viitas tihti tema armulikule

heatahtlikkusele ja hoolitsusele maa hüvanguks. Aga ka keiser tänas tihti krahv Bergi ning Soome rahvast agaruse ja truuduse eest. Tema Keiserliku Majesteedi poolt osutatud heatahtlikkus Soomele oli üldtuntud ning liberaalse valitsejana ei võinud ega tahtnudki ta anda määrusi ja korraldusi ära kuulamata kohalikke soovet. Siinjuures tegutses krahv Berg ühendava lülina. Seda, mida viimane algatas, oli tõepoolest palju, kuigi ta laskis ka teistel teostada oma häid ideid. Ta ei olnud mingi autoritaarne ainuvalitseja. Vastupidi, ta püüdis järgida enamuse ja asjatundlike tahet. Tihti esinesid talle lähedal seisvad isikud mitmete projektide algatajatena. Projektid, millised valmistati ette intelligentsetest ja asjatundlikest inimestest koosnevates komiteedes, saadeti siis ettepanekute korras Keiserliku Senati kaudu Tema Keiserlikule Majesteedile sanktsioneerimiseks korraldustena ja määrustena.

Krahv Berg ei olnud kunagi olnud mingi vari, ei keisri ega kellegi teise oma. Ta oli agar ja iseseisev keisri teener, liberaalne ametnik, kes järgis enamuse vajadusi ja tahet. Sellega kaasnes muidugi vajadus, et tuli vastu seista käremeelsele skandinavismist haaratud üliõpilasnoorusele ning rootsimeelsele konservatiivsele ametnikkonnale ja ülemklassile, kes moodustas Soomes siiski vaid väikese vähemuse. Krahv Bergi ülekeev energia ja teotahe ühendatud organisatsioonilise ning diplomaatilise talendiga ja psühholoogilise pilguga, tegid temast usina ja virga inimese, mis võimaldas tal olla elustava impulsi andjaks pikaldasele kuid samal ajal visale ning sitkele soome rahvale intensiivseks tööks kõikides maa heaolu tagavates tähtsates valdkondades, muu hulgas juhtimises, sides, tööstuses ja kaubanduses koos maa peamise rahvamajandusharuga põllumajanduse ning metsandusega, jne. See elustav impulss ulatus kõikide ühiskonna kihtideni talupoegadest põldudel kuni senaatoriteni kirjutuslaudade taga.

Soome majandusliku liberalismi eripäraks on see, et see ei saanud alguse eraettevõtetest, kelle kasuks ta teostati, vaid tuli suures osas kingitusena ülalt poolt, krahv Bergilt ja keiser Aleksander II-lt. Sel moel oli krahv Berg tõeline liberaal. Ta osales innukalt kõikides uutes ettevõtetes, oli majanduse alal asjatundlik ja aldis uuendustele. Arvatavasti viis ta selle majanduslikult nii liberaalse programmi teadlikult ellu kompenseerimaks puudujääke riigiõiguslikul alal. Kuid isegi selles valdkonnas leidis ta uusi teid, milliseid võib käsitleda liberaalseina. Tal õnnestus teostada energilist tööd komiteedes nii majandusliku kui ka administratiivse tegevuse arendamiseks. Seda tööd komiteedes võib vaadelda kui kompensatoorset tegevust Maapäevale, millist ei oldud kokku kutsutud alates 1809. aastast. Krahv Berg koges küll üsna suurt vastuseisu oma liberaalsele programmile. Oma kirjas A. Armfeltile¹⁷ 13.–25. mail 1858 kirjutab ta, et esineb suuri intriige “meie liberaalide vastu” Ta soovis siiski, et vaatamata raskustele ei kaotataks ettevõtlikkust ja kannatust, kuna soomlaste seas valitseb nii suur vaimustus. Krahv Bergi juures on täheldatud palju seda, mis tõstab ta kõrgemale oma ajast. Tema juures ilmnesid täielikult vastandlikud omadused, mis näisid teda kordamööda valdavalt. Temas ilmneb liberalismi kõrval isegi mingi vanaaegne aristokratism koos teatud romantilise joonega.

2. Rahvaharidus Soomes enne krahv Bergi aega

Ajavahemikul 1839-1845 oli vaidlus rahvakooli kasulikkusest eriti elav. Kuigi esines paljusid, kes arvasid, et haridus edendab laiskust ja põhjustab madalama tööviljakuse ning suurendab nõudmisi, oli olemas ka koolide idee pooldajaid. Vaatamata tööle komiteedes ning artiklitele ajalehtedes ei õnnestunud asja nimetamisväärselt enne krahv Bergi aega edasi viia. Ülikool oli peale Turu tulekahju aastal 1827 kolinud Helsingisse. Vaatamata esinduslikule nimele – Keiserlik Aleksandri ülikool Soomes – oli see õppeasutus kõrgema hariduse omandamiseks üsna vähepakkuv ja üksikasjalisema studiumi omandamiseks tuli siirduda välismaale.

3. Rahvakool

Ühenduses keiser Aleksander II visiidiga Soome ilmus Keiserliku Senati teadaanne, milles oli ära toodud ettepanek maale rajatavate vallavalitsuste rahvahariduslike koolide organiseerimise kergendamiseks. Detailsema rahvakoolide sisseviimise programmi välja töötamisel osalesid paljud Soome tuntud inimesed. Tähtsat osa mängisid teiste seas J. V. Snellman¹⁰ Agathon Meurman¹⁸ ja Uno Cygnaeus¹⁹ Uno Cygnaeus saadeti välismaale tundma õppima arenenumate maade

rahvaharidust. Tema teened on talle õigustatult andnud "Soome rahvakooli isa" nime. Ei tohi aga alahinnata Snellmani osa. Cygnaeus tegi hiljem koostööd Meurmaniga, kes andis ka ise väärtusliku osa rahvakoolide juurutamiseks oma Finska Hushallnings-sällskapeti (Soome Majapidamisselts) poolt premeeritud kirjatööga.

Planeeritud rahvahariduse sisseviimine oli riigile suure rahalise tähtsusega küsimus. Kuidas suuta katta selle projektiga seonduvaid kulusid? Maa juhtivates ringkondades levis aastal 1860 mõte, et selleks on vajalik erakorraline tulumaks. See mõte sündis krahv Bergi ja Cygnaeusi vestluses senaatorite Johan Mauriz Nordenstami²⁰ ja Fabian Langenskjöldi¹² juuresolekul. Mõte, et ainsaks väljapääsuks on vastav assigneering öeldi esimest korda välja senaator Nordenstami poolt ja krahv Berg nõustus selle ettepanekuga. Tulemusena asus Keiserlik Senat tööle eelarve koostamiseks rahvakoolidele, mille peamiseks osaks oli kõnesoleva maksu planeerimine. Vastavalt üldlevinud arusaamisele rahva õigusest osaleda maksude kehtestamisel, tuli asuda Maapäeva kokkukutsumisele. Eelmisel korral oli Maapäev kokku kutsutud aastal 1809 Porvoos. Kui Maapäev tuli järgmine kord kokku Helsingis 1863–64, oli krahv Berg juba Soomest lahkunud, kuid tema osa selle kokkukutsumisel on vaieldamatu.

4. Gümnaasium

Hariduse alal oli teiseks uuenduseks gümnaasiumi reorganiseerimine. Edvard Bergenheimi²¹ komitee töötas selle ülesande kallal 1855. aastal. Komitee tegi muu seas ettepaneku, et seataks sisse eraldi koolide eestseisus. Siis sellest küll veel loobuti. Asi jäi aga ka edaspidiseks aktuaalseks. Vastav lahendus tuli 24. aprilli 1864. aasta määruses niisuguse komitee ellukutsumiseks, mis valmistas ette Soomele oma enda koolijuhatus loomise. Antud komitee esimeheks oli professor Cleve²² (o.a.a.,163). Koolide eestseisuse küsimuse käsitlemine varem langetatud komitee otsuse ja toomkapiitli alusel leidis aset Riigipäeval 1867 aastal. Seejärel tegi Keiserlik Senat ettepaneku koolide eestseisuse määramiseks Soomele, dateeritud 12. märtsil 1869. Peale teatud parandusi kinnitati see 24.novembril samal aastal.

Vastavalt sellele määramisele koosnes koolide eestseisus ühest eesistujast ja kuuest liikmest. Enne aastat 1861 viidi õppekeelena sisse soome keel kolme gümnaasiumi, Jyväskylä, Tampere ja Kokkola kahte madalamasse klassi. Jyväskyläs loodi 1858. aastal soomekeelne gümnaasium, mille esimesed õpilased lõpetasid antud kooli 1865. aastal. Kooli loomisest oldi arutatud krahv Bergi külaskäigu ajal Jyväskyläs suvel 1856.

5. Põllumajanduskoolid ja Evoisi metsainstituut

Tema Keiserlik Majesteet andis oma Soome visiidi ajal Keiserlikule Senatile korralduse võtta tarvitusele abinõud põllumajanduse olukorra parandamiseks maal. Tulenevalt sellest pühendas krahv Berg oma 1856. aasta suvise ametireisi ajal suure osa tingimuste inspekteerimisele põllumajanduses, püüdes samal ajal leida sobivaid kohti planeeritud põllumajanduskoolidele. Nendes pidi õppekeeleks tulema soome keel, mis seeläbi oleks edendanud soomekeelse kultuuri arengut. Tema Keiserliku Majesteedi määrus, mis soovitas luua praktilisi põllumajanduskooale, anti 26.8./17.9.1856. Keiserlik Senat asus otsekohe tööle keisri määruse teostamiseks. Läänivalitsused said käsu järgi küsida asjatundlike isikute arvamust antud asjas ja seejärel esineda ettepanekutega, kuhu oleks niisugused koolid kõige mõistlikum rajada tagamaks läänile võimalikult suuremat kasu. Nad said ka ülesande ettepanekute reglemendi koostamiseks ametkonna osas ning välja selgitamiseks, kuidas ja millises ulatuses neid kooale tuleks rajada, et nad suudaksid oma eesmärgi kõige paremini täita.

Oma ametireisi ajal läbi Soome suvel 1856 oli krahv Berg inspekteerinud Mustiala põllumajandusinstituuti. Sealjuures oli ta küllaldaselt pedagoogiliselt väljendanud oma rahulolu nähtuga ja näitamaks oma usaldust õppeasutuse suhtes, palunud kahte kooli lõpetanut omale kantseleisse tööle. Oma kirjas A. Armfeltile kirjutas ta siiski, et õpetajaskond Mustialal ei vastanud aja nõuetele. Ta tõstis esile vajaduse, et põllumajanduskoolidega saadaks hakkama kõigis maa osades. Sealjuures pidas ta silmas ilmastiku ja mullastiku tingimuste suurt varieerumist Soomes. Selleks, et Mustiala põllumajandusinstituut suudaks paremini täita Soome põllumajandusele püstitatud

tõhusama hariduse nõudeid, andis Tema Keiserlik Majesteet 30. juunil 1858 määruse, mis sisaldas ka instituudi reorganiseerimise. Tähtsaks uuenduseks oli instituudi õppetegevuse ümber korraldamine. Põhjapoolsematel läänidel oli karjuv vajadus kiirete meetmete järele ja see tähendas kogu Soome põllumajandushariduse tugevat detsentraliseerimist. Järgnev tabel annab ülevaate krahv Bergi ametiajal loodud põllumajanduskoolidest.

Nimi	Lään/vald	Loodud/avatud
Soomekeelsed koolid		
Maaskola põllumajanduskool	Viipuri lään Viipuri lähedal	19.05.1858
Otava põllumajanduskool	Mikkeli lään/vald	19.05.1858
Jouhkola (Karjala) põllumajanduskool	Kuopio lään/Tohmajärvi vald	11.09.1857
Leväisi põllumajanduskool	Kuopio lään/Kuopio lähedal	01.11.1860
Tarvala põllumajanduskool	Vaasa lään/Saarijärvi vald	20.05.1860
Koivikko põllumajanduskool	Oulu lään/Muho vald	19.05.1858
Haapajärvi põllumajanduskool	Oulu lään/Kemi vald	19.05.1858
Rootsikeelsed koolid		
Korsholmi (Mustasaari) näidisfarm	Vaasa lään	Kool 21.04.1856
Västankärri põllumajanduskool	Turu ja Pori lään/Kimito vald	21.04.1856

Vabahärra von Haartman²³ oli juba varem pühendanud tähelepanu sellele, et riigi metsad moodustavad niisuguse sissetuleku allika, millised mõistliku kasutamise korral võiksid anda suure kapitali. Teda toetas ka maamõõtmise ning metsanduse peadirektor Claes Wilhelm Gylden²⁴. Von Haartmani rahandusministriks olemise perioodil ning krahv Bergi toetusel viidi läbi uurimus eelnevast ratsionaalsemaks metsa kasutuseks. Von Haartmanil ei õnnestunud aga näha oma idee täitumist. See töö jäi tema järglasele finantsminister Fabian Langenskjöldile. Oma kirjas krahv Armfeltile jaanuaris 1858 rõhutas krahv Berg, et von Haartman oli 17–18 aasta jooksul asjatult üritanud käivitada metsandusinstituuti ja et nüüd oleks tõesti õige aeg see von Haartmani idee ellu viia. 10. märtsil 1858 viidi sisse keiserlik määrus metsainstituudi avamiseks Soomes. Parun Edmund von Berg²⁵ Tharandti (Saksamaa) Metsandusakadeemia direktor kutsuti appi organiseerima metsainstituuti. Ta esines ettekandega “Berättelse om Finlands skogar” (Aruanne Soome metsadest). Aastal 1859 määrati Metsainstituudi direktorina ametisse Alexander af Forselles²⁶ ja aastal 1860 alustas instituut oma tegevuse. Märtsis 1862 võidi instituut ametlikult avada. Õpilaste puudumisel pidi instituut 1867 aastal oma tegevuse katkestama. 1874. aastal õppetegevus taastati.

6. Ülikool

Krahv Berg koges kohe oma saabumisel Soome, et üliõpilasnoorsoost võis kujuneda maa avalikku arvamust häiriv faktor. Üliõpilasnoorsugu oli suuremas osas orienteerunud skandinavismile ja levitas avalikult nalja- ning pilkelugusid. Krimmi sõja tõttu oli üliõpilaste arv ülikoolis madal, umbes 250 ja valitsusele vähem ohtlikud üliõpilased olid raskete aegade tõttu tulemata jäänud. 25. mail 1855. aastal teatas krahv Berg oma kirjas Armfeltile, et Soomes on selts, mille tegevus on suunatud vene valitsuse

vastu. Samal aastal peale Tamelanderi²⁷ afääri võis ta teatada, et vastavalt Emil von Qvanteni²⁸ ühele väljendile on loomisel skandinavistlik ühendus, millisega arvatakse ühinevat ka Soome. Krahv Berg nägi selles nii suurt ohtu, et ta pidas vajalikuks jõulisi vastumeetmeid. Seda ka tehti ning see viis parima üliõpilase Nils Adolf Nordenskjöldi²⁹ lahkumiseni Rootsi ning Carl Robert Mannerheimi³⁰ ning mõnede teiste eksmatrikuleerimiseni. See poliitiline mäng viis ka ühe rootsi partei tekkimiseni Uusimaal, mis äratas peale 1858. aastat suuremat tähelepanu. Alates 1860. aastast nimetati seda gruppi "Skandinavistlikuks kildkonnaks"

Siiski jäi krahv Bergil nende poliitiliste intriigide kõrval aega ka ülikooli tegelikule arendamisele. Ta leidis, et tuleks vähem pöörata tähelepanu riitusele ning anda eelistus õpingutele ja tõsisemale uurimistööle. Tema seisukoht sai peatselt kõikjal teatavaks ning see kutsus esile üldise kergendustunde. Nõue kanda üliõpilasvormi tühistati 1861. aastal

Kevadel 1856 tegi krahv Berg oma kirjas krahv Armfeltile ettepaneku kutsuda Helsingi ülikooli kolm saksa professorit. Samaaegselt ta teatas, et geoloogia professor antakse soomlasele Alexander Nordmanile³¹. Ta rõhutas ka, et arstiteaduse õpingud on Soomes rasked ning et seda tehtaks eeskätt Rootsis ja Prantsusmaal, kuid et geoloogia studiumi õppeplaani töötataks välja Helsingi ülikoolis. Sügisel 1856 tegi krahv Berg jälle ettepaneku kolme professori sisseviimiseks Helsingi ülikooli, nimelt botaanika, mineraloogia ja loodusteaduste alal. Ta soovitas et professorite valik toimuks sakslaste abiga professor Alexander Humboldti³² eesistumisel. Edasi tegi ta ettepaneku, et soome keele õpetamise kõrval Soome gümnaasiumites viiakse sisse ka saksa keele õpetamine. Ta soovis, et arstiteaduskonna juhiks määrataks professor Lars Henrik Törnroth³³. Viimasel oli suuri teeneid vaktsiini välja arendamisel. Ta toonitas Soome geoloogilise kaardi koostamise tähtsust.

Soome keele seisundit ülikoolis edendati sellega, et rahuldati Rietrikki Poleni³⁴ palve esitada oma kandidaaditöö soome keeles. Kui G. S. Forsman /Yrjö Koskinen/³⁵ esines sama palvega, pani konsistoorium ette, et §157 ülikooli statuudist muudetaksi nii, et lubataks avaldada dissertatsioone teadusliku kraadi või ametikoha saavutamiseks soome keeles. Tema Keiserlik Majesteet nõustus selle palvega vastavalt konsistooriumi protokollile 25. oktoobrist 1858. Ülal esitatust ilmneb, et krahv Berg ei kartnud vaatamata mõnede raskustele üliõpilasnoorsooga laiendada ülikooli ning suurendada üliõpilaste arvu, keda oli vaja allutada teatud sõnakuulelikkusele. Ta vaatas vapralt mööda kõikidest skandaalidest üliõpilaste seas ning püüdis teha seda, mis tema arvates oli parim maa arengu seisukohalt.

Aastail 1989–1995 Soomet külastades oli soome haritlastega palju juttu F. W. R. von Bergist ja tema kindralkuberneri ajast. Soomlased meenutavad Bergi tänutundega. Toonitati, et lahkkelid üliõpilaskonnaga olid põhjustatud rootsikesksete tudengite ülemvõimu ihast. Berg oli järjekindel soome keele ja soomekeelse hariduse eest võitleja.

Selgitavad märkused:

1. Ludwig Adolf Peter (Pjotr Hristianovitš) Wittgenstein (1769–1843), saksa päritolu Vene kindralfeldmarssal (1826). Juhtis 1812. a Napoleoni-vastases sõjas 1. jalaväekorpust. Oli lühikest aega (1813 ja 1828/29) Vene armee ülemjuhataja.
2. Eduard Aleksandrovitš Eversmann (1794–1860), Saksa päritoluga vene loodusuurija, arst ja reisimees (uurimismatkad Venemaa Kesk-Aasia osas).
3. Carl Friedrich Tanner (1783–1859), kindral, Eestist pärit geodeet ja topograaf.
4. Ivan Fjodorovitš Paskevitš (1782–1856), vene väejuht, kindralfeldmarssal. Surus maha mässud Poolas ja Ungaris. Krimmi sõjas juhtis edutult Vene armeed.
5. Suurvürst Konstantin (1827–1892), Aleksander II vend. Kindral-admiral, Poola asehaldur 1862–1863.
6. Helmut von Moltke, krahv (1800–1891), Preisi kindralfeldmarssal (1871), sõjateoreetik. Oli 1857–1871 Preisi ja 1871–1888 Saksa kindralstaabi ülem, juhtis 1864 Taani-, 1866 Austria- ja 1870–1871 Prantsusmaa-vastast sõjategevust.

7. Kuningas Oskar I, õieti Joseph François Oscar (1799–1859), Rootsi ja Norra kuningas aastail 1844–1859.
- Krimmi sõda (1853–1856), sõda Venemaa ja Türgi, Suurbritannia, Prantsusmaa ja Sardiinia koalitsiooni vahel ülemvõimu pärast Lähis-Idas.
8. Elias Lönnrot (1802–1884), soome rahvaluule ja keeleteadlane, “Kalevala” koostaja, meditsiinidoktor.
9. Johan Vilhelm Snellmann (1806–1881), Soome ühiskonnategelane, publitsist, filosoof. 1863–68 Senati liige, juhtis finantsdepartemangu, korraldas 1865 rahareformi. Taotles rahvahariduse ja -kultuuri edendamist ja soome keelele rootsi keelega võrreldes võrdseid õigusi. Pooldas Soome täielikku iseseisvust.
10. Frans Ludvig Schauman (1810–1887), teoloogiaprofessor 1847–1865, Keiserliku Aleksandri ülikooli aserektor 1855–1865, Borga piiskop 1865–1877.
11. Fabian Theodor Langenskjöld (1810–1863), vabahärra, Turu jt. läänide kuberner 1853–1858, senaator 1858–1863, juhtis rahareformi komisjoni (margad ja pennid).
12. Tornea (Tornio), linn Lappi läänis, Soome-Rootsi piiriületuskoht; linna õigused 1621, 23 tuhat elanikku (1992).
13. Maarianhamina, Ahvenamaa lääni halduskeskus. 9900 el. (1987), neist 93,2% kõneleb emakeelena rootsi keelt. Merekooll. Linnaõigused 1861.
14. Johan Carl Ludvig Engel (1778–1840), arhitekt, Soome Ehituskomitee juhataja 1824–1840.
15. *Vigila labora et ora* – tekst Bergide vapol, mida tõlgendatakse “Hoolsus, töökus ja kõnekus (sõnapidamine)” Venemaal on tõlgitud “Truudus, töö ja palve” Võrdle: *Ora et labora!* (Palveta ja tööta!).
16. Aleksander Gustavson Armfeldt (1794–1874), krahv, minister-riigisekretär 1834–1842, korraline professor 1842–1876, filosoofiadoktor, ülikooli kantsler 1855–1874.
17. Agathon Meurman (1826–1909), toetas Bergi ettepanekuid Soomes majapidamiskoolide organiseerimiseks kihelkonnakoolide juurde.
18. Uno Cygnaeus (1810–1888), Soome rahvakoolide isa. Kirikukooli direktor Peterburis 1840–1858, Jyväskylä seminari direktor 1863–1869.
19. Johan Mauriz Nordenstam (1802–1882), kindralleitnant (1854), Keiserliku Aleksandri ülikooli asekancler (1849–1855).
20. Edvard Bergenheim, gümnaasiumitöö reorganiseerimistöö komitee esimees (1855).
21. Zakris Joakim Cleve (1820–1900), professor, koolireformikomitee esimees 1865.
22. Lars Gabriel von Haartmann (1789–1859), vabahärra, riigisekretäri abi (1825–1830), senaator 1830–1831, Turu jt. läänide maavanem, filoloogiadoktor, ministrite kabineti alaline liige.
23. Claes Wilhelm Gylden (1802–1872), maamõõdu ja metsanduse komitee peadirektor 1846–1847, korraline professor 1854–1872.
24. Vabahärra parun Karl Heinrich Edmund von Berg (1800–1874), saksa metsateadlane, mitmete metsanduslike tööde autor, Tharandti metsandusakadeemia direktor 1845–1860.
25. Jakob Henrik Aleksander af Forselles (1820–1896), Evo metsainstituudi direktor 1859–?. Evo instituuti on juhtinud veel A. G. Blomquist, B. Ericson jt.
26. Gustav Oscar Tamelandur (1834–1885), üliõpilane 1851, heideti ülikoolist välja spioneerimise kahtlustusel 1855; hiljem töötas ametnikuna Moskvas.
27. Emil von Qvanten, pseudonüüm Peder Särkilax (1827–1903), üliõpilane 1846. Läks Rootsi 1857 Luuletaja, ajakirjanik, bibliograaf.
28. Nils Adolf Erik Nordenskjöld, füüsika-matemaatikadoktor 1857, Rootsi teaduste akadeemia professor 1858, uurimistööd metsandusest ja polaaraladelt.
29. Carl Robert Mannerheim (1835–1914), krahv, 1853. a üliõpilane, mõisaomanik, tööstur.
30. Aleksander Nordman (1803–1866), geoloogiaprofessor.
31. Aleksander von Humboldt (1769–1859), saksa loodusteadlane ja geograaf, Peterburi TA välisliige. Uuris L-Ameerika alasid, reisis 1829 Baltimaade, Moskva ja Uurali kaudu Altaisse.
32. Lars Henrik Törnroth (1796–1864), meditsiiniprofessor, vaktsiinide väljatöötaja.

33. Rietrikki (Frederik) Polén (1823–1884), soome ajakirjanik. Fil. kand. 1850, fil. dr. 1860. Toimetas 6 soomekeelset ajalehte. Oli kooliõpetaja Viipuris, Kuopios, Mikkelis.
34. Georg Zacharias Forsman (Yrjö Koskinen) (1830–1903), ajaloolane, filoloogiadoktor 1860, üldajaloo professor 1863–1896, soome-ugri liikumise juht.

Kasutatud kirjandus:

1. Eesti Ajalooarhiiv. Fond 1874: Berg
2. Von Bergide perekonnalugu, Tartu 1993
3. Maria Berg. Krahv Bergi poola masurka, Tallinn, 1995
4. Bo Jäderholm. Administrativa ätgärden för skolväsendets utveckling under greve Bergs generalguvernörstid, Hangö 1977
5. Familien-Chronik und Geschlechts-Tabellen Derer von Berg auch Grafen von Berg sowie Derer von Ermes Stammliste der Grafen v. Berg (a. d. H. Kattentack-Sagnitz). Andreas Tamman, Basel, 1995
6. Notizen zur Geschichte der Grafen v. Berg a. d. H. Kattentack-Sagnitz. Basel, 1991
7. Tietosanakirja, II Helsingi 1910
8. Iso tietosana kirja, X Helsing 1936
9. Suur Nõukogude Entsüklopeedia (vene keeles) nr 13, Moskva 1973 (II trükk)
10. Sama, nr 32, Moskva 1955
11. Sama, nr 48, Moskva 1957

KOHALA KOOL LÄBI AEGADE

Ellen Rätsep, Kohala 8-kl Kooli õpetaja aastail 1947–1965

Kohala asub Lääne-Virumaal Sõmeru vallas. Muiste oli selle paiga nimetus Rakvere kihelkond Viru kreisis. See asus oma kuulsa pealinna Rakvere lähistel, mille iidset Vallimäe varemed olid kaugele näha. Nüüdsel ajal on sinna linnarahva uhkuseks veel pronksist taurase kujugi kerkinud.

Vanadel aegadel olnud Rakvere kihelkonnas oma tosin valda. 19. sajandi lõpul need liitusid. Nii jäi Rakvere kihelkonda kaks suurt valda – Rakvere ja Sõmeru. Kohala asubki Sõmeru valla põhjapoolses servas. Siit voolab läbi Kunda jõgi, mis oma keskjooksul Sämi jõe nime kannab. Kohala asub jõe vasakul kaldal. Vanasti – Taani hindamisraamatu alusel – tunti seda paika Tolksi nimetuse all, selle paiga esmaõigustlase Klaus Tolksi nime järgi. Juba 1489. aastal kõneldakse siin mõisast. Selle paiga esmamainimine on aga pärit juba 1241. aastast. Ajalooallikates vahelduvad nimed – Lode, Tiesenhausenid, Duckerid jt kuni Wrangeliteni välja. Asjata püüdis Robert Tolks ja tema poeg Otto von Tolks taastada siin oma esiisadele kuulunud õigust.

Praegune Kohala mõisamaja on puuehitis. Selle ehituslugu algas juba 1880. aastal. Parun Nikolai von Wrangel sõlmis härrastemaja ehituslepingu arhitekt Friedrich Ferdinand Modiga 3000 rubla peale. Hoone on oma põhiplaanilt H-tähe kujuline klassikalise struktuuri ja kahe sümmeetrilise tiivaga.

Jumalate poolt on sellele paigale kahe tiigi ja jõega kaasa antud looduslik aura, mis muudab selle ümbruse võrratuks. Eesti Vabariigi algul – 19. sajandi esimesel veerandil toodi siia ka kool, mil maja ilmet pisut ka muudeti ümberehituse näol.

Mõisahoon pärast 1959. aasta remonti

Aga just sellest vanast üle kaheaja-aastasest koolist ma jutustada tahangi. Oma pika eksistentsi jooksul tegi kool läbi kõik etapid, ta kestis läbi aegade. Aga aeg lendas, ei olnud mahti tagasi vaadata... Karmid ajad sundisid tõsiselt tööle, keegi ei märganud aja kulgu...

Kohala hariduselu esimesed lätited ulatuvad väga kaugele tagasi. Arhiivandmete järgi on teada, et juba 1786. aastal on Kohala talulaste jaoks rajatud nn mõisakool. See on kool, mis töötas mõisa hooldusel. See nõue oli rakendatud „Venemaa rahvahariduse määrusega“, mis jõustus hiljem kooliseadusena ka Eesti- ja Liivimaal. Selles nõuti, et iga mõis, kus vähemalt viis adramaad, asutaks kooli. 1788. aastal kirjutas Rakvere pastor, et Kohala mõisa talulastele rajatud koolis on kaks talupojast kirjaoskajat koolmeistri ametisse pandud. Mõis maksis neile palgaks neli tündrit rukist ja sama palju kaeru. Koolihooneks oli talutare või mõni mõisale kuuluv hoone. Koolmeister oli vaba pearaha maksmisest, mõisaorjusest ja nekrutikohusest. Iga laps pidi kütteks tooma vankritäie hagu. Aga edaspidise kohta arvas pastor, et nad võiksid ise põldu harida ja leiba teenida.

See toimus lühikest aega, Vene keisrinna Katariina II ajal. Pärast viimase surma 1796. aastal sai troonile tema poeg Paul I, kes talulaste hariduse vastu õige ükskõikne oli. Kool Kohalas suleti, nagu mitmes paigas mujalgi. Oma märgi ta siiski jättis. Aega, kus võis rääkida koolimajast, andis veel kaua oodata.

1848. aastal teatas Rakvere evangeelse-luteriusu pastor Winkler, et Rakvere kihelkonnas lisandub Levala ja Lepna-Tõrma külakoolidele veel üks uus koolimaja – Kohalas. Õpetaja õnnestus leida pisut hiljem. Sellest võime lugeda 1849. aasta sügisel pikemalt: „...Selles koolis said 16 poissi ja 18 tüdrukut kaks korda nädalas katekismuses, lugemises ja laulmises õpetust. Õpetaja Ups Kohala külakoolis näeb palju vaeva.“

Tidrik Upsi (1848–1871) järel tuli Kohala külakooli õpetajaks viimase Simuna kihelkonnakooli haridusega poeg Gustav Ups (1871–1875).

Viimaseks külakooli õpetajaks oli Jüri Tenneberg (1875–1892). Seks ajaks oli teistesse küladessegi ehitatud koole.

1892. aastal külakoolid Soosaluse ja Kohala liideti ja nii sündis Kohala vallakool (1892–1923).

Eesti Vabariik, kätte võidelnud vabaduse, hakkas kohe rahvakoolide haridustaset tõstma. Esiteks muudeti kool 4-klassiliseks, edasi juba 6-klassiliseks. 1923. aastal viidi pärast mõisamaade riigistamist Kohala vallakool, mida siis juba Kohala Algkooliks nimetati, Kohala mõisa. Algas Kohala 6-kl. Algkooli tööperiood, mis kestis kuni uue sõjani (II maailmasõda) ja okupatsioonideni välja. Õpetajad töötasid edasi suurest kohusetundest. Sellest on palju jutustada, sellest on palju tänastelgi tegijatel õppida. Kahjuks püütakse seda nüüd juba unustada. 2000. aastal ilmus raamat „Eesti koolid 2000. a.“ Siin ei olnud sellest Rakvere kihelkonna suurest haridustemplist enam sõnagi...

See sunnib mõtlema, haarama sulge ja kirjutama. Muidu kustuks kogu inimteadvuse vastutus tulevaste põlvete ees. Nii valmis ka minu raamat „Kohala kool läbi aegade“ (ilmub, kui saatus tahab, 2005. aastal). Lugege seda ja mõtelge! Vast oskab tänagi rahvas ärgata, õppida, vaadata ajas tagasi...

KOHTUMISI PAUL ARISTEGA

Harri Kübar, Krahv Fr. von Bergi Fondi esimees

Esimene kokkupuude Paul Aristega oli Tartu Riikliku Ülikooli peahoones. Oli 1949. aasta südasuvi. Mõned päevad tagasi olime Valgas saanud kätte keskkooli küpsustunnistused ja tulime koos klassivendadega (Jüri Vene, Lembit Kaaramaa jt) ülikooli sisseastumisdokumente tooma. Vastuvõtukomisjonis tekkis tõrge Jüri Venega, sest tema oli sündinud Lätimaal (Omulis, Härgmäe lähedal) ja tema sünnitunnistus oli läti keelne. Komisjoniliige ei tahtnud seda tunnistada ja nõudis eestikeelset. Läheduses juhtus olema prof Paul Ariste, kes hea läti keele tundjana tõlkis dokumendi ametnikule sõnasõnalt ja tegi selgeks, et tunnistus on igati kehtiv. Sellega oligi küsimus lahendatud. Muide, Jüri Venest sai hiljem tuntud haridustegelane ja teeneline pedagoog. Lembit Kaaramaa jõudis EPA dotsendi ametikohani, kuni raske haigus ta suhteliselt vara ära viis.

Teine kord otsisin Aristelt abi seoses Koiva raamatu (ilmus 1983. aastal nime all “Matkad Koiva jõel”) koostamisega. Tundsin huvi, kuidas on tekkinud Valga linna nimi. Keskaegsetes dokumentides esines mitmesuguseid nimekujusid: Walke, Walce, Walck, Walk, Walken jne. Valgas moodustus kodu-uurijatest 1977. aastal koguni komisjon (Aire Menvidas, Aleksander Saks, Jaan Saarmäe, Alo Loo), kes püüdsid linna nimes ühisele otsusele jõuda. Läti keeles on sõnad “vilk” ja “valkāt” (tõmbama, lohistama). Valga tollal tuntud koolimees Aleks Vallner rõhus venekeelsetele samatähenduslikele sõnadele “velek” ja “veletsit” Niisugune arvamus põhines oletusel, et Koiva ja Podoli jõgede vahelisel kuival maal (lennult 8 km) lohistati vene kaubapaate.

Auväärt akadeemik ütles, et 13. sajandil oli Valga ümbrus veel täielikult eestlaste poolt asustatud ja seetõttu tuleks otsida nime algeid eesti keelest. Soome keeleteadlane Lauri Einari Kettunen oletas seost sõnadega “valk” “valgu”, “välk, välgu” või “valge” Ariste oli kindel, et Valga nimi on lähtunud sõnast “valketa”, mis on sõna “valge” vanim kuju. Töötasin pikka aega Tartu Kammivabrikus ja kui 1969. aastast alates hakkasime trükipildiga kilekotte valmistama, siis tekstilise materjali kooskõlastamisel keeleteadlastega tuli nii mõnigi kord ülikooli poole pöörduda. Ülikool oli ka sage tellija, sest laskis iga ümara tähtpäeva puhul partii kilekotte teha, näiteks ülikooli enda või botaanikaia juubeliteks. Vastava temaatilise pildi juurde käis tavaliselt ladinakeelne selgitav tekst. Kord helistasime ülikooli eesti keele kateedrisse ja toru otsa juhtus Paul Ariste, ta ei pidanud paljuku

ise kammivabrikusse tulla, et kilekottidele trükipildi kandmise tehnoloogiaga tutvuda. Eks siis vestluse käigus arutasime ka muid keeleprobleeme.

Sündinuna mitmekeelses Valgas tekkis mul küsimusi, kuidas eesti ja läti keel üksteist on mõjutanud. Valgalastel on selliseid sõnu, mida mujal Eestis ei tunta. Näiteks: ruagul – loomapeet, päkk – puravik jne. Eks siis auväärne akadeemik püüdis juhatada, kust võiks täpsemat selgitust leida.

Sageli võis Aristet kohata paljapäi kiirel sammul Tähtvere mäest alla kõndimas. Peakatet ja talvemantlit ta eriti ei kasutanud.

STUDIA FORSELIANA

HEIMTALI PEETRIMÕISA KIRIK Noorgiidi referaat

Elian Laks, Osula Põhikooli VIII klassi õpilane

Sissejuhatus

Ühelegi Võru-Tartu maanteel liikuvale inimesele pole märkamata jäänud Võrust umbes 12 km kaugusel asuv Peetrimõisa (Heimtali) kirik. Kuna kirik asub peaaegu Võru ja Põlva maakondade piiril, siis on just selle tähelepanu vääriva ehitisega hea lõpetada meie kodukohta külastanute ekskursioon ja lasta neil Heimtali kirikus saadud sügavate muljetega Võrumaaga jätta hüvasti.

Olles jõudnud Peetrimõisa (Heimtali) kirikusse, ütlen ma alati ka külastajatele, et minu arvates on see kirik Võrumaa ilusamaid, kuna siin on vana oskuslikult seotud tänapäevasega. Seejärel püüan ühe tunni jooksul tutvustada pühakoda ka oma külalistele ning nendega jagada seda tunnet, mis tekib siinsete ajalooliste seinte vahel viibides.

Kõigepealt räägin ekskursantidele sellest, kuidas see kirik siia sai ja sakslaste asundusest üldse, seejärel vaatame kaardilt (mis ma neile jagan) ümberkaudseid külasid ja tutvume siin leiduvate talude saksakeelsete nimedega. Edasi räägin kooli ja palvesaali ehitamisest, siis kellatorni ja pastoraadi rajamisest, kuni jõuame kiriku ehitamiseni, selle poolelijäämiseni ja hilisema taastamiseni.

Vahepeal juhin tähelepanu sellele, et 1938. aastal valmis koguni kaks projekti, millest viimane kinnitati alles 1939. aasta juunis. Siis uudistame kirikut seestpoolt: vaatame altarit, altariivõret ja kantslit, tõuseme keerdtreppi mööda rõdule, kus asub harmoonium. Imetleme kauneid kaltsuvaipu, püüdes ära mõistatada, missugust aastaaega mingi vaip kujutab. Lõpuks on võimalus kõigil, kes soovivad, tõusta kellatorni, kuid sealt avanevat vaadet varjavad praegu kahjuks suureks kasvanud puud.

I. Veidi ajaloost ja sellest, kuidas sakslased siia said

Kui XII sajandil hakkasid saksa kaupmehed ja rüütlid ida poole välja rändama, ei julgenud talupojad neile järgneda, kuna kartsid merd. Alles mitu sajandit hiljem, pärast Venemaale ümberasumist, tuldi ka Baltikumi. Et mitte lasta maad kohalike talupoegade kätte minna, tegi Liivimaa rüütelkond Väimela mõisnikule ülesandeks meelitada Saksamaa talupoegi Volõõniast, kuhu nende esivanemad olid välja rännanud juba keisrinna Katariina II ajal, ka Sõmerpalu mõisnikule Friedrich A. von Möllerile kuulunud karjamõisatesse. Nii tekkisidki sakslaste kolooniad Kanepi ja Sõmerpalu valdades Peetri, Anne, Lilli ja Mustja karjamõisate aladel.

Uurides lähemalt 1936. a ilmunud Võrumaa kaarti "1013 Võru I" näeme, kuidas nende karjamõisate ümbruses üle paarikümne talu kannavad imekauneid nimesid:

1. Arenshof
2. Birkenruhe (Kaserahu)
3. Birkenthali (Kaseorg)
4. Ekhofti (Nurgatalu)
5. Emmause
6. Friedenthail (Rahuorg)
7. Johannishofi (Johannse talu)
8. Kleinhofi (Väiketalu)
9. Lilli

10. Mittelhofi (Kesktalu)
11. Marienberg (Mariemägi)
12. Mutte
13. Neumanshof (Uusmehe talu)
14. Neuhofi (Uustalu)
15. Osthofi (Idatalu) Randhofi (Ääretalu)
16. Sandhofi (Liivatalu)
17. Sanghofi (Laulutalu)
18. Sorgenfrei (Muretu)
19. Sonnenburgi (Päikeselinn)
20. Strasshofi (Tänavatalu)
21. Vilhelmshöhe (Vilhelmi kõrge)
22. Valdek (Metsanurk)

“Vana Liivimaa südames, 60 km ülikoolilinnast Tartust lõunasse oli kergelt lainelisel maastikul väike saksa taluasundus, mille me ise kooli õnnistamise ajal 1925. aastal “Heimtaliks” nimetasime.”² See nimi meenutas vanematele saksa talupoegadele endist kodumaad Volõõniat. Nüüd olid palju rännanud saksa talupered lõpuks leidnud oma koha, sest kaugel Galiitsia ja Kiievi vahelistel avarustel asus samuti kirikuküla Heimtal.

Nii oligi alates 1911.–1912. aastast Võrumaal üks väike saksa talunike asundus, millele nad ise pastoraadi ja koolimaja sisseõnnistamisel nime andsid. See tähendas, et talupojad olid leidnud endale peavarju ja tegevuskoha, kus kasvatada vilja, õpetada lapsi, meenutada oma endist kodu Volõõnias, kus elas umbes 200 000 volga-sakslast.

Kuigi kolonistide tee Eestimaale oli pikk, jäid nad truuks oma keelele ja tõid kaasa oma tavad ja kumbed ning oma töökuse. Talumees koos poegade ehitas ise oma perele maja alates müüriladumisest ja lõpetades tiseritöödega. Mõnedes peredes oli isadelt poegadele pärandatud sepikoda. Naised kudusid kangaid enda kedratud lõngast ja õmblesid kogu perele riided selga. Tulles tallu, torkas kohe silma see, et iga elumaja juures kasvasid lilled ning õuna-, kirs- ja ploomipuud. Majas aga valitses piinlik puhtus.

Tänu oma hoolele oli saksa talupoegadel üsna hea elujärg. Saksa talupojad olid arukad, töökad ja ettevõtlikud, hoidsid kokku. Kogu külas valitses üksmeel. Ehitustöödel ja viljalõikuse ajal töötati palju koos. Ka aidati naabreid haigestumise ja muude õnnetuste korral.

Eestlastega läviti vaid olmetasandil. Perekondlikku ja seltsides läbikäimist ei olnud. Segaabielsid peaaegu ei tuntud. Olid ju sakslased olnud väga ausad, kultuursed ja korralikud naabrid, väga töökad ja majanduslikud – neid omadusi aga tookordne eesti talumees hindas. Pahatahtlikku suhtumist ei olnud, pigem jättis sakslaste asundus kohalikke talupoegi külmaks või suhtuti nendesse heatahtliku huumoriga. Nii väitsidki Osula mehed naljaga pooleks, et allpool Osula Veskiejärve Võhandu jõgi enam püha ei olevat, seal jooksvat ta läbi Saksamaa.

II. Kool Heimtal ja koolimaja ehitamine

Sõmerpalu vald, mille juurde kuulus sakslaste asundus, avas saksa lastele 1919. aastal algkooli, kus oli emakeeleks saksa keel.

Nii oligi aastatel 1919–1920 Mustja karjamõisa ühe suure talumaja toas saksa kool. Seal õppis 30–40 õpilast. Kõik need 8–14-aastased lapsed õppisid tol õppeaastal I klassis, sest varem ei olnudki siinsed saksa rahvusest lapsed koolis käinud. Preili Ida Ritter, kes oli endine Sankt-Peterburi tüdrukute kooli klassidaam, õpetas sakslaste lapsi lugema ja kirjutama.

² ALTBURGUNDER HEIMATBOTE (Altburgundia Sõnumitooja), 40, juuni 1961

Hiljem kool järk-järgult kasvas 45 õpilaseni ja 1924. aastal otsustas Sõmerpalu vallanõukogu Peetrimõisa saksa õppekeele algkoolile teise õpetaja juurde valida. Samuti oli külas vaja ka pidevat kiriklikku tegevust ja seepärast saatis saksa koolinõunik Tartust Heimtalisse noore teoloogi Gerhard Plathi (sünd. 13. okt. 1897), kes oli lõpetanud Tartu Ülikooli.

Klassiruumid aga olid kitsad ja ei vastanud kooliruumide nõudmistele. Seepärast taheti koolile saada uusi ja ajakohasemaid kooliruumi, mis pidid vastama ka tervishoiunõuetele. Suuremaks puuduseks oli pesemisruumi, toidukambri, riidehoiu ja teiste ruumide puudumine, sest koolil oli kasutada ainult üks tuba, mille seinad ja lagi ei pidanud soojust ning valgustki polnud klassitoas piisavalt. Kuid ega ainult ruumidega polnud koolil raskusi. Kool oli vaene ka õppevahendite poolest. Isegi kõige tarvilikumad õppevahendid (joonlaud, sirkel, mall, kompass, termomeeter, liikuv aabits jne) olid puudu. Seepärast tegi Sõmerpalu vald otsuse uue koolimaja ehitamise kasuks.

1925. aastal valmis uus koolimaja ja see võidi Tallinna ja Tartu külaliste juuresolekul sisse pühitseda. Uues koolimajas oli õpilastele kaks klassiruumi, õpetajatele kolm tuba ja kooliteenijale üks tuba.

Uues koolimajas oli veel 150 istekohaga palvesaal, kus asus altar ja kantsli taga harmoonium, mida pastor ise mängis. Vaid pidupäevadel mängis liturgiat proua Sonnenberg, hilisem uus pastoriproua.

III. Heimtali kellatorni ja pastoraadi ehitamine

1926. a püstitati Gustav Adofi tehase annetatud väikese kirikukella jaoks koolimaja kõrvale puidust kellatorn. Pastoraadi vajalikkus Heimtalis oli arusaadav ning selle ehitus oli planeeritud juba enne koolimaja valmimist. Poolteist tuba õpetajale ja pastorile koolimajas oli loomulikult ajutine lahendus. Pastoraat pidi olema ühe pere jaoks, kuid seda pidi saama kasutada ka külaliste tarbeks. Gustav Adolfi Ühingult Saksamaalt saadi 6000 saksa marka, mis vastas 6000 eesti kroonile. Ehitus oli võimalik vaid tänu saksa talunike vabatahtlikule tööle, nii muutus ehitamine odavamaks. Vundamendi-müüri kivid lõhati talunike põllul ja selle töö maksis kinni ehituskassa. Kivid veeti ehitusele tasuta ja müürid ehtas vene müürseppade brigaad.

Metsa osteti talunike käest. Koguduse liikmed lõikasid ise ehitusmaterjali, vedasid palgid tasuta saeveskisse ja sealt ehitusplatsile. Oksad ning alusmetsa võisid nad oma koju küttepuuks viia. Tisleritöö ja kogu puitehituse tegi üks eesti ehitusmeister. Korstnad ja ahjud latus saksa ahjumeister Võrust. Ahjumeistriga oli leping tehtud kahhelkivide arvu pealt. Hiljem avastati, et ahjud olid väikeste ruumide kohta liiga suured.

Ehituskomisjon, kus majandusjuhatajaks oli Gerhard Plath ise, juhatas ja jälgis ehitamist. 1927. aastal sai pastoraat valmis, selle juurde kuulus ka pool hektarit maad.

1930. a nimetati see uus kogudus vaatamata väikesele liikmete arvule (360 inimest) iseseisvaks koguduseks ja sai nimeks "Heimtali Peetri kogudus"

IV. Heimtali Peetrimõisa kiriku ehitamine

Kirikunõukogu valis Gerhard Plathi pastoriks. Kirikukoguduse eesistujaks sai mõisaomanik parun Maydell Linnamäelt, teiseks eesistujaks taluperemees Rudolf Penk, kes oli ühtlasi ka kooli hoolekogu esimene eesistuja.

Nüüd tuli väikeses Peetri koguduses Heimtalis varsti päev, mis oli ainukordne sajandite jooksul. 23. juulil 1937. aastal tähistati kabeli nurgakivipanekut. Selleks puhuks telliti tinakarp, kuhu sisse pandi ajalehed, mündid, ehitusplaan ja piibel ning müüriti seina.

Sakslasi ei kohutanud mitte mured raha pärast ega vabatahtliku töö organiseerimise pärast, vaid eelkõige küsimus, kas see töö on õigustatud ka kaugemas perspektiivis. Lõpuks langes ehitamise otsus, kuna kool ja kirik olid kõrvuti ning eksisteerisid käsikäes.

Ehituse alguseni läks aga rohkem kui aasta. Ehitusplaani koostas 1938. aastal arhitekt Ernst Gustav Kühnert. See nägi ette 100 istekohta. Sisemöötmel 16 x 8,5 m lubasid ka suuremat kogudust vastu võtta. Kurioosumina olgu märgitud, et kabeli üldpindala vastas täpselt ülikoolilinna Johannese kiriku tornile. Niisugune plaan tundus sakslastele hea olevat. Seda projekti aga ei kinnitatud. Plaan tuli ümber teha ja siis kinnitati see lihtsustatult Habermanni poolt 26. aprillil 1938. aastal.

Nüüd sai hoogsalt ehitusega alustada. Ümberkaudsed mõisaomanikud aitasid kaasa. Räägitakse, et ehitusel kasutati isegi Linnamäe mõisahoonet, mille

ühe torni parun Maydell oli lasknud lammutada, telliskive. Suve jooksul jõuti kirik viia katuse alla. Kiriku sisseõnnistamise pidu oli kavandatud 1939. aasta oktoobrisse.

Aga septembris 1939 veeresid Heimtali 4 km kauguselt mööda nõukogude soomusautod ja tankid, mis suundusid Läänemere äärde nn kaitsepositsioonile. Ja nii tuligi järsk lõpp... Sakslased pidid põgenema ja kõik maha jätma. See oli Hitleri karm käsk.

V. Heimtali Peetrimõisa kirik tänapäeval

1. Mahajäetud kirik

Nõukogude korra ajal lasti poolelijäänud kirikul laguneda. Kirikut oli hakanud kasutama Võhandu kolhoosi kanalana ja kartulihoidlana. Kui vanahärra Gerhard Plath 1983. aastal 86-aastasena suri, ei olnud Eestis veel kätte jõudnud need ajad, mil oleks saanud rääkida kiriku taastamisest.

1993. a hakkas Urvaste koguduse õpetaja Villu Jürjo mahajäetud hoonete kompleksi kogudusele taotlema. Kirik oli täiesti võsasse kasvanud ja Võru–Tartu maanteel liiklejatele enamjaolt varjatud.

6. mail 1993 otsustas Sõmerpalu vallavolikogu anda kiriku tasuta Urvaste kogudusele, et avada seal oreliremondi töökoda. Kogudus koos Sõmerpalu valla töötutega raius kiriku võsast välja.

2. Esimene jumalateenistus

Esimene jumalateenistus Heimtali kirikus peeti aastakümneid hiljem – 10. juulil 1994. See oli suursündmuseks kogu ümbruskonnale. Enne seda ilmus “Võrumaa Teatajas” Sõmerpalu vallavalitsuse teade, et 10. juulil on kõik endised Võrumaa baltisakslased Heimtali kirikus. Sinna on lubanud tulla jutlust pidama ka pastor Gerhard Plathi poeg Volker Plath. Esimesele jumalateenistusele oodati kõiki, kelle juured on kuidagi seotud selle kohaga.

Jumalateenistuse viis läbi Urvaste kiriku pastor Villu Jürjo ja Saksamaal elav Volker Plath, kes oli oma isa jälgedes käinud – valinud samuti kirikuõpetaja elukutse. Nüüd meenutas Volker Plath heldimusega, et mõned sammud sellest kirikust eemal asuvas pastoraadis on ta sündinud ja oma lapsepõlveaastad veetnud. Võib ainult ette kujutada, milline õnn oli nii Volker Plathil kui ka teistel Heimtali sakslastel mitme aastakümne järel viibida oma lapsepõlvradadel.

3. Kiriku remont

Urvaste koguduse praegune pastor Üllar Salumets kinnitab, et too esimene jumalateenistus tähistas ka kiriku taastamise algust.

Kui 1994. aastal Heimtali kirik Urvaste kogudusele tagastati, telliti pühakotta Võhandu puutöökojast altari võre ja rist.

1996.a toimus korjandus ümbruskonna külates, et kiriku remondiks raha hankida. Korjandusest ja sakslaste käest saadud rahaga renoveeris D. Kangur Hellenurmest kiriku torni. Suvel pandi kirikusse elekter, selle eest hoolitses elektrik Raivo Zopp. Raiuti lahti kolhoosi ajal kinni müüritud aknad ja pandi ette uued. Aknaraamid oli valmistanud AS Veski Antslast, uue välisukse tegi OÜ Süllapuu Järverest. OÜ Vimpergi töömehed panid uue katuse, parandasid talad ja sarikad ning remontisid korstna. AS Järvere Karu annetas katuse vahetuseks vajaminevad lauad. Väliskrohvitöödeks andis raha ja krohviparandused tegi AS Kurmik. Suurt abi osutas ehitusnõunik Kalle Sibul. Haanjalase Elmar Irvese tehtud on kõige keerulised sisetööd – keerdtrepp, samuti rõdu ja kantsel. Vaibad aga on tema elukaaslase Karin Kummi näputöö.

4. Korjandused, annetused kiriku heaks

Endiste Heimtali sakslaste ettevõtmised kiriku heaks koos eestlastega jätkusid. Ühe foto järgi tegi kunstnik Erich Löhr tasuta postkaardi. Neid trükiti 2000 tükki. 1000 tükki tuli Eestimaale tasuta. Saksamaal maksavad need kaardid 1.50 saksa marka ja seega toetab iga sakslane, kes kaardi ostab, 0,75 margaga Eestimaale saadetud kaarte.

5. Kiriku sisekujundus

Kurenurme kooli vilistlane Karin Kumm (1965), kes elab praegu Haanjas, tegi kiriku sisekujunduse plaani. Tema kootud on ka vaibad seintel. Ta ise ütles, et need on sõnumivaibad nagu kogu tema ülejäänud looming. Kaltsuvaibad erinevates värvitoonides kujutavad aastaaegu. Kõige raskemaks tööks osutus keerdtrepp, samuti rõdu ja kantsel, mille valmistas Karin Kummi abikaasa puutöömeister Elmar Irvess. Kuna kiriku põrand ja lagi on samuti täispuidust ja rõdule viiva trepi käsipuu koguni köiest punutud, on kirik seetõttu üsna kodune ja mugav. Telliskiviseinu katvad pikad värvilised kaltsuvaibad teevad selle veelgi hubasemaks.

Kogu kiriku taastamise koormat vedas kiriku vanem Peeter Animägi Sõmerpalust. Urvaste koguduse pastor Üllar Salumets kiidab Urvaste juhatuse aseesimeest Peeter Animäge ning tema abikaasat Aime Animäge, kelle hakkamist ja ustavust ta kõrgelt hindab.

6. Heimtali kirik alustas uut elu

21. juulil 2002 oli Heimtali kiriku ümbrus tavatult rahvarohke. Toimus kiriku sisseõnnistamise jumalateenistus. Kiriku-ukse avas võtmega EELK piiskop Einar Soone ja pühitses kiriku. Piiskop pidas tähtsaks, et sealse kandi inimesed said endale võimaluse kord kuus kodu ligiduses jumalateenistustel käia. Ümbruskonna rahvas on kiriku omaks võtnud. 2004. aasta suvel ristiti Heimtali Peetrimõisa kirikus 8 last, õnnistati 5 leerilast ja laulatati 3 pruutpaari.

Kiriku avamise päevaks olid kohale tulnud Võru praostkonna vaimulikud, koos nendega emeriitõpetaja Volker Plath Münsterist ja Paderborni Markuse koguduse pastor Gunnar Grahl Saksamaalt.

Heimtali Peetri kiriku pühitsemisele olid tulnud peale Volker Plathi ka teised Gerhard Plathi lapsed: Hilde Cholett, Heinrich Plath, Gudrun Schumacher ja Friedrich Plath perekondadega. Vastavatud kirikule tegid endise õpetaja järeltulijad kingituse – armulaua karika ja leiviku. Gerhard Plathi lapsed olid õnnelikud, et neil õnnestus näha isa alustatud praeguses ilus. Peeter Animägi ja Üllar Salumets tänasid kõiki aitajaid tänukirjadega.

Täna on Urvaste ja Paderborni Markuse koguduse vahel arenenud südamlikud suhted. Alles möödunud suvel viibisid meie valla rahvatantsijad kümme päeva Saksamaal, andes seal kontserte.

7. Jumalateenistus Heimtalis 11. juulil 2004

Möödunud suvel 11. juulil möödus kümme aastat esimesest jumalateenistusest Heimtali kirikus. Sel päeval olid Heimtali kiriku juurde kogunenud paljud Peetrimõisas sündinud sakslased ja lähikülade elanikud.

Jumalateenistuse viisid läbi Wolker Plath Saksamaalt ja selle tõlkis eesti keelde Hargla koguduse õpetaja. Pärast teenistust kohtusin Volker Plathiga. Vahetasime aadresse ja ta saatis meile oma isa mälestusi Heimtali kohta. Täna on need tõlgitud ja töösse sobitatud.

Pärast jumalateenistust korraldati sakslaste poolt loterii, kus iga loosipilet võitis. Õues oli kaetud ka laud väikeste suupistetega. Päev loeti igati kordaläinuks ja kõik olid õnnelikud.

8. Heimtali Peetri kiriku kooriruumi vitraažid

Heimtali Peetri kiriku kolme akna vitraažid kujutavad Vaikse nädala traagilisi sündmusi. Nendesse on talletatud Jeesuse elu ühe õhtu ja öö lugu. Vitraažikunstnik Dolores Hoffmann (sünd. 1937) valis Heimtali kiriku vitraažide jaoks kolm motiivi. Ühel aknal on kujutatud Jeesus koos 12 jüngriga pühal õhtusöömaajal paasapühade eelsel päeval, mil ta tegi koos oma õpilastega ettevalmistusi paasatalle söömiseks. Õhtul läksidki nad koos majja, kus kõik oli juba valmis. Selle püha söömaaja oli Jumal ise sisse seadnud oma ohvrisurma mälestuseks. Jeesus käskis seda edasi pidada kuni oma taastulekuni.

Teisel aknal on kujutatud Jeesust Ketsemani aias palvetamas kuhu ta pärast söömaaja koos oma jüngritega läks. See asus Õlimäel ja seda paika teadis ka Juudas, kuna nad olid varem siin tihti koos olnud. Ta võttis endaga kaasa Peetruse, Jaakobuse ja Johannese ning hakkas järjest suuremat ahastust ja ängistust tundma. Jeesus ütles kaaslastele, et ta on surmani kurb ja heitis siis silmili maha ja palus: "Minu Isa, kui see on võimalik, mingu see karikas minust mööda!" Seejärel ilmus ingel ja kinnitas Teda. Ta tundis tohutut kibedust ja õuduse sügavust.

Kolmandal aknal on kujutatud Jeesuse kinnivõtmist ja Peetruse ahastust peale seda, kui ta oli Jeesuse maha salanud. Jeesus ütles oma jüngritele, et sealt tuleb see, kes on teda reetnud...ja nüüd antakse ta patuste inimeste kätte. Nii võtsidki sõjamehed tema kinni ja viisid kohtukotta. Peetrus istus aga sõdurite seas ja soojendas end sütetule ääres ning vastas kõigile pöördumistele, et ta ei tunne Jeesust. Sedamaid laulis kukk ja Peetrusele meenusid Jeesuse sõnad: "Enne kui kukk laulab, salgad sina mind kolm korda." Ning Peetrus läks eemale ja nuttis kibedasti.

Vitraažidel on ühiseks elemendiks rasked pilved, tume maa ja kitsas koidikuviir horisondil, et rõhutada ka looduse vastava kujutamiseks seda kurba õhtut. Paljufiguurilised kompositsioonid lahendatakse klassikalises tinavitraaži tehnikas, maalilises stiilis, värvilahendus on pehme, joonistus tehtud pintsliööliga. Värviline klaas on käsitsi tehtud ja pärit Saksamaalt. Vitraažide üldpind 3 m x 2 m ja need on paigutatud pakettakna sisse.

9. Roosaken

Kiriku peaukse kohal oleva roosakna kompositsiooni aluseks on võetud Kristuse monogramm koos ristiga VI sajandist. Monogrammi ümber on Kristuse pärg. Tervikut hoiab koos hele- ja tumesinine taevasfäär. Sinine värv on vaimesuse sümbol. Roosiperimeetris asuvad taimed: männid – paradiisi ja igavese elu sümbolid, põldmarjad – põhjamine viinapuu – Kristuse vere ja armulaua sümbolid.

Kombinatsioon sinine roheline – Kristuse värvid, taeva ja maa ühendamine. Kuld ja valge on jumaliku maailma sümbolid.

Kokkuvõte

Käesolevas töös tutvustasin lühidalt Heimtali Peetrimõisa kirikut, lähtudes eelkõige olemasolevast kirikust ja selle saamisloost. Töö koostamisel kasutasin nii meil ilmunud ajalehtede

väljavõtteid kui ka saksakeelseid materjale. Rääkisin veel nende inimestega, kes on meie kodukanti Saksamaalt ja mujalt saabunud ning viibisin Heimtali Peetrimõisa kiriku jumalateenistustel ja kontsertidel.

Needsamad inimesed, kes siin sündisid, on nüüd, pensionieas uuesti Eestimaale tulnud ja siia oma elupaigad rajanud. Peale seda, kui Gerhard Plathi tütar Hilde Chollet ja tema abikaasa Hans-Joachim ostsid Lõõdla järve äärde maja ja elavad seal suviti, käib Heimtalis vilgas tegevus. Peale jumalateenistuste toimuvad kirikus kontserdid, piknikud jne. Lisaks sellele võtavad nad koos oma külalistega aktiivselt osa Eestimaa kultuurielust. Näiteks möödunud aastal käidi Tallinnas üldlaulupeol. Needsamad 70-aastased inimesed on ise hästi aktiivsed, õpivad hoolega eesti keelt ja räägivad seda meiega.

Meie kodukohta külastajatel on nüüd võimalus saada teada, milline oli kunagine Sõmerpalu valla elu ja miks sakslased just siia kolisid ja aastakümneteks elama jäid.

See töö oli ja on ka edaspidi huvitav ning laiendab minu silmaringi kodukoha elu ja olustiku tundmaõppimisel erinevatel ajaloootappidel. Väga huvitav oli vestelda ka nende inimestega, kes ise on päritolult sakslased, kuid on elama jäänud Eestimaale.

Kasutatud kirjandus:

1. ALTBURGUNDER HEIMATBOTE (Altburgundia Sõnumitooja), nr 40, juuni 1961
2. Semm, S. PÜHAKOJA UUS ELU. – Eesti Kirik, nr 13, 07.04.2004
3. Valper, L. KIRIK ALUSTAS UUT ELU. – Võrumaa Teataja, 23.07.2003
4. Laks, E. HEIMTALI – SAKSA ASUNDUS VÕRUMAAL. Kodu-uurimustöö, 2003–2004. Säilitatakse Osula Põhikoolis
5. Gerhard Plathi laste Hilde ja Volkeri suulised ja kirjalikud mälestused. Saadud kohtumistel.

FORSELIANA

NOORELE TUNGLAKANDJALE

Meinhard Laks, emakeele päeva algataja

Sulle, noor uljaspea, pärandan tungla
väarikalt kanda ja näidata tuld.
Muiste on olnud siin kuldne aeg Kungla,
töökus ja õigus koos kallim kui kuld.

Vaarisa soovitas teha kuis varem
töö tuli omapead moodsam ja parem.
Uued nüüd lauludki, sõnad ja viis,
tõuseme, üheskoos laulame siis.

Ilus on isamaa, kauneim on veel,
vaaremast helisev maarahva keel.
Põledes ela, las mõtteleek loidab,
eilsetest parem päev just täna koidab.

Maailmas õpi head, tagasi tule
Armsamat paika me sünnimaast pole!
Tunne ja jätka, mis suutsid me isad
Mõtle, mis suudad veel isale lisa.

"PAREMA HOMSE TEEL" ootavad kivid.
Laulud ja hõisked, siis koonduvad rivid.
Pea kohal leek on me käskude andja
vägeval häälel
noor TUNGLAKANDJA.

Väike valimik värsse emakeele päevaks 2004

MINU KOOL

Andreas Mäitse, Sonda Põhikool, 5. Kl

Täna tahan teile ma
Oma koolist rääkida.
Ja kui mind ei usu te,
Siis tulge ise vaadake.

Kooliks on meil väike maja,
õpilasi üle saja,
õpetajaidki on vähe,
aga A ja B saab pähe.

Meil on väike lilletuba,
külastuseks küsi luba.

Seal on papagoid ja kalad,
purskkaev vett ka välja ajab.

Koolis on veel muuseum väike,
ajalugu siin teeb käike.
Akendel on lilleilu,
kuigi õues on veel vilu.

Rohkem praegu ei oska ma
millegagi kiidelda.
Tulge ise vaadake,
kuidas koolis elame.

Luuletus on ilmunud emakeelepäeva mõtte algataja Meinhard Laksi kodukooli Sonda Põhikooli esimesest kogumikust "Emakeeles laulan oma laulu ..." (1999). Kool on iga-aastaste Ida- ja Lääne-Virumaa luulekonkursside korraldaja

KUI LAPS ...

Anne Mellgren

Kui laps elab laitusega koos,
õpib ta hukka mõistma.

Kui laps elab pilkamisega koos,
õpib ta olema arg.

Kui laps elab vaenulikkusega koos,
õpib ta taplema.

Kui laps elab häbistamisega koos,
õpib ta tundma end süüdlasena.

Kui laps elab julgustamisega koos,
õpib ta eneseusaldust.

Kui laps elab leplikkusega koos,
õpib ta kannatlikkust.

Kui laps elab kiitusega koos,
õpib ta lugupidamist.

Kui laps elab lahkusega koos,
õpib ta õiglust.

Kui laps elab turvalisusega koos,
õpib ta ustavust.

Kui laps elab heakskiiduga koos,
õpib ta end armastama.

Kui laps elab tunnustuse ja sõprusega koos,
õpib ta leidma maailma.

MÕNDA MUUD

LE COQ GAULOIS – GALLIA KUKK

Michel Pastoureau. Le Coq Gaulois. – Pierre Nora (toimetaja). Les lieux de mémoire. III. Les France. 3. De l'archive à l'emblème [Mälupaigad, III. Prantsusmaad. 3. Arhiivist embleemini]. Pariis, Gallimard, 1992

Tänapäeva Prantsusmaa ainus ametlik embleem on lipp, mis on määratletud V vabariigi konstitutsiooni artiklis II. Niisugune korraldus on Euroopas ainulaadne ning selle eeliseks võib pidada kolmevärvilisele lipule tohtu ühendava jõu andmist, tehes lipust riiki ja rahvust täielikult hõlmava sümboli, mis paraku tekitab ka arusaamatusi diplomaatilises ja muus protokollilises suhtlemises. Kõikidel teistel lääneriikidel on ühtaegu lipp, vapp ning neile eriomane emblemaatiline kujund, kõik kolm on põhiseaduslikes tekstides täpselt määratletud. Rahvusvaheline suhtlemine nõuab alatasa nende kolme erinevat liiki embleemi küll üheaegset, küll eraldi väljapanemist. Ent nüüdisaegse Prantsusmaa jaoks ei ole see võimalik. Sellepärast tuleb alati, kui teised riigid ei heiska oma lippu, vaid toovad välja vapi või rahvussümboli, otsida empiirilisi lahendusi ning kasutada asendussümboleid, millel puudub igasugune ametlik staatus. Niisugustest kujunditest kasutatakse kõige sagedamini Prantsusmaa kaarti, monogrammi R.F.*, liktori kubu ning gallia kukke. Seejuures valivad kuke Prantsusmaa sümboliks sagedamini välismaalased kui prantslased ise. Näib, et praegusel ajal kohtab selle linna liigne esiletõstmine Prantsusmaal teatavat vastuseisu, mis on seda tugevam siis, kui sellest püütakse teha tõelist rahvussümbolit, mis on samaväärne saksa kotka ja briti leopardiga. Seevastu väljaspool Prantsusmaad niisugust vastuseisu ei kohta – kukk on tõesti kõikide jaoks Prantsusmaa vääramatu sümbol.

Niisugune lahknevus ei ole uus. Seda esineb juba keskaja lõpus ning osaliselt uusajal. Püüd visandada selle ajalugu on mitmes mõttes õpetlik. See ei aita meil üksnes paremini mõista tänapäeva Prantsusmaa emblemaatilise nimistu vaesust, vaid püstitab ka pikas perspektiivis teravalt riiklike sümbolite ja rahvussümbolite suhte probleemi. Lisaks on kuke emblemaatiline ajalugu tihedalt seotud Gallia ajaloo ja gallialaste mütoloogiaga. Käesolev uurimus keskendab tähelepanu mõlemale. Need on seotud väga oluliste poliitiliste, ideoloogiliste ja kultuuriliste püüdlustega ning seepärast ei kuulu anekdootide maailma. Toob ju gallia kuke näide ilmekalt esile, kui tähtis on välismaailma pilk Prantsusmaa sümboolika ajaloo mõistmisel. Kuid sellel pilgul on gallia kuke ajaloos märkimisväärne tähtsus. Ehkki esialgselt väljastpoolt pakutud, kui mitte pealesurutud embleem, on kukk siiski Prantsusmaa autentne sümbol, nii tähendusrikas nagu ta olekski Prantsusmaal valitud. Nüüd, XX sajandi lõpus näib ta veelgi ühendavam – ilmselt seetõttu, et sümbolina on see muutunud poliitiliselt neutraalsemaks kui enamus teisi kujundeid, mis võivad trikoloori kõrval pretendeerida aule tuleviku Prantsusmaad esindada¹

Ühe sõnamängu lugu

Need ei ole tõepoolest ei prantslased ega isegi mitte gallialased, vaid roomlased, kes esimesena Galliat kukega seostavad. Põhjus on leksikograafiline: ladina keeles tähistab sõna *gallus* ühtaegu nii Gallia elanikku kui kanakuningat. Kirjameestes tekitab see kiusatust sõna kahemõttelisusele toetudes metafoore ja allegooriaid meisterdada ning vaimukalt keelt teritada. Alates I sajandist e.m.a. ei jätta poeedid ja proosakirjanikud seda võimalust kasutamata. Näiteks Caesar nimetab mitmel korral gallia-

* R.F. – République Française 'Prantsuse Vabariik' esitähed. Tõlkija märkus, edaspidi – Tõlk.

laste tulisust *tumultus gallicus*, väljendiga, millega tema kaasaegne Varro tähistab kukke keset kanakarja² Või näiteks Suetonius, kes Nero häält kukelauluga võrdleb, ise tulvil irooniat kinnitades, et selle laulu peale³ ärkasid isegi gallialased.

Ehkki sõnamäng väljenditega *Gallus* ja *gallus* ei ole klassikalises ladina kirjanduses haruldane, ei tähenda see ometi, et need olid roomlased, kes tegid kukest Gallia sümboli. Roomlaste jaoks on ammusest aegadest Gallia sümbolloom metssiga, kellest Gallia metsad kubisevad ning keda laialdaselt toiduks tarvitatakse, kuid mitte kukk. Kuulsa näite leiame Augustuse Rooma Prima Porta suure kuju raudrüül. Sellel raudrüül näeme Galliat, mida kujutatakse metssea kujutist kandva naisena⁴. Varasemast metssea embleemist hoolimata kohtame kukke paljudel gallia päritolu esemetel ja monumentidel, eriti müntidel, kujukestel ja skulpturaalsetel kiviesemetel. Ent vastupidiselt XVII ja XIX sajandi erudiitide arvamusele, ei ole kukk sõltumatu Galliaga kuidagi seotud. Kuke kujutis kuulub eeskätt roomagallia ajastusse ning on omane pigem Roomale kui Galliale. Kõnealune kukk on mitme jumaluse, eeskätt Apollo, Minerva, Marsi ja eelkõige Merkuuri atribuut. Päikeselinnuna, kes päeva ja öö vaheldumist korraldab, on kukel rooma mütoloogias ja usundis

tõepoolest tähtis roll. Ta on oraakel, päikese kaaslane, kes kujutab endast sõja atribuuti ning sümboliseerib juba sel ajal võitu, valvsust ja viljakust. Kukke seostatakse kõige sagedamini just Merkuuriga, jumalaga, keda roomagallia ajastu inimesed kõige hardamalt kummardavad. Nii on enamik kuke kujutistest või kukekujulistest esemetest, mida arheoloogidel on viimase kahe sajandi jooksul õnnestunud päevavalgele tuua, annetused Merkuurile, nagu neid tehti kõikjal rooma aja Gallias sellele kaubanduse ja kõneosavuse jumalale, kõikide kunstide loojale, kogu maailma sõnumikuulutajale, keda sajandeid hiljem hakati samastama vana kelti jumala Lugiga⁵.

Mäng sõnadega *Gallus* ja *gallus* on haritlaste harrastus. Suurte vallutusretkede ajastul esineb seda juba harvem ning Kõrgkeskaja ladina tekstides on see peaaegu kadunud. Näiteks keskaja etümoloogia isa, Sevilla Isidorus (570–636), kes otsib tõde asjade kohta sõnade ajaloost, ei tõmba mitte mingit seost sõnade 'kukk' ja 'Gallia' vahele. Tema arvates on mõiste *gallus* tuletis sõnast... *castratio*, on ju kukk ainus lind, keda kastreeritakse⁶. Niisugusel üllataval etümoloogial, mida üha uuesti kasutatakse ning tõlgendatakse, on oma osa nimetatud looma devalveerimisel entsüklopeedias ja zooloogiaalases kirjanduses. Õhtumaa keskaja enimloetud ja kopeeritud autori Isidoriga kaotab kukk oma suursugususe, mehelikkuse ning muutub mõneti naeruväärseks. Viimast iseloomustust ei esine antiikajal kordagi⁷.

XII sajandil kohtame taas ladina tekste, mis juhinduvad sõna *gallus* kahetähenduslikkusest ja Galliat kukega seostavad. Ent see assotsiatsioon ei ole enam kirjanduslik nali Suetoniuse või Hilise keisririigi poetide sulest. Nüüd on sellel poliitiline sisu, autorid on Inglise kuninga või Saksa keisri teenistuses ja neil on ülesanne pamfletilaadse kirjanduse abil naeruvääristada Prantsuse kuningat. Viimast nimetatakse *gallus*: paljastatakse tema alpust, rumalust, äkilisi ja tühiseid ettevõtmisi, mis meenutavad end kannustele ajanud kukke⁸. Ei Louis VII ega Philippe-Auguste, Prantsusmaa kuningad, kelle pihta need tekstid suunatud olid, ei valinud kukke oma sümboliks. Vastupidi, nad on esimesed monarhid, kes kasutavad sümbolina liiliaõit ning mitte kellelgi nende lähikonnas ei tulnud pähegi neid kuke kujundi abil ülistada või teadvustada.

Niisiis, halvustav seos kuke kuju ja Prantsusmaa kuninga vahel sünnib väljaspool Prantsusmaad ning pikki aegu kasutatakse seda Kapetingidest, hiljem Valois'dest valitsejate halvustamiseks üksnes väljaspool Prantsusmaad. Inglismaa ja Saksamaa järel kasutas ka gibelliinide ajastu Itaalia kuke kujundit, et halvustada prantslaste ekspansionistlikku poliitikat ajal, mil prantslased, eesotsas Püha Louis' venna Charles d'Anjou'ga olid asunud vallutama üht riiki poolsaare lõunaosas. Paljud poleemilise või prohvetliku iseloomuga tekstid kujutavad prantsuse kukke keisri kotka saagina. "Tuulepeast" kanakuninga on maha surunud "piksenooli pilduva pilguga" õhukuningas⁹. Niisugune kotka ja kuke vastandamine euroopa emblemaatikas jääb püsima kuni Esimese maailmasõjani.

Ladinakeelse sõnamängu kasutamine poliitikas, mis teeb kukest etnilise või geograafilise tähise, tõstatab kaks küsimust. Esimene neist on lingvistiline: Kuidas kandub sõnamäng vulgaarkeelde ning kes niisugust sõnamängu mõistavad? Teine küsimus on historiograafiline: Mis ajast peale

teadvustavad Prantsuse kuningriigi elanikud end gallialaste järeltulijatena? Esmalt püüame vastata esimesele küsimusele.

Ainus käibelolev termin, mis tänapäeva prantsuse keeles kõnealust lindu tähistab, on sõna *coq*. Sõna päritolu on teadmata¹⁰, kuid see võetakse kasutusele XII sajandil, ent veel kuni XVII sajandini pakub sellele konkurentsi sõna *jal* (või *jau*), mis on romaani tuletis galliakeelsest sõnast *gallus*. Näib, et alles Louis XIII valitsemisajal muutub *coq* sagedamini kasutatavaks kui *jal* (mis säilib paljudes murretes kuni XX sajandi keskpaigani). Kuid sõnade *coq* ja *gallus* vahel ei ole mitte mingit nähtavat foneetilist ega semantilist seost. Seega saab vulgaarkeel jätkata ladinapärase sõnademängu vaid sõna *jal* kaudu, ent sajandite kulgedes sõna *jal* kasutamine hääbub. Pealegi ei ole seos sõnade *jal* ja *gallialane* või *Gallia* vahel kaugeltki nii kõnekas kui sõnade *gallus* ja *Gallus* vahel. Ajaloolane küsib seega õigustatult, et kui kui teadlaste ringkonnad välja arvata, siis kes ja millise ajani tajuvad veel sõnade kukk ja Gallia elanik terminoloogilist seost. Sest XIV sajandist alates mõistab niisugust seost üksnes latinist või itaallane. Mis siis veel XIX või XX sajandist rääkida. Tänapäeva prantsuse keelest on see kadunud ning germaani keeltes ei ole seda olnudki¹¹. Just keeles peitub põhjus, miks prantslased ei ole kunagi mõistnud või on keeldunud mõistmast, miks neid kukega võrdkujustada soovitakse.

Tõrjuv hoiak tuleneb ilmselt sellest, et antud embleem on sündinud kalambuurst (mis kasutab labast kodulindu ja surnud keelt!). Gallia kukk on “kõnelev” kujutis, s.t valitud ainuüksi sõnamängu, mitte ambitsioonikate ideoloogiliste või sümboliliste kaalutluste pärast. Ent alates XVII sajandist kuni tänapäevani on niisuguseid kujutisi peetud ebaväärikateks, isegi häbistavateks. Muidugi ei tajunud seda nõnda keskaja inimene, kelle jaoks just kõnelevad kujutised olid kõige rikkamad, kõige “suutlikumad” sest need ühendavad endis kaht tervikut, kaht ideed ühes sõnas või ühes pildis¹², kuid selles valdkonnas on väärtussüsteem uusajal ja tänapäeval täiesti vastupidine. Isegi sel määral, et 1792. või 1848. aastal rajavad gallia kuke pooldajad oma argumentid kõikvõimalikele arutluskäikudele, eriti arheoloogia andmetele (Merkuurile annetatud kuked), ent ei maini kunagi sõnamängu *galluse* ja *Galluse* vahel. XVII sajandist alates tähendab kalambuurst sündimine sündimist sohilapsena.

Peale surutud embleem

Pöördume tagasi XIII sajandisse, aega, mil mitmed välismaised, ladina keeles kirjutavad autorid prantslasi kukkedega võrdlevad. Nende teadmised on antud küsimuses puht filoloogilised. Nad teavad, et sõnad *Francia* ja *Gallia* võivad olla sünonüümid, ent ei nemand ega keegi teine teadvusta endale selgelt ajaloolist seost, mis läbi aegade Antiik-Galliat ning Kapetingide-aegset Prantsusmaad ühendab. Tol ajal on kõige enam levinud arvamus, et Prantsusmaa ajalugu algab alles III või IV sajandil, mil arvatavad troojalaste järeltulijad frangid asuvad elama suurele territooriumile, millest Clovis teeb hiljem oma kuningriigi. Varem toimunud teatakse vähe ning selle vastu ei tunta vähimatki huvi. Tuleb oodata XIV sajandi lõppu, mil hakatakse tajuma seost prantsuse alade ja gallialaste maa vahel, mida Caesar oma “Gallia sõdades” kirjeldab. Ning kulub veel mitukümmend aastat enne kui metsikute gallialaste ajalugu, mille kohta autorid suudavad seostamist võimaldavaid andmeid koguda, hakatakse frankide ajaloo seostama. Niisugune kokkupookimine on muidugi kunstlik ning toetub pärimusele, mis ei ole päris alusetu: gallialased olid frankide maa juba aegade hämarusest alates asustanud: üks nende seast olid pagendatud ning läinud rajama Trooja linna. Tema järeltulijad olid naasnud III sajandil frankide nime all, et taas oma esivanemate maale elama asuda. Nagu Colette Beaune nii säravalt XV sajandi lõpus näitas, said prantslased lõpuks endale gallia esivanemad, millest eelmine sajand oli nad ilma jätnud¹³.

Kuni seos Gallia ja Prantsusmaa ajaloo vahel ei ole kindlalt tõestatud, on prantslastel raske kanda kuke embleemi, mida neile välismaal omistatakse. Seda enam, et selle linna sümbol ei ole sugugi väärikas. Valmid, fabliod, loomamuistendid ja entsüklopeediad näitavad tõepoolest kukke mõnevõrra negatiivsena: edeva, sõjaka, riiaka ja kiimalisena ning totra hooplejana, kes armastab meelitusi, “ajab taga tühist kuulsust” ning langeb sageli teiste loomade ohvriks, näiteks Chanteclerci

“Rebaseromaanis” keda rebane sageli üle kavaldab. Seega on kuke embleemi omaks- ja vastuvõtmine enamel või vähemal määral ebaväärikas. Samal põhjusel esineb see kodulind harva pitsatitel või vappidel. Kukke kohtab seal üksnes mitteaadlike tähisena. Seevastu, kui antropoloogilist külge vaadata, näeme, et paljud käsitööliste ja talupoegade hüüdnimed rajanevad sõnal ‘kukk’ selleks, et naeruvääristada üht või teist isikut, kelle käitumises ilmneb sugulust kukega (Coquet, Coquard, Cochet, Coquerel, aga ka Gau, Galle, Galinet, Lejau, Jalet jne).

Seega on välismaalastel Prantsusmaad ja prantslasi kukega võrrelda imelihtne. Alates XIV sajandist ei piirdu nad seejuures enam tekstidega, vaid kasutavad ka pilte. Paljud kroonikud kirjeldavad, kuidas aastal 1528 tõmbasid uue Prantsuse kuninga, Philippe VI de Valois (see kuningas “leiti” niinimetatud “Saali õigusega”^{*} vastu mässi tõstnud flaamlased Kasseli piiramisel lehvima tohtusuuze lipu kuke kujutisega, juures irooniline tekst: “Alles siis, kui see kukk on oma laulu laulnud, pääseb piirajast kuningas linna.” See lõuendist kukk muidugi laulda ei suutnud, kuid ka Philippe VI ei valluta seda linna kunagi¹⁴

Üks “Prantsusmaa suurte kroonikate” miniatuur XV sajandist toob meieni mälestuse sellest stseenist, ühe vanematest, mis teevad gallia kukest etnilise atribuudi: näeme maalitud lõuendist lippu ja Prantsusmaa kuninga kavatsusi naeruvääristavat teksti¹⁵

XV sajandi keskpaigast alates muutuvad gallia kuke pildid Prantsusmaa kuninga või tema alamate atribuudina Flandrias, Itaalias ja keisrile kuuluvates maades sagedaseks. Tegu on samahästi kui Valois’de monarhia vastaste propagandistlike piltidega: flaami miniatuurid kujutavad prantslaste lüüasaamist burgundlaste käest; itaalia medalid laidavad Charles VIII või Louis XII poliitikat Itaalia poolsaarel; saksa estambid naeruvääristavad mõnd Prantsusmaa kuninga kandidaati keisri valimisel. Niisugused pildid jäävad kauaks käibe. Louis XIV peetud sõdade või Kolmekümneaastase sõja ajal XVII sajandil leiame neid lausa loendamatul hulgal. Leides koha kõiksugu alustel, kujutavad need endast tõelisi loomade abil kujutatud poliitilisi ja emblemaatilisi stseene, mis näitavad gallia kukke keisri kotka haardes, aga ka Inglise leopardi, Veneetsia, Hispaania või Ühendatud Provintside lõukoeri. Ent ajapikku lakkas kukk olemast Prantsusmaale pealesurutud ja väljast pealesurutud embleem. Lõpuks võeti kukk täielikult omaks.

Omaksvõetud embleem

Keskaja lõpust alates võib täheldada, et selle asemel, et heita kõrvale naeruväärne lind, kellega Prantsusmaa vaenlased neid seostasid, võtsid mitmed Valois’ perekonna valitsejad selle hoopis omaks ning pöörasid selle kanakuninga ambivalentse sümboolika eneste kasuks. Selleks töid nende lähikonda kuuluvad haritlased kukke esile mitte fablioode ja folkloori kaudu tuttava kiimalise hoopejana, vaid kirikuisade ning kristliku sümboolika julge ning valvsa kukena.

Kogumikus “Les France. 3. De l’archive à l’emblème” lk 4303, on artiklil illustratsioonid selgitustega: “Etniline kukk” Kasseli piiramisel.

Miniatüür käsikirjast “*Les Grandes Chroniques de France*” [Prantsusmaa suured kroonikad] u. 1470. a. (detail).

Prantsusmaa kuninga Charles VIII vapp, mida kannavad kaks valget kukke.

Tiitelleht vend Johannes Angelus Terzone de Legonissa teosest “*Opus christianissimum seu Davidicum domus Franciae*” 1495. a.

Lõvi ja rebast jalge alla tallavad kuked, mis sümboliseerivad Prantsusmaa kuninga võitu vaenlaste jõu ja kavaluse üle.

Erinevalt valmidest ja entsüklopeediatest, tõlgendatakse paljudes kirikuisade koostatud tekstides kukke positiivsena: ta kuulutab päeva algust, hoiab eemal öö deemonid ning äratab usklikke, kes pi-

^{*} Saali õigus – saali frankide (elasid Sala (Ysseli) jõe kaldal) seadused. Pärast XIV sajandit tähistas see sõnapaar seadust, mis jättis naised Prantsuse troonipärijate hulgast välja. *Tõlk.*

meduse patus magavad. Seeläbi näib ta kutsuvat meeleparandusele ning kuulutavat eesseisvat ülestõusmist. Piibli evangeeliumite¹⁶ episood sellest, kuidas Peetrus Jeesuse maha salgab veel enne, kui kukk kolm korda laulda jõuab, on muidugi kukke väärtustava sümbolilisuse aluskivi.

Kirikuisade tekste tõlgendades võrdlevad Karolingide ja feodaalajastu liturgistid ja sümbolitundjad seda kristoloogilist kukke kord munkadega, kes otseku linn, ülistavad lauluga päevatunde, kord jutlustajate ja ilmikmunkadega, kes usklikke üle valvavad, nii nagu kuked valvavad oma *gelines*'ide* üle. Näiteks Guillaume Durand selgitab meile oma 1285. aastal koostatud kuulsas teoses "Rationale divinarum officiorum" et võidu ja valvsuse sümbolina on kukel võime deemonide peletada: ta hüüab lauldes jumala poole, et see kiirustaks Viimse Kohtumõistmise ja ülestõusmise koidikuga; nii ilmub ta meile preestri kujul, kes püüab usklikke lunastuse teele juhtida¹⁷

Niisugust kuke kiriklikku ja liturgilist sümboolsust kasutavad mõned Prantsusmaa kuningate teenistuses olevad autorid alates XIV sajandist. Esimesena teeb seda Christine de Pisan, kes võrdleb Charles V-t oma alamate üle valvava kukega¹⁸. Teda jälgendavad omakorda mitmed järgmise sajandi väitlejad ning pamfletikirjutajad, kes kaitsevad Charles VII seaduslikkust, või Louis XI Burgundia-vastast poliitikat, või siis Charles VIII taotlusi Itaalias.

Üks prantsusemeelne itaalia autor pühendab 1495. aastal viimasele isegi prohvetliku teksti, kus kuulutab ette prantsuse sõjakäigu edu Itaalias ning ülistab kuningat nimega *Gallus*¹⁹. Seda hüüdnime peavad mitmed järgmise põlvkonna autorid piisavalt kuulsusrikkaks ning nii omistavad nad seda järgemööda Louis XII-le ja François I-le. Näib, et enne ja pärast viimase troonileasumist olevat kavandatud isegi tõeline poliitiline programm, mis põhines kuke kui päikeselinnu, Merkuuri ja Marsi atribuudi, vanade gallialaste embleemi, selgepilgulise ja uhke taevatahtedelt lugeda oskava ning oma territooriumi kaitsta oskava linnu teemadel. Võeti appi mütoloogia, astroloogia, ajalugu ja arheoloogia, et ülistada lindu, kes vähehaaval hõivab kuninglike sümbolite seas suhteliselt olulise koha, liiliaõie, krooni ja salamandri kõrval²⁰.

Nüüd seovad tekste juba pildid. Need toetuvad iidsele uskumusele (millest kirjutas juba Plinius), mille järgi lõvi ei karda ühtki looma peale valge kuke²¹. Tõstes nii esile Valois' de plekita valge kuke, kes Veneetsia või Madalmaade lõvi põgenema sunnib. Mõnikord tabab sama saatust ka Inglise leopardi, keda samastatakse lõviga. Seevastu välismaal vastatakse neile kujutistele teistsugustega, mis näitavad, kuidas kotkas ja lõvi sedasama kukke sulgedest paljaks kitkuvad, nii et viimane enam sugugi valge ei ole.

Sage pöördumine heraldika või paraheraldika bestiaariumi poole XV ja XVI sajandi poliitilises pildivaramus aitas kuke sümboli levikule tõenäoliselt palju kaasa. Taimekujutisena ei saanud nii puhas ja kuninglik liilia vastu kotkale ja lõville. Loom taimega ei võistle. Seetõttu antaksegi kukele kogu XVI sajandi vältel nii Prantsusmaal kui väljaspool üha tähtsam koht.

Järgmisel sajandil võetakse kuke kujutis täielikult omaks. Üha sagedamini on see osa kuninglikust propagandast ning tähistab kord valitsejat ennast, kord kuningriiki, kord rahvast. Näiteks 1601. aastal laseb Henri IV (kuningas, kes soovis, et tema rahval oleks igal pühapäeval potis kana!) tulevase Louis XIII sünni auks vermida medali, millel on kujutatud troonipärijat käes skepter ja liiliaõis, jalge ees kuningriigi sümbol kukk, jalg omakorda maakerale asetatud. Üksteist aastat hiljem, sellesama Louis XIII ja *infanta* Austria Anna kihluste auks korraldatud pidustuste auks kaunistatakse Pariisi Place Royale kukkede kui Prantsusmaa ning lõvide kui Hispaania atribuutidega. Mõlemad loomad võtavad samas paigas kohad sisse aastal 1660, mil Pariisi linn korraldab pidustused tulevase Louis XIV ja Maria-Theresa pulmade puhul²².

Seevastu kogu XVII sajandi sõdade perioodil ei näidanud arvukad mündid, medalid, estambid ja pildid neid loomi liitlaste, vaid vastastena. Kord hirmutab gallia kukk hispaania lõvi, kord, vastupidi, pureb see kaslane lindu. Ning nagu juba XVI sajandil, jagab lõvi sageli oma einet Keisri kotka, Inglise leopardi või Bataavia lõviga. Augsburgi liiga sõdade ajal saavutab kõrgpunkti loomakujutiste kasutamine medalitel propagandistlikel eesmärkidel.

* *Gelines* – 19. sajandil Indre-et-Loire'i piirkonnas kasvatatud musta kana ja hiina langshani ristamisel loodud kanaliik. – *Tõlk.*

Paralleelselt puhtsõjaliste operatsioonidega peetakse ka metallisõda. Prantsusmaa vaenlased suunavad Louis XIV vastu allegooriad, mis kunagi tema edevust toitsid. Näiteks, 1692. aastal lasksid Ühendatud Provintsid vermida vähemalt kuus medalit, et mälestada Prantsusmaa lüüasaamisi merel. Ühel neist kujutatakse kuninglikku päikest loojumas ning gallia kukke põgenemas Hollandi lövi eest, kes lõugade vahel merevõimsuse sümbolit kolmharki hoiab. Tekst medalil kuulutab irooniliselt: *Non cantabit nisi resurgat* (Ta ei laula enne, kui päike jälle tõuseb)²³

Näib, et Louis XIV tundis erilist tõmmet kuke temaatika vastu. Mitmesugustel kunstipäraselt kujundatud alustel kujutab ta lisaks päikesekujutisele (mis on tema isiklik märk) ja liiliaõitele (mis on monarhia ja dünastia embleemid) kukke. Kukk kujutab rahvast ning paljudel pildidel näeb teda oma lauluga päikesekiiri tervitamas. Sel puhul on kukk täielikult Apollo lind, see tähendab Louis XIV. Ent viimane läheb veel kaugemale. Kuningas palub Versailles' lossi kujundavatel kunstnikel luua uus arhitektuuriliik, prantsuse arhitektuur, mille kapiteelid lossi paljusid saale kaunistaksid. Sõelale jääb Lebruni projekt, kasutab ju see vaheldumisi paigutatud kukkesid ja liiliaõisi. Niisugust uut "prantsusepärast" kapiteeli näeb tänapäeval Versailles' lossi Peeglite galeriis.

Kuke emblemaatilise ja kunstilise kasutamisega käib kaasas tärkav huvi gallialaste vastu. XVI sajandi juhuslik või anekdootlik huvi asendub nüüd teadusliku lähenemisega. Sünnib omaette õpetus gallialaste kui prantslaste esivanemate kohta. Ning vapiteema käsitlejad eesotsas väsimatu polügraafi ning emblemaatika ja sümboolika mõjuka teoreetiku isa Claude-François Ménétrier'ga selgitavad, et need uhked, vabad ja kardetud sõjamehed ei valinud kukke ennast esindama mitte hilisema sõnamängu *gallus* – *Gallus* tulemusena, vaid sellepärast, et kukk oli *par excellence* julguse ja võidu võrdkjuu. Sellele spekulatiivsele eruditsioonile tuleb appi ka arheoloogia: iga antiikaegse kukekujulise eseme või kuke kujutise leidmist tervitatakse peaaegu kui riiklikku sündmust²⁴

Louis XV valitsemisajal jääb kukk pisut tahaplaanile. Ent astub taas esile järgneva valitsemisaja algul, mis langeb Ameerika iseseisvussõja aega (1778–1783). Jällegi kohtab poliitilisi loomakujusid rohketel estampidel, mis näitavad, kuidas prantsuse kukk Ameerika madu ja kotkast Inglise leopardi vastu toetab. 1782. aastal teeb komisjon, kelle ülesandeks on kavandada ühine pitsat kolmeteistkümnemele briti krooni vastu ülestõusnud kolooniale, isegi ettepaneku kujutada vapi päises, uute Ameerika Ühendriikide kilbi kohal kukke, et see meenutaks Prantsusmaa osutatud abi ning sümboliseeriks noore riigi julgust ja vabadust²⁵ Kuigi lõpuks kukk loovutab pitsatil koha kotkale, kõneleb mainitud kava kuke prestiižist ja moekusest XVIII sajandi kaheksakümnen datel aastatel. Prantsuse revolutsionärid meenutavad seda mõned aastad hiljem.

Kukk riigi embleemina

Revolutsiooni periood on gallia kuke hiilgeaeg. Uute embleemide rohkuses suudab see lind tagada teatava järjepidevuse *ancien régime*'i emblemaatikaga, omandades nüüd päevakohase ja uutele ideedele vastava sümboolsuse. 1789. aasta kevadest kuni 1792. aasta sügiseni on kukk tihti peamine kujund, mida liiliaõitele vastandatakse. Kuke kujutis sümboliseerib prantsuse rahvast enam kui kokard, piik või vabaduse sümbol – früügia müts, kusjuures kukk ei viita ühelegi eraldi rühmitusele. Pealegi olid juba generaalstaatide ajal graveeritud estambid ja medalid teinud kukest koos labidaga kodanlaste sümboli. Nüüd tuuakse kukk välja hoopis uue, nimelt maakukena. Ning kui 1790. aasta lõpul kavatseb Asutav Kogu anda Prantsusmaale kuningliku vapi asemel "rahvusliku tunnusmärgi" soovitab asjaomane komisjon kasutada võidutsevalt laiali sirutatud tiibadega kukke sõduri piigi otsal, mida saadaks tekst: *Cantat expugnatque vicissim* (Laulab ja võitleb kordamööda). Mõtet peeti liiga teaduslikuks ning jäeti paljude kahetsuseks kõrvale. Näiteks avaldab Camille Desmoulins "Prantsusmaa ja Brabanti revolutsioonide" 1790. aasta 26. detsembri väljaandes kahetsust, et nimetatud kava käiku ei lastud, hinnates seda "taibukaks ja patriootlikuks"²⁶

Aasta hiljem saab kukk koha mündil, Augustin Dupré graveeritud suurel konstitutsioonilisel kuuelivrisel eküül. Rahaühikul esinemine levitab kukekujutist märkimisväärselt. Mündi esiküljel on kujutatud kuningat, tagaküljel koostab prantsuse geenius konstitutsiooni rahvast sümboliseeriva kuke

valvsa pilgu all. Samasugust tagakülge kasutatakse mitmetel müntidel aastani 1795, seejärel on niisugune tagakülge veel enam moes paljudel II ja III vabariigi müntidel kuni 1914. aastani²⁷

Monarhia languse järel muutub kukk peaaegu riigi tunnuseks. Kukke esineb mitmel kujul nii paljudel müntidel ja assignaatidel, pitsatitel ja templitel, riiklikel tunnistustel ja dokumentidel ning isegi lipuvarda otsas (Valmy võidu järel). Kukke on laialdaselt propaganda teenistuses (estambid, vinjetid, medalid, keraamika). Siiski jääb sedalaadi kasutamine paindlikuks ja empiiriliseks. Kukke kasutamist ei määra kood ega reglement nagu näeme kokardi või hiljem trikoloori kasutamisel. Kukke jääb vabaks embleemiks. Pealegi on kukke eeliseks revolutsiooni teiste embleemide mitmetähenduslikkus, kujutab see ju ühtaegu nii maad ja riiki, nagu *ancien régime*'i ajal, kui ka relvile asunud rahvast ja valvsat riiki. Prantsuse revolutsiooni II aastal kujutas kukk inimeste silmis lindu, kes valvab vabariigi päästmise üle. Sellisena on tal koht valvsuskomiteede ja lähetatud riigiesindajate pitsatitel. Kõige jubedamatel terroriaastatel, kui tuulelippe, mille omamine oli olnud senjööride privileeg, raevukalt maha kistakse, siis kirikute tornikukkesid sageli säästetakse, sest ehkki tegu oli kristliku sümboliga, nähti kukke kujus headtegevast, kodanikke kaitsvat atribuuti.

Niisugune patriootlik kukke on üdini gallialik. Revolutsionääride nagu ka valgustusaja inimeste silmis olid gallialased orjade ja talupoegade esivanemad, seevastu nende alistajaid franke peeti aadlike esivanemateks. Revolutsioon andis esimestele, teiste poolt alandatud ja rõhututele, tagasi endisaegse vabaduse. Aga kukke ülistab uue aja koidikul rahva võitu valjul ja selgel häälel.

Romantiline kujutus patriootlikust kukkest jääb kauaks kestma. Ning mitte üksnes seepärast, et revolutsioonilisest embleemist saab XIX ja XX sajandi prantsuse emblemaatika sulatusnõu, vaid ka seetõttu, et kukke kuju on seotud *ancien régime*'iga. Embleemi ei looda kunagi *ex nihilo*. Iga uus embleem asetub oma kohale mõne varasema embleemi suhtes, vastandub sellele või jätkab ja täiendab seda. Vastupidiselt sageli esinevale väitele, ei ole Prantsuse revolutsioon embleemide ja sümbolite vallas kuigi uuenduslik, vaid kasutab juba enne 1789. aastat laialt kasutusel olnud värve ja kujutisi, laenates *ancien régime*'ilt (Herakles, kukke, kolm värvi), Ameerika revolutsioonilt (früügia müts, piik, samuti kolm värvi²⁸) ning vabamüürlastelt (sirkel, kolmnurk, lood jne). Prantsuse revolutsioon muidugi omistab ülevõetud elementidele uue tähenduse. Nii näemegi I vabariigi ajal kukke kui kogumit viidetest ühtaegu nii antiikaja gallialastele, keskaja lõpul tekkinud prantsuse rahvusele, kui ka relvad haaranud patriootidele, kes linnuna revolutsiooniga kättevõidetu üle valvavad.

Direktooriumi ja Konsulaadi ajal, kui terroriaastatega määratud atribuutide ja sümbolite kasutamine muutub harvemaks, on kukel vaba tegevusväli ning ta ise nähtavam kui kunagi varem. Üksnes kolmel värvil, millega kukke sageli kõrvuti esineb, on kukega võrreldav "riiklik" mõõde. Ka vabariikliku Prantsusmaa vaenlased jätkavad eksimatult nii teksti kui pildi kaudu kümne sajandi vanust "kukevastast" propagandat. Prantsusmaal on kukke mood nii suur, et 1804. aasta kevadel oli temast saamas uue režiimi – keisririigi – embleem. Üksnes Bonaparte'i kõhkluste tõttu jäi see roll kukkele andmata.

Materjalid loodava keisririigi embleemi valimise kohta pakuvad huvi mitmes mõttes. Neid on suurepäraselt uurinud Alain Boureau ja Hervé Pinoteau²⁹. Kõik toimub ajavahemikus märts–juuli 1804. Juba enne keisririigi väljakuulutamist otsib Bonaparte uut kujundit, mis uut aega ette kuulutaks, kuid kannaks endas nii mineviku, revolutsiooni kui *ancien régime*'i, pärandit. Valik on raske ning nõuab palju tööd. Et leida niisugust kompromissi ja lootust väljendavat kuju, peab esimene konsul põhjalikult nõu nii oma lähedaste, ülejäänud kahe konsuli, Riiginõukogu liikmete, ajaloolaste, kunstnike ja erudiitidega. Arvamused lähevad lahku. Näiteks Cambacérès kaldub mesilase kuju poole ("vabariik, kel on juht"); Ségur kui *ancien régime*'i inimene toetab lõvi; Duroc tamme; Laumond aga elevanti (see mõte võlub mõne aja ka Bonaparte'i). Mis puutub Lebruni, siis viimane sõandab tõsta esile liiliaõisi, kinnitades, et need on Prantsusmaa embleemiks juba ammustest aegadest alates. Lõpuks kuulutatakse keisririik välja ilma, et mingit embleemi oleks valitud. Napoléon ilmutab kannatamatust. Ta mõtleb kroonimisele ning selle korraldamisele. 12. juunil laseb ta Riiginõukogu kuulsaks saanud istungil kohalviibinud liikmetel hääletada. Suur enamus annab oma hääle... kukke poolt! Teisiti see ei saanudki olla, kehtas ju kukke sedavõrd Prantsusmaa ajalugu läbi erinevate režiimide. Ent Napoléon kõhkleb. Kas ta võib teha "kodulinnust" – just niisugust määratlust ta

kasutab – oma uue impeeriumi sümboli? Ta näeb vaimusilmas võõramaiseid medaleid ja estampe, mis kujutavad vaest kanaliste liigi esindajat Austria, Preisimaa ja Venemaa kotkaste küünte vahel.

antiik- ja keskaja inimese jaoks oli täiesti võimalik seada kukk ja kotkas võrdsele alusele. Ent uusaaja ja tänapäeva inimese puhul on asi teisiti. Loomaembleemide kõnekus on nüüdsest seotud pigem zooloogia kui mütoloogiaga. Seetõttu loobub Napoléon suve algul kukest. Parema puudumisel kaldub ta nüüd lõvi poole, seejärel aga otsustab Denoni mõjutusel ootamatult kotka kasuks. 1804. aasta 10. juuli dekreediga saabki kotkast ametlik embleem.

Ehkki kukke ei valitud ametlikuks embleemiks, ei tähenda see nagu puuduks ta üldse Esimese keisririigi sümbolite hulgast. Aastatel 1804–1815 on kukk üks Prantsusmaa sümbolitest, üks embleem teiste hulgas, mida näeb veel enamiku lipuvarraste otsas. See ei ole keisri ega valitsuse, vaid rahvuse sümbol.

Restauratsiooni ajal langeb kukk aga põlu alla. Bourbonidele on revolutsiooni rüüvetatud kukk vastuvõetamatu ning seetõttu hakkab ta kaduma ametlikelt esemetelt ja märkidelt. Ent rahvakunstis elab kukk edasi ning Charles X ajal toovad monarhia vastased kuke kujutise sageli välja. Laulus pealkirjaga “Vana lipp” nõuab Béranger, et Prantsusmaale antaks tagasi “vana hea gallia kukk” mis nagu kotkas “oskab rabada kui pikne” Mõni aeg hiljem, aastal 1827 kutsus Victor Hugo, kes siis ei ole veel vabariiklane, üllatavas “Oodis Vendôme’i sambale” kuulama kukelaulu:

*Allez! Vous n’avez plus l’aigle, qui de son aire
pesast*

Kuulge! Teil ei ole enam kotkast, kes oma

*Sur tous les plus hauts fronts portait votre tonnerre.
Mais il vous reste encor l’oriflamme et les lis.
Mais c’est le coq gaulois qui réveille le monde
Et son cri peut promettre à votre nuit profonde
L’aube du soleil d’Austrelitz³⁰*

Kõikide lahingute kohale kandis teie kõue.
Kuid teil on veel lahingulipp ja liiliad.
Ent see on gallia kukk, kes äratab maailma
Ja tema hüüd töötab teile pimedas öös
Austerlitzi päikese koitu. – *Tõlk.*

Seda hüüdu võetakse kuulda 1830. aasta revolutsiooni ajal. Vaevalt on Louis-Philippe kuningriigi kindralleitnantideks nimetatud, kui ta 6. augusti korraldusega kuke uuesti rahvuskardi lipule määrab. Seejärel tuleb lind tagasi valitsemisdokumentidele, ametnike siltidele ja medalitele ning sõjameeste mõõkadele. Kuigi Juulimonarhia ei tee oma valitsemisaja algul kukest riigi või dünastia sümbolit (selleks on varjatult liiliaõis), saab kukk peaaegu sama tähtsa koha nagu tal oli enne 1815. aastat.

Ent rahvuskuke tõid välja ka opositsionäärid. 1840. aastast alates hakkavad vohama karikatuurid, mis kujutavad pirnja peaga kuningat kodanlaste vihmarvarju all õnnetat kukke – “vaese prantsuse rahva” võrdkuju – müümas või sulgedest paljaks kitkumas. 1845. aastal aga, kui marssal Soult tuleb välja õnnetu ettepanekuga asendada mõnedel sõjaväe peakatetel kuke kujutis kuninga krooniga, saab sellele reaktsiooniliseks peetud ettepanekule osaks vasakpoolse opositsiooni raevukas rünnak. Opositsioon palub mainekal keskaja asjatundjal Vallet de Viriville’il kuke kuju kaitsta ning näidata, et kukk on alati seisnud rahvussümbolite esireas. Nimetatud erudiit kirjutabki rea mõnevõrra lärmilöövaid artikleid, mis 1845. aasta suvel ilmuvad väljaandes “*Courrier français*”³¹

Pealegi, 1848. aasta revolutsioon ei eksi. Tema silmis ei ole kukk end langenud monarhiaga kompromiteerinud, vaid vastupidi, väljendanud kaheksateist aastat patriootilist indu ja vastupanu monarhia reaktsioonile. Selle eest peab teda tänama. 26. veebruaril 1848 palub ajutine valitsus pariislastel võtta punase lipu asemel taas kasutusele “gallia kukk ja kolm värvi [...] märgid, mida austati Prantsuse vabariigi loomise ajal”³². Nii ka tehakse. Kukk kui sümbol võetigi kasutusele ning seda ülendati: edaspidi esineb see Jean-Jacques Barre’i graveeritud vabariigi suurel pitsatil, mis kehtestati 23. aprilli dekreediga. Suure hulga töö vilju ja inimvaimu sümboliseerivate atribuutide keskel seisab kukk rahuliku valvurina Prantsusmaa tüüril, mida hoiab istuv Vabadus. Seda pitsatit kasutatakse peaaegu muutumatult III, IV ja V vabariigi pitsatitel ning nii määratakse kukk (lõplikult?) riigisümboli rolli³³.

Tagasipöördumine gallialaste juurde

II keisririigi ajal tuleb kukel jällekind taanduda, et hiljem kolme viimase vabariigi suurele pitsatile tagasi tulla. Ent nüüd ta peab loovutama koha kotkale. Teenistusvalmid arheoloogid ja numismaatikud seletavad isegi, et kukel ei ole ajalooliselt mitte mingit ametlikku staatust Prantsusmaa esindamiseks. Vaat mida kirjutab 1852. aastal üks keskpärane erudiit, kes soovist meeldida uuele režiimile kordab kõhklusteta ühe Bourbonide pooldajast kõiketeadja väiteid aastast 1835:

Ei vasta tõele nagu oleks kukk kunagi olnud gallialaste märk. Mõistagi kasvasid nad neid oma linnuõuedes, ent need linnud ei olnud mingis erilises aus. Keskaja pimedatel sajanditel olid preestrid need, kes esimestena alustasid nende lindude kuju kasutamist, seades need tornitippudele [...]. Väitku tänapäeva kirjanikud mida tahes, kukk ei ole meie maal mingi rahvussümbol ega peagi olema, sest kuke kujutisega prantsusevastaseid satiirilisi medaleid vermisid hispaanlased, austerlased, hollandlased ja inglased. Seega võib teda meie lippudel nähes õigusega oiata. Liiga lahkelt kuulasime asjatundmatuid kirjatsurasid ega märganudki, et nii väärtustame nürust välismaalt pärinevat satiiri³⁴

Arvamus ei ole küll läbinisti vale, kuid on siiski liiga poleemiline ja kitsapilguline ning kaob seetõttu koos Teise keisririigiga. 1870. aastast alates, eriti aga alates 1875. aastast kaasneb vabariigi tagasitulekuga kuke võidukas naasmine. Kukk saab uuesti koha lippudel ja suurel pitsatil, aga ka suurel hulgal ametlikel märkidel (mündid, pitserid, margid jne). Mida aeg edasi, seda enam kohtab kuke kujutist. 1900. aasta³⁵ maailmanäitusel on neid juba kõikjal ning Elysée' palee aiavõre Marigny avenüü poolset külge kaunistab nüüdsest jõuline kukk, domineerides ka kõikidel teistel vabariigi atribuutidel.

Ka siis, XIX sajandi lõpus, ei naasnud kukk sümbolina mitte üksi, vaid koos gallialastega nagu varem. Nüüd on neil kindel koht rahvuse historiograafias ning mistahes sõnavõtt kuke teemal teeb kohustusliku kõrvalepõike gallia hõimude, Merkuuri ja suure kelti jumala Lugi juurde. Sest enam ei ärata vaimustust mitte üksnes rooma ajastu gallialased, nagu revolutsioonilisel neoklassitsismi ajastul, vaid eelkõige roomlaste vallutuste-eelsed gallialased vabast Galliast, mille üle Caesar võidu üksnes kavaluse ja reetmisega saavutas. Tõtt-öelda ei ole rahvuslik huvi gallialaste vastu päris uus. Osana romantismi ajastu ajaloo huvist³⁶ on see rohkem kui sada aastat vana. Teadmised gallialaste kohta muutusid ajapikku täpsemaks. Pärast 1871. aastat on rahvuslikul ja vabariiklikul propagandal kangelaslikke eellasi patriootlikel, sõjalistel ja revanšistlikel eesmärkidel tõhus kasutada. Kelt vastandatakse germaanlasele ning prantsuse historiograafia omistab gallialastele niisama suurt tähelepanu kui saksa historiograafia Muinas-Germaaniale. Vaimustusega otsitakse Alésia täpset asupaika, tehakse arvukaid väljakaevamisi, austatakse vaba Gallia kuulsusrikkaid isikuid. Kui vana režiim oli pööranud oma pilgu eelkõige Brunnuse, selle julma gallia pealiku poole, kes oli tulnud aastal 388 e.m.a. rüüstama Rooma linna (vahejuhtum Kapitoolumi hanedega*), siis XIX sajandi teisel poolel tekib Vercingetorixi kultus. Oli ju viimane tõeline romantiline kangelane, kel on oma kohustuslik ja oluline koht kooliõpikutes veel XX sajandil³⁷ Kollektiivse mälu loomine ja seejuures ühistele eellastele toetumine võimaldab koolil rahvusliku integratsiooni funktsiooni täita. Ja mitte üksnes võõramaist päritolu noorte, vaid ka kõikide nende noorte prantslaste suhtes, kes elavad provintssides, mis ei ole veel Prantsusmaaga tugevalt seotud. Kõikides õpikutes ja väärtteostes on "Päikese Pantheon" (Christian Amalvi³⁸ väljend), pilt, millel Vercingetorix alistub Caesarile. Ehkki võidetud, on ta uhke ja kuulsusrikas. Kuke kasuks räägib ka see, et teda ei ole kasutatud ideoloogilistes ja institutsioonilistes konfliktides kiriku ja riigi vahel – sedagi peegeldavad ajalooraamatud ja õpikud. Vercingetorix ei ole ei Jeanne d'Arc ega Robespierre. Tema kuju sümboliseerib rahvuslikku üksmeelt³⁹

* Legend sellest, kuidas haned päätsid Rooma, kui gallialased Kapitoolumi kungast piirasid. Põgenenud roomlased valisid diktaatoriks Furius Camilluse, kelle ametisseasumiseks oli vajalik Senati nõusolek. Senat asus aga ümberpiiratud Kapitoolumis. Üks Rooma sõdur ujus öösel üle Tiberi ja ronis mööda kaljut Kapitoolumile. Saanud Senati nõusoleku lahkus ta sama teed pidi. Sõduri jälgede järgi leidsid gallialased koha, kust roomlane oli üles roninud. Nad otsustasid sama teed kasutades tungida kindlusesse. Kapitoolumis jumalanna Juno auks peetavad pühad haned tõstsid aga kisa ja magavad roomlased ärkasid ning löid kallaletungi tagasi. – *Tõlk*.

Samuti on kukega. Muidugi, patriootliku ja vabariikliku gallia kuke kõrval on kellatorni tipus kristlik kukk, kes kirikut ja usklikke kaitseb⁴⁰ Nägime, et see koht teda I vabariigi ajal ei kahjustanud. Niisamuti ka III vabariigi ajal, vähemalt kuni aastani 1918. Näib, et sel ajal tajutakse tornikukke pigem küla- kui kogudusekukena. Just kindla maakoha ja pinnaga seotud kukk võetakse omaks kui rahvuslik. Riigi ja küla kukk on omavahel sugulased ning mõlemas on tublisti gallia verd.

Ancien régime'i ajal oli väljendil "gallia kukk" eelkõige geograafiline ja heraldiline tähendus. Prantsusmaa esindajana vastandus see linn Inglise leopardile või Saksa kotkale. XIX sajandil saab see väljend mitte üksnes ajaloolise, vaid ka antropoloogilise sisu. Omadussõna "gallia" seostub siis vabaduse ja otsekoheuse ideega. Nii annab Littré sõnaraamatu esimene väljaanne aastast 1873 selle sõna tähenduseks "vanad ja head kombed" ajast, mil inimesed olid uhked ja karmid, ausad ja siirad ning loodust ja oma saatust usaldasid. Sellele omadussõnale pühendatud selgituses tuuakse näited selle kõikide tähenduste kohta ning mainitakse ka tänapäeval käibelt kadunud väljendit "see on hea gallialane" mida tuleb mõista positiivses tähenduses. Ent Littré annab lõpetuseks ülekantud tähenduse, mis seostub kahemõttelisuse, sündsusetuse, *gauloiserie*'ga** (nimisõna, mis Littré's puudub, kuid mis aasta varem oli saanud eluõiguse XIX sajandi Larousse'is). Niisiis minnakse poliitiliselt vabaduselt üle kombelõtvusele, ohjeldamatusele ja liialdusele.

Nii hakatakse gallialasi pidama liiderlikeks, ent selle asemel, et nende mainet kahjustada näib see *Belle-Époque*'i eel nende mainet hoopis parandavat. Ning kukk kui kiimuline linn, vana Luxuria** atribuut võib ilma mingi raskuseta sellele kaasa aidata. Ka Élysée paleesse endasse siseneb *gauloiserie* tagaukse, see tähendab kukega aiavõre poolt diskreetselt ühe või teise presidendi galantse "tuttava" kujul. Tõstmata küll esile sedalaadi nilbusi, meenutab teadus ometi pidevalt ajaloolist sidet kuke ja gallialaste vahel. Lavissee'i "Prantsusmaa ajalugu" selgitab näiteks Gérard Blochi sule läbi, et kukk on Merkuuri linn, ent gallialased austasid seda jumalat ammu enne roomlaste vallutust (mis, meie tänapäevaseid teadmisi arvesse võttes, vastab tõele) ning olid teinud sellest linnust oma lemmiklooma (mis on kaheldavam)⁴¹

Esimese maailmasõja ajal muutub kukk taas üdini patriootlikuks. Plakatite, medalite, kino (ta on prantsuse firma Pathé embleem) ja laulu kaudu on ta esindatud kõikidel rinnetel, eeskätt propaganda rindel. Teda võib pidevalt näha võitluses saksa kotkaga, keda ta kohtleb väärikalt, paisates ta pikali või sundides põgenema. Saksa poolel vahetab meedia rollid vastupidiseks ning just prantsuse kukke kujutatakse hirmunud, sulgedest paljaks kitkutuna või võidetuna. Mõnedel pildidel kasutatakse juba kõiki tänapäevaseid reklaamivõtteid.

Näiteks 1915. aastal kutsub valitsus prantslasi üles loobuma isamaa hüvanguks sukasääres kasutult seisvatest luidooridest ning vahetama need riigikaitse boonide vastu. Selleks pannakse kõikjale üles plakatid, millel on kujutatud mündilt maha astunud sõjakas kukk ründamas saksa sõdurit, kes seepeale hirmunult maha langeb. Joonistust saadab selgitav tekst: "Prantsusmaa heaks kallake välja oma kuld, kuld võitleb võidu eest." Sõja järel ülistab kukk võitu mitmes menulaulus⁴² Kuid ennekoike paigutatakse ta väljapaistvale kohale paljudel langenute auks püstitatud monumentidel. Mõnel, näiteks 1940. aastal hävitatud Metzi linna püstitatud monumendil seisab võidukas kukk surnud kotkal.

Teise maailmasõja ajal soovib Vichy valitsus "saata gallia kukke tagasi tema sõnnikuhunniku otsa" ja kehtestada sümbolina frangi sõjakirves (germaani embleem kelti embleemi asemele). Kuid varju sunnitud kukk omandab patriootliku tähenduse. Sel ajal saab kuke paigutamisest torni tippu vastupanutegevus. Mõnikord väljendub viimane ootamatul kujul – üks *camembert*'i juustu tootev vabrik laseb tootmisse juustumargi "Sõakas kukk" mille etiketil seisab väljasirutatud tiibadega võidukas kukk maakeral, jalad uhkelt just Saksamaa kohal⁴³ Hiljem, aastal 1944, annab ajutine valitsus Alžiiris välja kaheksast margist koosneva seeria, millel koos Lorraine'i ristiga kujutatud kukk ülistab Prantsusmaa võitu.

** *gauloiserie* – 'nilbus', 'kahemõttelisus'; *Luxuria* – 'toredus' 'pillavus' 'kergemeelsus' – *Tõlk*.

Milline peaks olema Prantsusmaa embleem?

Kõigele vaatamata ei ole hilise või varasema aja patriootlikest voorustest piisanud kukele selleks, et temast saaks täielikult ja lõplikult Prantsusmaa embleem. IV ja V vabariigi ajal on selle embleemi kasutamine isegi vähenenud, kui võrrelda, millist rolli täitis see II vabariigi ajal. Muidugi on kukke kujutatud mõnedel müntidel (viimane on graveeritud aastal 1958) ning mitmetel postmarkidel, ent aastatega muutub tema ametlik ja poolametlik kasutamine üha harvemaks. Tõtt-öelda algas niisugune protsess juba enne Teist maailmasõda, XX sajandi kahekümnendatel ja kolmekümnendatel aastatel, ning sellel on mitmeid põhjuseid.

Esimene on tõenäoliselt seotud maaelu langusega Prantsusmaal. Gallia kukk kui sümbol oli ju ennekõike seotud maapinna, küla, maaga. Prantsuse revolutsiooni ajal kujutati teda koos labidaga. Ka kellatorni tippu asudes kaitseb ta kogukonna maad. Igal kogukonnal on oma kuke paigaldaja ning iga külaelanik, kes viibib eemal sünnimaast, ihkab vaid üht – näha oma kodukoha tornikukke. Ent linnas niisugused nostalgiad ja mütoloogiad puuduvad. Seega on tõenäoline, et ajal, mil Prantsusmaal saavutab linnaelanike arv ülekaalu maaelanike suhtes, kaotab kuke kuju oma võlu ja prestiiži. Linnainimesele seostub kukk eeskätt kanalaga. Tal on raske lahutada kukke linnulihast ja sõnnikuhunnikust. Mida enam maaelu välja sureb, seda enam vähenevad kuke võimalused säilitada või võita tagasi rahvussümboli funktsioon. Enamiku kaasaegsete meelest ei ole mingit kahtlust, et see lind on mõnevõrra naeruväärne ega väärtusta tõeliselt maad, mille embleemiks ta on, isegi kui varasem või hilisem ajalugu kaldub tema kasuks. Lasta esindada end rahvusvahelisel areenil kuke kaudu, näib tänapäeval paljudele prantslastele mängu või provokatsioonina, mida tuleb mõista teises või kolmandas tähenduses, et mitte teha end teiste naerualuseks. Pealegi võib õigusega küsida, kas ehk välismaalasedki ei lõbutse omal moel, kui annavad kukele Prantsusmaa embleemi rolli.

Ametlikul tasandil püüab Prantsusmaa seda lindu suuremal või vähemal määral vältida, või vähemalt paigutada teda teisejärguliseks peetavale alale. Näiteks spordiväljakutele. Vastupidiselt valitud peadele, riigiametnikele, diplomaatidele ja sõjaväelastele, kes esindavad Prantsusmaad, kasutavad mõned sportlased, kes ju samuti esindavad oma alaga Prantsusmaad, märgina kukke, keda nad rahvusvahelistel võistlustel välja toovad. Tuleks uurida, millistel spordialadel ja asjaoludel kuke kuju kohtab, mis ajast alates, millisel kujul ning millistes seostes jne. Seda enam, et selles vallas on õpetlik nii ajakirjanduslik kui spordifolkloor. Näiteks võib märgata, et *rugby*'s, spordialal, millel on tugevad juured just maal, nimetatakse prantsuse mängijaid sageli "kukkedeks" (näiteks Cinq Nations'i turniiril heidavad poolehoidjad iga kohtumise alguses mänguplatsile elava kuke), samal ajal kui jalgpallis, spordialal, mis on tihedalt seotud linnaeluga, nimetatakse Prantsusmaa esindajaid "sinisteks" või "kolmevärvilisteks". Siingi asub rahvuskukk maa poolel, niisamuti kui *rugby*-mängijatele on armsad kolmanda poolaja *gauloiserie*'d⁴⁴

Kuid on veel üks iseärasus, mis on ehk kukele XX sajandil kahjuks tulnud – see on tema roll kristliku sümbolina. Nägime juba, et see ei näi teda kahjustavat ei revolutsiooni ega III vabariigi ajal, isegi mitte ajal, mil konflikt riigi ja kiriku vahel oli kõige teravam. 1916. aastal on kukk veel kõikide prantslaste lind, olgu need katoliiklased või mitte. Ent esimese maailmasõja järel on asi teisiti. Kirik oskab kasutada kukke propaganda eesmärkidel ning ilmalikuks muutumise teed käival Prantsusmaal on kirikul kalduvus teha tornilinnust misjonär. Evangeeliumi sõnumit kuulutav kukk, keda katoliiklased püüavad mõnikord rahvussümboliga samastada, kihutab paratamatult enda vastu üles ilmalikkuse pooldajaid. Sellega võib ehk seletada aja jooksul gallia kuke vastu tekkivat tõrget, on ju viimane liiga hõlpsasti samastatav kristliku kukega.

Lõpuks käib kuke langus sama jalga gallialaste langusega, mis on küll väiksem, kuid reaalne. Hoolimata edust, mis saab osaks "Astérix"-nimelisele koomiksile, ehkki viimane on pigem meelelahutuslik kui ideoloogiline ning kukk puudub sealt peaaegu täielikult; hoolimata sellest, et endiselt toodetakse kuulsaid sinises pakis "Gauloises"-i sigarette, ei soosi aeg enam ajaloolist ja mütoloogilist natsionalismi. Müüt "Meie esivanemad gallialased", millest on teada, kui palju kahju on see suutnud põhjustada mitmete põlvkondade koolilastele⁴⁵ on oma aja ära elanud. Ajaloolased,

arheoloogid, sotsioloogid ja antropoloogid püüavad hoiduda etnotsentristlikest refleksidest ja mõtteavaldustest, ning lõpuks hakkab niisugune hoiak ka vilju kandma. Ehkki gallialaste autoriteeti ei ole kuidagi kahtluse alla seatud ega neid rahvuslikust kultuuripärandist välja arvatud, ei kasutata neid enam Prantsusmaa ühtseks muutmise, jalule aitamise või naabrite ees ülekaalu saavutamise huvides. Ilmselt peaks selle üle pigem rõõmu tundma.

Hoolimata taolisest langusest ning vaatamata erinevatele puudustele, ei ole kuke võimalused tõusta taas Prantsusmaa embleemiks – kui mitte riigi, siis rahvuse – sugugi kadunud. Eriti seetõttu, et lähiajal on Prantsusmaa diplomaatilises ja protokollilises plaanis sunnitud tahes tahtmata valima endale lipu kõrvale täiendava embleemi. Kõik vanad embleemid, mida Prantsusmaa ajalugu võiks selles rollis ametlikuks tunnistada, on tänapäeval liialt kantud mingist kindlast poliitilisest või ideoloogilisest seisukohast, et üksmeelset toetust saavutada. See kehtib niihästi liiliaõie, früügia mütsi, kotka, mesilase, frangi sõjakirve, kui ka liktori kubu (mis seostub tänapäeval fašistliku liikumisega), Lorraine'i risti ja Marianne'i büsti kohta. Kõik need sümbolid seostuvad liiga tugevalt mingi kindla partei või ideega ning kutsuvad vasak- ja parempoolsete hulgas esile vastuseisu või lihtsalt selget tõrjuvat hoiakut. Juhul, kui kukel on mingeid võimalusi saada sümboliks, siis võiks ta olla otsekui kompromissi sümbol läbi aja. Linnuõue asukast, vaese inimese kotkast, talupoja ja gallialase linnust, kes on pärit sajandite tagant ning tulnud läbi kõikide režiimide, ilma et oleks end liialt kompromiteerinud ühegagi neist, võiks saada sisimas läbikaalutud lahendus, mõnes mõttes “välistamise” teel langetatud valik, mis ei rahulda päriselt mitte kedagi, ent ei riiva samas otseselt kellegi tundlikkust. Nägime, et väljaspool Prantsusmaa piire on see valik ilmselt tehtud. Näiteks Belgias on prantsuskeelne kogukond selle linna juba alates 1975. aastast ametlikult omaks võtnud – gallia kukk vastab seal Flaami lõvile. Kõikide Prantsusmaa naabrite jaoks on asi selge. Ent Prantsusmaa ise krimpsutab selle peale veel nina. Mis iseenesest on tähtis kultuuriajalooline argument.

Seletusi ja kommentaare:

1. Gallia kukke puudutav bibliograafia ei ole sugugi mahukas. Arthur Maury ammuilmunud teos *Les emblèmes et les Drapeaux de la France. Le coq gaulois* (Pariis, 1904) on mõnevõrra vananenud ning on väärtuslik üksnes oma illustratsioonide tõttu. Niisamuti on Jean Rey teosega *Histoire du drapeau, des couleurs et des insignes de la monarchie française* (Pariis, 1837, II kd). Kasulikku informatsiooni leiab seevastu André Girard'i väikeses raamatus *Le Coq personnage de l'histoire* (Bourges, 1976). Keskaega käsitlev Colette Beaune'i artikkel *Pour une préhistoire du coq gaulois* (Médiévales X, 1986, lk 69–80), annab hea ülevaate meile teadaolevatest tekstidest ning tõstab esile selle Prantsusmaa sümboli välismaist päritolu.
2. Julius Caesar. *De bello gallico*, VII, 47. 4 ja 60, 3. Vaata ka Cicero. *Philippicae*, VIII, 2.
3. Suetonius. *Vitae Caesarum, Nero*, § 45 (*Jam Gallos eum cantando excitasse*).
4. Vaata Jean Prieur. *Les Animaux sacrés dans l'Antiquité et pendant le Moyen Âge*. Pariis, 1988, lk 29. Märkime, et “Astérix” koomiksis on metsseal oluline roll samal ajal, kui kukk raamatust peaaegu puudub.
5. Vaata Lorrayne J. Bairdi suurepäraseid uurimusi *Priapus Gallinaceus. The Role of the Cock in Fertility and Eroticism in Classical Antiquity and in the Middle Ages*. – *Studies in Iconography*, VII–VIII kd, 1981–1982, lk 81–111; “O.E.D. Cock 20. The Limit of Lexicography of Slang” – *Maledicta. The International Journal of Verbal Agression*, V kd, 1981, lk 213–225 (kasulik antiikaja ja tänapäeva kuke negatiivsete aspektide mõistmisel); *Christus Gallinaceus. The Cock Symbol of Christ in the Middle Ages*. – *Studies in Iconography*, IX kd, 1983, lk 19–30.
6. Isidorus Sevillast. *Gallus a castratione vocatus; inter ceteras enim aves huic solo testiculi adimuntur. Veters enim abscisos gallos vocabant*. – *Étymologies*, XII vihik, 7. 50 (toim. J. André); Pariis, 1986, lk 263.

7. Lisaks märkus 5 toodud uurimustele vaata J. Prieur. *Les Animaux sacrés. op. cit.*, lk 159–160, 164, 172, 188.
8. Vaata C. Beaune, *art. cit.*, lk 74.
9. *Id., ibid.*, lk 75.
10. Mõnede autorite arvates on tegemist linnukarje onomatopoeetilise konstruktsiooniga. Pöördumine onomatopöa poole annab harva rahuldavaid tulemusi: see on lahendus, mille leksikograafid valivad sageli siis, kui nad viibivad täielikus teadmatuses.
11. Kukk on *gallo* itaalia keeles, kuid *cock* inglise ja *Hahn* saksa keeles. Viimane nimetus, mida filoloogid seostavad mõnikord indo-euroopa juurega *cantare* (laulma) viitab laulvale linnule.
12. Nii väärikad vapid, nagu Léoni, Kastiilia ja Aragoonia kuningriikide omad, kujutavad endast kõnelevaid vappe: lõvi Léoni, lossid Kastiilia ja draakon Aragoni kuningriigi vapipäises.
13. Colette Beaune. *Naissance de la nation France*. Pariis, 1985, lk 24–38.
14. *Les grandes chroniques de France* (toim. J. Viard). Pariis, 1927, IX kd, lk 84. Vaata ka Guillaume Nangis' kroonika järge (toim. H. Géraud), Pariis, 1844, lk 94–95.
15. ms. fr. 2609, foolio 304, Bibliothèque Nationale de France (BNF, Pariis). Tänan härra Bony'd, kes tutvustas mulle seda miniatuuri.
16. Matteus. XXVI, 74–75, Markus, XIV 68–72, Luukas, XXII, 60–62, Johannes, XVIII, 27–28. Vanas Testamendis on kukel väga väike osa.
17. *Rationale divinorum officiorum*, I vihik, XXII pt.
18. Charles V Christine de Pisani ja kuke kohta vaata Colette Beaune, *art. cit.*, lk 77.
19. *Id., ibid.*, lk 78. Jean de Lagonissa. *Opus Davidicum*, (BNF, Pariis), ms. lat. 5971 A (vaata fooliod 57–58, pt. *De natura galli*).
20. Anne-Marie Lecoq. *François Ier imaginaire. Symbolique et politique à l'aube de la Renaissance française*. Pariis, 1987, lk 128–138 ja 409–410. Samuti *La symbolique de l'État, les images de la monarchie. – Les Lieux de mémoire*, Quarto 1; *La Nation*, lk 1217–1252.
21. Lisaks märkus 5 toodud uurimustele Otto Keller. *Die antike Tierwelt*. Leipzig, 1913, II kd, lk 131–145; Florence McCulloch. *Medieval Latin and French Bestiaries*. Chapel Hill, 1960, lk 137–142; Guy de Tervarent. *Attributs et symboles dans l'art profane, 1450–1600*. Genf, 1958, I kd, koll. 248.
22. A. Girard. *op. cit.*, lk 62.
23. Gérard van Loon. *Histoire métallique es dix-sept provinces des Pays-Bas*. Haag, 1736, IV kd, lk 103.
24. A. Maury. *op. cit.*, lk 103–110. Vaata ka paater Claude-François Ménestrier. *Histoire du règne de Louis le Grand par les médailles, emblèmes, jettons, inscriptions, armoiries et autres monuments publics*, 3. trükk. Pariis ja Lyon, 1700, *passim*.
25. Alain Boureau. *L'Aigle. Chronique politique d'un emblème*. Pariis, 1985, lk 149–151.
26. A. Girard. *op. cit.*, lk 64–65. Kuke rollist revolutsiooni perioodil vaata ka A. Maury teost *op. cit.* ja J. Champfleury. *Histoire des faïences patriotiques sous la Révolution*, 2. trükk. Pariis, 1867, alates lk 260.
27. Kolmelivrine pool eküüd (1792–1795), kuuelivrine eküü (1792–1795), kahekümnefrangine kuldmünt (1848–1849 ja 1871–1898), viiekümnefrangine kuldmünt (1878–1904), sajafrangine kuldmünt (1878–1914). Kõikide müntide, nende vermimise asjaolude ja leviku kohta vaata Jean Mazard. *Histoire monétaire et numismatique contemporaine (1790–1963)*. Pariis ja Bâle, 1965–1968. II kd.
28. Sini-valge-punast trikoloori kohtab *ancien régime*'i ajal mitmel puhul Bourbonide livreedel, eriti Henri IV valitsemisaja lõpul ja Louis XVI valitsemisaja algul. Vaata Hervé Pinoteau. *Héraldique capétienne*, uus väljaanne. Pariis, 1979, lk 6–7 ja *Vingt-cinq ans d'études dynastiques*. Pariis, 1982, lk 424 ja 587–591. Vaieldamatult kujutab Ameerika revolutsiooni ajal kolmeteistkümne ülestõusnud Ameerika koloonia poolt 1775. a kasutusele võetud sinise, valge ja punase värvi kombinatsioon juba ammu enne 1789. aasta Prantsuse revolutsiooni vabaduse värve. Mõnevõrra

- erineva arvamusega tutvumiseks vaata ka Raoul Girardet' analüüse *Lieux de mémoire*. – Quarto 1; *Les trois couleurs*. – *La République*, lk 49–66.
29. A. Boureau, *op. cit.*, lk 162–174; H. Pinoteau. *Vingt-cinq ans...*, *op. cit.*, lk 271–294 ja 352–374.
 30. Tsitaat A. Girard'ilt, *op. cit.*, lk 66–69.
 31. Vaata Maurice Agulhon, *Marianne au combat*. Pariis, 1979, lk 87.
 32. A. Maury. *op. cit.*, lk 70; A. Girard. *op. cit.*, lk 70. Louis Blanc omalt poolt soovis ühendada gallia kukke ja punast lippu, rajades oma väited 1845. aastal avaldatud Vallet de Viriville'i artiklitele, et punast värvi lipp oli juba antiikajal vaba Gallia sümbol. See on eksitav väide, millel puudub ajalooline alus ning mis oli eelkõige suunatud selleks, et võtta ideoloogilistel põhjustel kasutusele punalipp. Lisaks nägi Louis Blanc õigusega ühevärvilises lipus "klassideta" lippu samal ajal, kui trikoloor kuulutas tema arvates jätkuvalt kolme klassi jagatud prantsuse ühiskonda.
 33. René Candilhon. *Sigillographie administrative française de la Ire à la IVe République*. – *Revue française d'héraldique et de sigillographie*, 1948, lk 31–39; Jean Mazard. Le grand sceau de France depuis 1789. – *The American Numismatic Society Centennial Publication*, New York, 1958, lk 459–470; Yves Metman. Le sceau de la Première République. – *Bulletin du club français de la médaille*, nr 22, 1969, lk 12–17
 34. Jules Lemarcy, *Numismatique de la France*. Pariis, 1852, lk 34, mis toob ära selle, mida kirjutas J. Thiébaut. *Dictionnaire pittoresque d'histoire naturelle...* Pariis, 1835, II kd, lk 300. Tänapäeval Philippe Mironneau'd, kes mulle selle dokumendi olemasolust teada andis.
 35. Arthur Maury (*op. cit.*, lk 265) kinnitab, et nägi 1900. aasta Pariisi maailmanäituse ajal kukke enam kui kolmesajas paigas.
 36. Aastal 1806 laskis Kelti Akadeemia, auväärsed Prantsusmaa antikvaaride riikliku ühingu eelkäija, graveerida vahapitsati, millel on embleemiks kukk. Vaata Christian de Mérindot' märkuseid *Bulletin de la Société nationale des antiquaires de France*, 1986, lk 60–61. 1780.–1850. aastate paiku nimetatakse kõiki teadusuuringuid Prantsusmaa "antiikesemete" kohta ühisnimetajaga keltid.
 37. Henri Duranton. *Nos ancêtres les Gaulois. Genèse et avatar d'un cliché historique*. – *Cahiers d'histoire*, XIV kd, 1969 (4), lk 340–370. Vaata samas Quarto 4, *Les France*, Krzysztof Pomian. "Francs et Gaulois" ning ülalpool Olivier Buschenschutz ja Alain Schnapp. "Alésia"
 38. Võtsin selle väljendi Christian Amalvi kaunist raamatust *Les Héros de l'histoire de France. Recherche sur le panthéon scolaire de la IIIe République*. Pariis, 1979. Vaata ka *De Vercingétorix à Astérix. De la Gaule à de Gaulle ou les métamorphoses idéologiques et culturelles de nos origines nationales*. – *Dialogues d'histoire ancienne*, nr 10, 1984, lk 285–358.
 39. Vaat kuidas jutustatakse aastal 1904 Vercingétorixi lugu ühes algkooliõpikus: "Noor, vapper, väga kaunis ja kõrgaadli päritolu, niisugune oli Vercingétorix, kangelane, kes võitles roomlastega Gallia pärast. Oh häda! Vaatamata tema ja söakate gallialaste imepärasele pingutustele, jäi ta alla. Ning selleks, et tema relvavendi ei hukataks, ohverdas ta iseend ning andis end vaenlase kätte. Caesar käitus temaga julmalt. Ta laskis uhke Vercingétorixi ahelaisse panna, viis ta Rooma, ning hoidnud teda kuus aastat vangistuses, laskis Caesar ta viimaks surmata. Nii hukkus meie ajaloo esimene kangelane." Gauthier-Deschamps. *Cours élémentaire d'histoire de France*. Pariis, 1904, lk 5 (tsitaat Christian Amalvi). *Les Héros...*, *op. cit.*, lk 247.
 40. Kõige vanemad teadaolevad tornikuked pärinevad karolingide ajast, kuid vanim olemasolev dokument, milles on jälg kuke kohta on kuulus Bayeux' tikand XI sajandi lõpust. Kirikukukkede kohta vaata Ernest Martin. *Le coq des clochers*. – *Mémoires de l'Académie Stanislas*, 1903–1904, lk 1–40.
 41. Ernest Lavisse. *Histoire de France*, I kd, 2. osa. Pariis, 1911, lk 52–54.
 42. Juba 1916. aastal ülistavad mitmed laulud kukke, et sütitada *poilu*'de (*poilu* – pr. k. 'karvane' prantsuse sõduri nimetus esimeses maailmasõjas – *Tõlk.*) südameid. Kõige tuntum oli Théodore Botreli *Les Coqs d'or*, laul, milles küsiti kõikidelt tornikukkedelt uudiseid rinde kohta ning pandi neile suhu järgmised vaprad sõnad: "Vitry torni kuldne kukk/Mida näed sa seal Argonne'is?/Näen metsa, mis lõõb kõikuma/otsekui uueks Valmy'ks."

43. Selle loo on pannud kirja A. Girard. *op. cit.*, lk 72–73.
44. Märgime, et Cinq-Nations'i turniiril kannavad briti *rugby*-mängijad taimeembleeme (roos, porrulauk, ohakas ja ristikuleht), millele Prantsusmaa vastab loomaembleemiga (kukk) samal ajal, kui *ancien régime*'i ajal seadis Prantsusmaa Suurbritannia loomaembleemidele (Inglise leopord, Šoti lõvi, Kelti draakon) vastu taimeheraldika (liiliaõis).
45. Vaata Henri Durantoni kaunist artiklit, *op. cit.*

Tõlkis Evelin Rand, Tartu Descartes'i Lütseumi õpetaja

KUKEST JA MARIANNE'IST

Aabitsakukk on B. G. Forseliuse Seltsi kui auväärse ajaloo koolide ühenduse sümbol (statuut on Forseliuse Sõnumites (FS) 4, 1997; www.forselius.ee/Statuudid ja laureaadid). Prof Liivi Aarma avab aabitsakuke lugu artiklites "Kukk kirikutornis ja aabitsas" (FS 7, 2000; Horisont 12, 1999) ja "Vanimad eesti aabitsad – B. G. Forseliuse aabitsad" (B. G. Forseliuse aabitsad, 2000). Dr Mall Hiimäe uurimus "Aabitsakuke usundilisest taustast" käsitleb kukke peamiselt eesti usundiloos (FS 6, 1999). Meid huvitab kuke teema ka teiste rahvaste usundites ja sümboolikas.

Aastaid tagasi palusime Tartu Ülikooli prantsuse kultuuri keskuselt "Robert Schuman" kaastööd gallia kukest. Nad soovitasid pöörduda hr Marek Tamme poole, kes õppis parajasti Pariisis. Ta sai Michel Pastoureau'lt loa artikli tõlkimiseks. Seltsi palvel tellisid Eesti Rahvusraamatukogu prantsuse saali töötajad Prantsusmaalt kogumiku "Les lieux de mémoire. III. Les France. 3. De l'archive à l'emblème" mille järgi õpetaja Evelin Rand tegi ladusa tõlke. Prantsuse revolutsiooni uurija prof Helmut Piirimäe kiitis tõlke väga heaks. Täname kõiki asjaosalisi!!

Ka Belgias on kukk väga auväärne lind. Schepdaalis on koguni kukemuuseum – Musée de la Mère Poule (sõna-sõnalt: kanaema muuseum) –, mille esindajad Maria Spitaels ja Adriaan Büller külastasid 2003. a Eestit, leidmaks täiendust oma kogudele. Nad leidsid eesti aabitsad, Eesti Rahvakooli Memoriaali, Kambja postkaardid ja valla vapi. Muuseumil on kavas panna internetiaadressile www.galligalaxy.org 25000 kuke kujutist. Nad on huvitatud koostööst Forseliuse Keskusega.

Ülal nimetab M. Pastoureau peale kuke palju teisi Prantsusmaaga seotud sümboleid, ühel korral ka Suure Prantsuse revolutsiooni ajal 18. sajandi lõpus tekkinud revolutsioonisümbolit Marianne'i. Kõikjal kohtab revolutsiooniäegseid "Liberte. Egalite. Fraternite" ja kodanikuõiguste deklaratsiooni, kuid Prantsusmaa omavalitsustes (mairie – 'raekoda' linnas, külas) on just Marianne'i büst aukohal. Tänapäeval on Eugene Delacroix' kuulus maal "Vabadus viib rahva barrikaadidele" inspireerinud valima uut modelli, mis kehtastaks maalil priiust sümboliseerivat tegelaskuju, keda rahvas armastavalt Marianne'iks kutsub.

Ka eesti ajakirjanduses on olnud Marianne'st juttu seoses uue sümboli valimisega (Postimees, 09.10.99, 05.11.03), mida korraldab tavaliselt 36 000 meeri ühendav organisatsioon. Marianne'iks on valitud filmitähti (Brigitte Bardot, Catherine Deneuve), lauljaid (Mireille Mathieu), supermodelle (Laetitia Casta, Ines de la Fressange). 2003. a valis väiksem, vaid 4000 omavalitsusjuhti ühendav organisatsioon Marianne'iks telesaatejuhi Evelyne Thomas' mis kutsus esile pahameeletormi.

Prantsusmaa esperantoliidu *Esperanto-France* kutsel olen kahel korral tutvustanud Eestit, tema kodanikuühiskonda, koolielu ja interlingvistikat (selles numbris on akadeemik Paul Ariste auhinna statuut ja mälestused) prantsuse aktiivsetele kodanikeühendustele, koolidele ja ülikoolidele. Need turneed (16.11.–10.12.2003 ja 16.03.–09.04.2005, elamine prantsuse esperantistide kodudes) võimaldasid tutvuda ka sealse elu-olu ja kultuuriga nii Inglise kanali ja Vahemere ääres kui Kesk- ja Põhja-Prantsusmaal ning Alpide jalamil, sh rektor Frederic Georges Parrot sünnilinnas Montbeliard'is. Igale pool püüdsin pildistada nii Marianne'i kui gallia kukke. Värvitahvlitel on näha nii

klassikalisi kui moodsaid Marianne'i büste, samuti kukke II maailmasõja langenute mälestussamba otsas. Reisipilte on ka FS 11 ja kogumikes Cejano – Rukkilill 2, 3.

Madis Linnamägi

JÄTKU LEIBA! JÕUDU TÖÖLE!

Helmut Piirimäe, Tartu ülikooli emeriitprofessor

Õpetajatele mõeldud suvekoolis, mille korraldas B. G. Forseliuse Selts Saaremaal Kaarma koolimajas augustis 2004, kerkis mitteametlikus suhtlemises päevakorda küsimus, kuidas suhtuda uuendustesse, mis on tulnud eesti keelde teiste keelte kaudu meie igapäevakeelde tervitussõnu öeldes või hüvasti jättes. Kas me peaksime vahetama nende vastu välja eesti rahval sajandite jooksul kasutusel olnud sõnad või jätkama traditsioonilises laadis? Probleem tõusis üles seoses sellega, kui enamuse meie ühisesesse mõnusesse söömalauda tulnud õpetajaid soovis teistele head isu.

“Head isu!” on eesti rahva jaoks suhteliselt uus laen, mis on tulnud pantsuse keelest (Bon appétit!) vene keele vahendusel. Soovisõnade tekke tagapõhjaks oli prantsuse aadli eluviis. Kuna ülalpidamine toimus põhiliselt talupoegadelt laekuvate maksude arvel, millele õukonnaga seotud perekondadele olid täienduseks sealsed pidustused ja söömaajad, polnud mingit vajadust mingit tööd teha, sest ka olmelised tööd tegi teenijaskond, kes abistas isegi riietumisel. Ei ole imestada, et päeva tegevusetult õhtusse veeretades ei olnud õiget söögiisu ning seetõttu oli kohane seda soovida.

Vene aadel, kes Vene impeeriumi oludes oli tihedates suhetes Prantsusmaaga, võttis kiiresti üle prantsuse aadli eluviisi ja sai kultuurimõjutusi. Vene lihtrahval söögiisu puudust ei olnud, kuid aegamööda hakati üle võtma aadli peenemaid kombeid ja sealhulgas ka kõnepruuki. Tahaplaanile hakkas jääma vana soov söömaaja juurde: “Hleb, solj”, mille mõte oli, et jätkuks ikka leiba ja soola. Nõukogude ajal muutus aga lausung “Prijatnogo appetita!” aga üldiseks, kuigi toiduainetest oli sageli puudus.

Eesti rahva soov läbi sajandite oli olnud “Jätku leiba!” või täpsustavalt “Jätku leivale!” sest aegajalt tuli üle elada sõdade ja näljahädade ajad, aga ega alati ja kõigil ka küllust ei olnud. Igatahes tööinimestel isupuudust ei olnud. Igatahes veel 1940. a pärast Nõukogude okupatsiooni algust ei olnud mõistel “Prijatnogo appetita” eesti keeles vastet ning vene-eesti sõnaraamatu koostamisel tuli selle mõiste tõlkimiseks kasutada sõnapaari “Bon appétit!” Nõukogude okupatsioonide aastakümnete jooksul tõlge vene keelest siiski levis, suurelt osalt tänu lasteaedade kasvatajate ja kooliõpetajate võimutruudusele, olgu või pisiasjades.

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigi oludes enamusel meie inimestest toidupuudust muidugi enam ei ole. Otse vastupidi on tekkinud tõusikühiskond, kelle hulka kuuluvad inimesed on tõusnud välja traditsioonilisest keskkonnast ja otsivad võimalusi nautida rikkalikku toidulauda kui mitte maailma, siis vähemalt Euroopa ulatuses. Neile ei maitse enam eesti talupoeglik rukkileib ja nii on probleeme, et leida mis neile maitseb või koguni isu äratav. Sisuliselt sobiks neile uus soov “head isu” aga siiski on küsitav, kas me peaksime loobuma eestlastele sajandeid omasest “Jätku leiba!” soovimisest. Igatahes Kaarmal otsustas õpetajate seltskond, et tuleb jätkata eesti rahva kõnepruuki ning suvepäevade lõpul soovisime oma seltskonnas “Jätku leiba!” Jääb üle jätkata seda traditsiooni koolides ja lasteaedades.

Üheks eesti rahva kombeks, mida me ka Saaremaa suvepäevadel meenutasime kui kaduma kippuvat, on vana soov “Jõudu tööle!” või lihtsalt “Jõudu!” Nii õeldi Eestis igapähele, kes tegi parajasti mingit füüsilisist tööd. Selle järkjärguline ärajäämine on seotud ilmselt füüsilise töö osatähtsuse vähenemisega ja nii võib arutada, kas on sobiv soovida jõudu ka inimesele, kes istub arvuti taga. Teiselt poolt aga siiski tegemist ka mõjutustega Venemaalt Nõukogude okupatsioonide ajast. Venemaal asendas jõudu soovimist soov “Bog na pomoštš!” (Jumal appi!) Jumala nime kasutamine oli nõukogude võimu ajal aga taunitav ja seetõttu vana tervitus kadus. Meie võiksime siiski jätkata soovi “Jõudu tööle!”

Arutasime ka teretamist ja jumalagajätku. Ilmselt ei ole meil probleeme seoses tere ütlemisega ega sellega seoses teretamise päevaaaja märkimisega: Tere hommikust! (Tere hommikut!) Tere õhtust! (Tere õhtut!) Jääb loota, et võõrkeelte oskuse levides ja inglise keele kasvava domineerimisega ei hakka meie inimesed loobuma eesti keele väljendustest seoses sellega, et eesti keeles on mõned teiste keelte tervitused kasutusel lahkumist märkivas tähenduses, näiteks: head päeva!, head õhtut! See on siiski ainult tõlkijate probleem. Küll on meil aga tõusnud probleemiks see, et osa meie noortest ja isegi täiskasvanutest kaldub üle võtma vastavaid sõnu parajasti domineerivalt rahvalt. Nii võis okupatsiooni viimastel aastatel kuulda juba tervitusena sõna "Privet!" ja lahkumisel "Poka!" selle asemel, et öelda "Nägemiseni!" Praegu on osa inimeste seas saanud kombeks öelda "Tšao!" Ärge häbenege oma emakeelt, ärge edvistage võõrkeelsete sõnadega! Õpetajad peaksid õpilastele ka selles küsimuses viisakalt tähelepanu juhtima.

PANGODIS VÕIB KOHATA EHTSAT KARU

Unipiha kooli õpilaste esimene kohtumine metsaotiga

"Eks ta üks poolteiseaastane karu-jõmm oli," seletab Kambja Jahimeeste Seltsi esimees Toivo Sild. "Vaata, kuidas ta põllul on edasi-tagasi käinud."

2004/2005. õa esimese koolinädala viimane päev tõi Unipiha lastele tõelise üllatuse. Teise tunni vaheajal jooksis klassituppa Karl-Erik (2. kl) ja hüüdis hingeldades õpetaja Ehale: "Puuritsa põllul on karu jäljed!"

Kooli ümbruse puude tutvustamine 1.–2. klassi õpilastele pidi katki jääma. "On jah karu jäljed," kinnitab Karl-Eriku ema Karin Sild auto kõrval seistes õpetajatele, kes seda esialgu kuidagi uskuda ei taha. Pärast lühikest arutelu Kariniga hüüab õpetaja Eha kõikidele: "Ruttu autosse!" Seda käsku pole kahte korda tarvis korrata.

Mõne minutiga ollakse kohal. Toivo Sild hakkab teejuhiks: "Hommikul kella 7–8 paiku on käinud. Kui öösel oleks tatsanud, poleks nii kastevärseid jälgi põllule jätnud. Ilmselt on Kodijärve poolt tulnud, otsib endale piirkonda."

Koos uuritakse mõnda aega ehtsaid karujälgi, mõõdetakse nende pikkust ja laiust, imestatakse, et karu jalajälg on inimese omale nii sarnane. Siis minnakse koolimajja tagasi.

"Lastel vedas. Enamus inimesi ei näe elu jooksul kordagi karu jälgi. See jääb neile eluks ajaks meelde," lisab Toivo, kui ratta selga istun ja koolimaja poole tagasi sõitma hakkan.

Klassis joonistame paberile noore karupoisi jalajälje selle õiges suuruses, kuulame interneti vahendusel ehtsat pruunkaru mõirgamist ja vaatame tema pilti. Esimene kohtumine karuga on toimunud. Toivo Silla sõnutsi elab Kambja jahinduspiirkonnas, mille suurus on 16 000 ha, viis karu. Ennem neid siiski puutuma ei hakata, kui nad tõsiselt pahandust teevad. Aitäh, Karin ja Toivo, Unipiha kooli perelt!

Lembit Jakobson, Unipiha Algekooli õpetaja
Kambja vallalehest Koduvald, nr 9/2004

ENDEL TANILOO RÕÕMSALT NOORPÕLVEKODUS TAGASI

16. veebruari Postimees kirjutab, et kujur Endel Taniloo näitab oma skulptuure noorpõlvekodus.

See oli tõesti julge ettevõtmine teha korda ruumid kaheksa aastat kasutamata seisnud vanas puumajas Tartus, Jakobi mäel. Maja on ehitatud 19. sajandi algul ja on kuulunud kunstiajaloost tuntud von Kügelgenide suguvõsale. Maalijatena on tuntumad Reinimaal sündinud kaksikvennad Gerhard Franz ja Karl Ferdinand. Viimase pojatütar Sally von Kügelgen sündis 19. veebruaril 1860. aastal Tartus. Hiljem elas Roomas, kuid suviti käis ikka sünnimaal maalimas. Võib oletada, et Sally sündis selles korteris, mille kõrges 46 m² suuruses saalis ja eesruumis on nüüd avatud minu ateljee-galerii. Korter annab edasi minu näituste autobiograafilist olemust nagu juubelinäitusel arvas ka kunstiteadlane doktor A. Juske.

Seitsmetoalise korteri üüris mu isa 1939. aastal koos suure aia ja tall-tõllakuuri kasutamise õigusega. Järgnev talv oli nii külm, et kõik viljapuud külmusid ja isaga koos juurisime need puud välja. Korteris kolmes toas elasid üürnikud, saali me ei kasutanud. Käisin siis Tartu Õpetajate Seminaris. Sõjast ja okupatsioonist me ei hoolinud, olime lõbusad sellid ja panime saalis tantsupeo käima. Kokku tulid meie klassi tüdrukud, poiste lisa saime mingist kutsekoolist, selle kaks poissi elasid meie saali kõrval väikses toas. Sealt tuli saali ka plaadimuusikat. Paar pidu saime pidada, siis marssisid sisse saksa "ketikoerad" (välisandarmid) ja keelasid peod rangelt ähvardades ära.

1943. aasta kevadel lõpetasime õpetajate seminari 21. lennuna. Jälle olid okupandid mind sõjaväe abiteenistusse kutsumas. Seekord õnnestus mul Elva kanti turbarabasse tööle saada. Seal sai puust loomakesi varasematele täienduseks juurde nikerdada. Sügisel näitasin neid Anton Starkopfile, kes soovitas mul "Pallasesse" astuda. Nii õnnestus mul aasta õppida skulptuuri koos Harri Puderselli, Helga Imeliku, Rein Areni ja teistega.

Järgmise aasta märtsis elasime üle punalendurite pommirünnaku. Üks suur pomm kukkus umbes 40 meetrit meie majast asuvasse garaaži. Kahest autost jäi järele vaid suitsev kraater. Meie korteri kolm tuba olid akende ja usteta, seinad õhusurvest sissepoole kumerad.

Õppimine "Pallases" lõppes 1944. aasta aprillis sundmobilisatsiooniga Saksa armee tagavararügementi ja venelaste poolt sundteekonnaga (19 päeva loomavagunis) Petseri vangilaagrist Novosibirskisse suurde rahvusvahelisse sõjavangilaagrisse. Sealt viidi eestlased, lätlased ja leedulased 1945. aasta suvel Kemerovo oblasti Anžero-Sudženski (Anžerka) masinavabrikusse tööle. 1946. aasta alguses saime seal ajutised passid ja asusime elama ühiselamusse. See andis võimaluse omaalgatuslikult lahkuda ja 1946. aasta septembris Tartu Riiklikku Kunstiinstituuti õppima asuda, kus direktor A. Starkopf mind lahkelt vastu võttis. Oli aga uus, nõukogude okupatsioon ja uued seadused. Kõik toad meie korteris olid kuidagi elamiskõlblikuks tehtud ja perekondi täis topitud. Meile oli jäetud 46 m²-ne saal ja 9 m² suurune toake. Saabudes olin must kui orikas, sest olin kaheksa päeva kestnud reist osa aega kahe vaguni vaheplatvormil sõitnud. Rõõmupisarate saatel tegi ema toobritäie sooja vett ja pesi oma "kadunud poja" puhtaks. Olin tõesti ligi aasta teadmata kadunud, kirjad ei jõudnud koju. Ema ja õde vaaritasid parimad road valmis, sest pikal reisil pidin leppima vaid seedrikäbi seemnete ja Bologoje turult ostetud kartulikoogiga. Kodus palusin kausi, panin sinna kõik toidud ja lisandid kokku ning segasin koos magustoiduga segamini. Täna sinna Loojat hüva roa eest ja sõin seda toitu suure mõnuga. Oma tegu õigustasin vaid lausega, et niikuinii kõhus läheb kõik segamini.

Vaatamata sellele, et ma kahe Siberi-aasta jooksul ei saanud kunsti alal midagi teha, läks õppimine kunstiinstituudis edukalt ja tahtmine kunsti õppida oli nii suur, et ühtegi tundi ei tahtnud koolist puududa. Kodus tassisin voodi läbikäidavasse koridori, sest soovis ei saanud magada. Masinavabrik Anžerkas aga ei leppinud minu lahkumisega ja nõudis miilitsa kaudu minu tagasisaatmist. Nüüd aitas direktor Starkopf, ta palus kirja teel mulle kui eesrindlikule üliõpilasele anda puhkust instituudi lõpetamiseni.

1947. aasta kevadel hakkasin tennist mängima treener Turba juhendamisel. Väljakule läksime koos sugulase Elmar Martmaga hommikul kell seitse. Peale mängu käisin külma dušši all ja siis edasi

kunstiinstituuti. Siin käis õpetamine "Pallase" vaimus, õpetajateks vanad pallaslased Johannes Hirv, Martin Saks, Johannes Saal jt. Joonistuses oli veel kasutuses süsi ja suur formaat-paber. Koolikaaslasteks rõõmsad noored inimesed.

Kuid rõõm ja mure on kaksikvennad! Sellest Jakobi tänava korterist pidin 1948. aastal saatma manalatele oma isa, õemehe ja tädi. Isa sai maetud veel hobusurnuvankriga, see võis olla viimane selletaoline matus.

1949. aastal, kui abiellusin Heljo Suurega, oli Tartus vaid kaks "Pobeda" taksot. Meid laulatati Peetri kiriku kantseleis, koju sõiduks oli takso tellitud, aga see ei jõudnud kohale. Sugulased said linnast mingi trofee-auto meie sõidutamiseks, mis osutus Tartu abiprokuröri ametiautoks. Pulmapidu pidasime Jakobi maja saalis. Oli isegi kaks akordionimängijat, üks neist minu onupoeg Endel, kes nooti ei tundnud, aga kuulmise järgi võis Straussi valsse täpselt mängida. Häda oli selles, et "metsakohinat" oli rohkesti varutud ja mängumehed vajusid ära. Pidin siis ise pilli lauljatele kaasa löristama. Aga pidu oli lõbus. Sellest pulmast möödub sel suvel 56 aastat.

Mul oli instituudis mõned semestrid kõrgendatud stipendium 25 rubla, hiljem vaid 12,5 rubla kuus, mis kõik läks emale toidu muretsemiseks ja valmistamiseks, endale ei saanud midagi lubada. Korra sain linnas kokku seminari kooliõdedega, kes mulle kui vaesele kunstnikule tahtsid kohvikus välja teha. Läksimegi kohviku garderoobi, kuid seal selgus, et see maksab 10 kopikat, mida mul ei olnud ja piinlik oli seda ütelda. Ma luiskasin, et pean ikka kella pealt minema ja lahkusin.

Peale abiellumist asusime elama väikesesse 9 m²-sse tuppa. Seal sündis 1953. aastal poeg Urmas, kes elas seal teise eluaastani. Ema ja õepere kasutasid saali, kus ka meie poeg leidis mänguruumi ja vanaema südamesoojust.

Need on mõttekillud seoses Jakobi 35–3 korteriga, kus elasin 16 aastat.

Selle korteri remondiks oli vaja saal tühjendada kolist, mis sinna jäi, kui õe pere sai 1995. aastal uue korteri vanema õe Kadi annetuse näol. Korterrisse tuli tuua uus elektriliin ja taastada veevõrk. See kõik võttis aega mitu kuud. Kui maalritööd saalis ja esikus veebruari alguses lõppesid, algas taie ja aluste vedamine Jakobi saali. Tegin kõik tööd nagu "Säärane mulk" ise oma tarkuse järgi. Olin skulptuuride autor, kujundaja, kuraator, organisaator ja autojuht. Ka järelvanker oli minu Fiat Fiatovitš Žiguli sabas. Abi oli meeste näol, kes aitasid tööd ja alused pakkida ja koormasse või autoistmetele paigutada ning saalis minu näidatud asukohtadele tõsta. Metsaveofirmast tellisin koorma 1,25 m pikkuseid palgijuppe, millele sai paigutada kolm rida portreid, neid on saalis üle 30. Akte paljudes materjalides on umbes 25. Installatsioon, väikeplastikat ja kompositsioone on šamotist, kipsist, pronksist, puust jm. Omaette on riulitais väiksemaid "kivist külalisi" koos suuremate improvisatsioonidega, kõik otse graniidist. Kõige vanem skulptuur on "Lamav akt" Pallase ajast 1944. aastast. Viimane installatsioon "Preili Bekker" valmis 13. veebruaril 2005 juba uues galeriis. Nimekiri töödest on veel pooleli, töid tuleb kodust veel juurdegi. Nii sündiski see praegune püsinäitus – järjekorras minu 41. isikunäitus.

Olen õnnelik, et tervis vastu pidas ja sain veel kõrges eas oma tööd keldriruumist maa peale tuua ning püsinäituse korraldada. Tartu hansapäevadeks tahan näitust uute skulptuuridega täiendada ja mõne töö ära anda, et ruumi juurde saada. Ka on plaanis galeriis modelleerida hakata ja huvilistele lahtiste uste päevi võimaldada.

Kirja pannud Endel Eduard Taniloo 5. märtsil 2005

REISIKIRI

REISIKIRI SELLEST, MIKS ME ENAM KUNAGI LIHA EI SÖÖ

Eve Toomsalu, Suure-Jaani Gümnaasium

Siht: Bulgaaria

Eesmärk: külastada lastekodu ja tutvustada projektikaaslastele Itaaliast ja Bulgaariast eesti kultuuri ja õppida tundma nende oma.

28.03.04. Tallinna lennujaam. Kell on seitse. Hommikul muidugi. Sõidame Prahasse ja sealt Bulgaariasse. Lennata on lahe! Lõpuks jõuame oma hotelli, mis esmapilgul ei näi sugugi hotellina... Ega ka teisel pilgul. Treppidest kohvritega neljandale korrusele jõudnud, vajume oma tuppa. Oo, meil on isegi televiisor! Klõpsime tuimalt kanaleid ja lõpuks leiame ühe „ülimalt huvitava“ kanali: multikakanali. Ainult et bulgaarlased ei ole vist veel avastanud nõksu, kuidas multifilme liikuma saada. Sest pilt ei liigu!!! Õhtul sõidame itaallastele lennujaama vastu.

29.03.04. Hommikune jalutuskäik Sofias, seejärel sõidame restorani sööma. Saame suppi – tundub, et see on tehtud ainult õlist ja rasvast, ning seejärel liha, mis ei maitse ka eriti hästi. Jõuame lastekodusse, kõik hakavad tegelema lastega. Vahepeal ajame itaallastega juttu ja õpime itaalia keelt, niisiis *Come stai?* Täna tutvustab oma kultuuri Bulgaaria. Nad on keeranud kokku mingi ajaloolise ingliskeelse teksti. Ainus, mida meie kõrvad eristada suudavad on sõna „Bulgaaria“ Lõpuks nad loobuvad veerimisest ja saadavad tutvustuse ringi käima.

30.03.04. Sõidame lastekodusse. Keegi on kusagilt kitarri välja võlunud ja itaallased laulavad terve tee (lastekodu on umbes kahe tunni kaugusel hotellist). Tee peale jääb ka meie restoran, kus saame jälle liha. Lastega käime küla vahel jalutamas. Tagasisõidul õpetatakse bussis kohustuslikult itaalia keelt, kuna täna on itaalia õhtu. Õhtu kipub kangesti hoogsaks ja Ricky Martini lood keeratakse üha valjemaks. Lärm hakkas vist segama meie naabreid (keda eestlased nimetasid „takkudeks“ kuna nad lihtsalt nägid sellised välja) ja pidu katkestati. Tunneme, et meile hakkab mõjuma lõunamaalaste inglise keele aktsent, nagu: Vaat arr vi veiting forr?

31.03.04. Palju vaba aega. Lähme tutvuma kohalike poodide ja turuga. Lastekodus mängime jalgpalli ja võtame päikest. Täna on Eesti õhtu. Pakume omi toite ja laseme oma muusikat, mis lõpuks muidugi läheb sujuvalt üle Ricky Martiniks. Täna sõime restoranis juba kuuendat korda seda liha. Bussis saab teha pakkumisi, mis kuju lihale täna antud on (pulgad, pallid, rõngad või midagi muud). Maitse jääb alati samaks.

01.04.04. Hommikul on pressikonverents. Lubati isegi televisiooni. Kohale jõudes näeme vaid kahte ajakirjanikku. Bulgaarlased on kõik nii elevil, sest ka nemad saavad NATOsse. Seda liha ei taha ausalt ka enam. Lastekodus joonistame ja ronime mägede otsa. Selgub, et täna tuleb jälle Bulgaaria õhtu. Loodame südamest, et nad jälle seda teksti ei proovi veerida. Seekord vedas. Õhtul jalutame veel linnas. Tõsiselt kena.

02.04.04. Täna on viimane päev lastekodus. Esinetakse õpitud laulude ja tantsudega. Lapsed saavad selgeks tantsu „Kes aias“ Tundub, et neile meeldib see väga. Lahkumine kipub kurvaks minema. Keegi ei soovi lahkuda. Lõpuks ähvardatakse juba meid kõiki sinna jätta. Saame ka teada, miks me kogu aeg liha peame sööma. Bulgaarlased nimelt arvavad, et eestlased söövadki kogu aeg liha. Õhtul tantsime kõik bulgaaria rütmide järgi. Tundub, et täna magama ei minda. Lõpuks ikkagi vajume oma voodisse ära.

03.04.04. Hommikul on varajane äratus. Täna sõidame lõuna poole üht kirikut külastama. Meile antakse kolm tundi vaba aega. Enamuse ajast võtame päikest. Leiame tuulevaikse koha. Täna on viimane õhtu Bulgaarias. Keegi ei taha enam tagasi koju minna. Oleme juba täiesti harjunud liikumatu multikaga. Aga Eestis see vist ei müüks. Itaallased saavad üllatuse osaliseks, kui kuulevad, et lahkume juba hommikul kell kuus.

04.04.04. Me oleme nii unised. Sest kell on viis. Tuleb kohvritega neljandalt korruselt alla saada. Kohvrid tunduvad nii rasked. Lennujaamas saame kohvri kaalu teada, tervelt kolm kilo raskem kui tulles!!! Mis jama on? Tagasisõit on ju läbi Praha ja Riia. Keegi lubas leiutada iseliikuvad kohvrid. Miks nad seda küll varem ei võinud teha. Lõpuks jõuame koju. Eriliselt magada ei saa, sest hommikul on vaja kooli jõuda. Saigi meie ilus reis läbi. Seltskond oli lihtsalt *perfecto*.

* Eesti Noorsootöö Keskuse projekti raames käisid Bulgaarias seltsi osakonna Forseliuse Noored juhatusel liikmed Kristel Koitla ja Eve Toomsalu

B G FORSELIUSE SELTSIS

PROFESSOR LEMBIT ANDRESEN 75

Austatud professor, B. G. Forseliuse Seltsi auliige!

Sind on tervitamas ja õnnitlemas auväärsse ajalooga koolide esindajad: Marju Liidja – Gustav Adolphi Gümnaasiumi õpetaja, Asta Pazuhanits – Pakri Hansu Jüri ja Bengt Gottfried Forseliuse sünnikoha kooli ehk Padise Kooli direktor ja Madis Linnamägi – Kambja Ignatsi Jaagu Kooli vilistlasõpetaja. Õnnitleme südamest 75. sünnipäeva puhul ja täname vaimutöö eest, mida Sul on jätkunud nii uurimiseks kui õpetamiseks!

Iga kooli elus on oma aastapäeva tähistamine suur ja tähtis sündmus. Murrangulistel 80-ndatel oli koolielu tähtsündmustel aga rahvusliku eneseteadvuse ja uhkuse mõõde. Sest siis vallandus kolmesaja-aastaste koolide liikumine, mis on ka Sinu vaimutöö teene, sest Sa kirjutasid ja rääkisid valitsevat režiimi trotsides avalikult “vanast heast Rootsi ajast” Forseliuse koolmeistrite seminarist ja eestikeelsest rahvakoolist, 13. sajandi toom- ja kloostrikoolidest. On kahju, et meie kõrval ei ole Tallinna toomkooli järglase esindajat, sest see kool lõpetas tegevuse 1939. aastal baltisakslaste väljarände tõttu. Me kadestame Riit, sest 1. keskkool peab end sealse toomkooli järglaseks.

Siin on Sinu teos “Eesti kooli vanem ajalugu”, mis ilmus 1985. aastal 5000 eksemplaris, viis aastat varem ka vene keeles. See sai bestselleriks, sest ta julgustas Eesti kooli tõest ajalugu kaitsma. Et eesti koolides hakati kroonikat pidama alles Vene tsaaririigi ajal, jäi varasem hariduselu kajastamata. Kroonikate korrastamine jäi pooleli Esimese Vabariigi ajal, seepärast hakati mõnel pool 80-ndatel aastatel Sinu teoste põhjal 145. aastapäeva järel õiget, 300. aastapäeva tähistama. “Eesti kooli vanema ajalugu” ringles ka Tartu rajooni kompartei nõupidamislaua ja kallutas nõustuma “12 Kooli Klubi” taotlusega püstitada 14. juunil 1987 Kambjasse rahvakooli memoriaal, millel on Hando Runneli alliteratsioon: “*Kiri algab kirikust, rahvas algab raamatust ...*” Kolmesaja-aastaste koolide liikumine kirjutas Teise Ärkamisaja ja Laulva Revolutsiooni annaalistesse väarikaid lehekülgi.

Ajad muutuvad, tuuled pöörduvad – meie tulevik on Uues Liidus. Küsivalt vaatavad Lääne kodanikud ikka ja jälle meie poole: “Kes te olete, kust te tulete?” Ja ikka ja jälle tuleb meil oma põlist eurooplust meelde tuletada. See õnnestub kõige paremini Euroopa kultuuriruumi kahe olulise mõiste – kirik ja kool – abil. Ja taas on professori panus kooliajalukku meile suureks toeks – kool ja haridustraditsioonid olid, on ja jäävad meie rahvusliku uhkuse allikaks.

Kallis juubilar! Sa oled Suure Ignatsi Jaagu pronksmedali esimene laureaata aastast 1988. Selts annetab Sulle nüüd kuningliku autasu, *Suure Kuldtukati*, mille loomist ajendas B. G. Forseliuse ajalooline Stockholmi-visiit koos verivärskete koolmeistritega Ignatsi Jaagu ja Pakri Hansu Jüri 1686. a. Me tunnustame selle medaliga loovaid isiksusi ja haridustraditsioonide kandjaid. Selts tänas medaliga nr 1 ka praegust Rootsi kuningat Carl XVI Gustafit 1992. aastal.

Õnnitleme kuningliku autasu puhul!

22.04.2004

MEEDIA KOOLIS. KOOL MEEDIAS

Liisa Unt ja Tiiu Tedrema,
Kambja Ignatsi Jaagu Kooli 9. klassi õpilased

5.–6. märtsil 2004 toimusid Lähte Ühisgümnaasiumis Tartumaal B. G. Forseliuse Seltsi XV hariduspäevad. Meie eesti keele õpetaja pakkus andis võimaluse neil päevadel osaleda ja kuulata arutlusi teemal “Meedia koolis. Kool meedias”

Kui kohale jõudsimme, võtsid sealse kooli õpilased meid lahkelt vastu. Kõigepealt pakuti kerget einet, sest ees seisis pikk konverents. Seejärel kogunesid kõik saali, kus kuulajaid ja esinejaid tervitasid Lähte Ühisgümnaasiumi õpilased oma eeskavaga. Siis said sõna seltsi direktor Üllar Loks, seltsi esimees Madis Linnamägi ja Eesti Põllumajandusmuuseumi direktor Kalver Künnapuu. Võeti seltsi vastu uusi liimeid ja Aivar Soop ning Madis Linnamägi andsid üle seltsi autasud.

Esimese ettekande pidas Tartu Ülikooli professor Rein Veidemann, käsitles üldist kirja- ja lugemisoskust. Väga huvitavalt ja mitmest aspektis vaadatuna rääkis ajalehe tähtsusest ja rollist tänapäeva õpilaste elus "Postimehe" vanemtoimetaja Epp-Mare Kukemelk. Ta osaleb Rahvusvahelise Ajalehtede Liidu programmis "Ajaleht koolitunnis" ja oskas seepärast rääkida õpilase suhetest ajalehtedega. Hetkeseisu järgi ei saavat seda eriti heaks pidada ja selle põhjuseid võib olla mitu. Koolides ei tegeleta piisavalt ajalehtede tutvustamisega õpilastele ja ka kodudes ei käi enam kuigi palju ajalehti ja ajakirju, mistõttu on noored meediast võõrandunud.

Pikalt ja sisukalt esines Halliki Harro-Loit, Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna juhataja. Tema käsitles meediaeetikat. Arutleti meedia eetikast ja eraelust, mida tihti rikutakse trükkides jutte mis ei pruugi olla tõsi. Samuti peaks meedia endale teadvustama, kas kõike tasub üleüldse trükki lasta. On ju asju, mis võivad lugejale halba mõju avaldada. Ja on teemad, mis võivad olla loo "peakangelasele" liiga isiklikud ja intiimsed. Jõuti otsusele, et tänapäeva meedias on siiski ka asju, mis vajavad parandamist ja üks valdkondi ongi eetika.

Lähte Ühisgümnaasiumi meediaõpetaja Lembit Jakobson rääkis meediast demokraatlikus ühiskonnas ja meedia õppimise tähtsusest koolis. Kui tahetakse, et meedia areneks ja paraneks, siis tuleb selleks koolides õpetada meedia olemust ja kõike mis sellega kaasneb. Ainult nii tuleb uusi noori ja häid ajakirjanikke juurde. Meedia õppimise vajalikkus ei seisne siiski vaid tulevaste ajakirjanike kujundamises, vaid meil on vaja noori, kes mõistaks meedia olemust. Meedial on tänapäeva ühiskonnas tähtis koht ja selle hoidmisele tuleb igati kaasa aidata.

Meediaõpetusest Lähte Ühisgümnaasiumis rääkis Annely Hindrikson, kes on Lähte Ühisgümnaasiumi õpetaja ja Tartu Ülikooli magistrant. Tema esitluse juurde kuulus ka endiste lendude tööde näitamine. Videoklipid, mis olid õpilaste poolt tehtud, muutsid loengu elavamaks. Huumoriga tehtud ja tõsielul põhinevad klipid näitasid noorte loovust ja väga heade ideede olemasolu.

Lähte Ühisgümnaasiumil on hetkel kolm koolilehte. "Elluastuja" on kooli ametlik ajaleht, mille toimetamist ja trükkimist toetab kool. Teine koolileht "Sapientia sat" on mitteametlik, mille trükkimist toetavad sponsorid või maksavad toimetajad ise selle kinni. Lehed erinevad teineteisest selle poolest, et mitteametliku lehe lugusid ei kontrolli enne trükkimist keegi. Lehe üle puudub koolil kontroll. "Sapientia sat" võitis eelmisel aastal ka Eesti parima koolilehe tiitli. Kolmas leht on veel algeline, sest seda teevad nooremate klasside õpilased. Vajadus kolmanda lehe järgi tekkis sellest, et teised kaks lehte on enamasti suunatud keskkooliealistele õpilastele.

Peale nii sisukat päeva mindi õhtusöögile ja näidati külalistele kätte nende ööbimiskohad. Kuna meil oli võimalik koju sõita ja järgmisel hommikul tagasi saada, siis me otsustasime, et läheme ööseks koju.

Teisel päeval võttis esimesena sõna Lähte Ühisgümnaasiumi direktor. Tutvustas kooli ja rääkis õppimisvõimalustest meedia alal. Kalmetu Põhikooli emakeele õpetaja Ene Toomsalu rääkis oma kooli emakeele tundidest ja sellest kuidas tema ajalehti lastele lähemalt toob. Koolis teeb ta iga nädal ühe tunni, kus arutletakse ajalehtede ja artiklite üle. Õpilasi köidab selline teistmoodi õppetöö ning lähendab ühtlasi ka meediale. Järgmisena astus üles meie enda kooli huvijuht Toivo Ärtis. Ta tutvustas meie koolis ilmuvat almanahhi "Tootsi taskud" ja ka tema enda toimetatavat "Koolipriiust". Eks almanahh ole ka omamoodi meedia, kuna iga õpilane saab võimaluse jäädvustada oma kirjatöö selle kaudu ajalukku. Edasi kuulasime dots Lembit Auväärti ettekannet "Meedia roll õiguslikus sotsialiseerumises". Nii Tiitu Oja ettekanne "Plakatid e kuninglikud teadaanded maarahvale" kui ka Milvi Hirvlaane "Tarto maa rahwa Näddali-Leht" andsid väga hea ülevaate meedia ajaloolisest taustast ja selle rollist Eestimaal.

Järgmiseks teemaks oli EUSTORY ja selle raames toimuv õpilaste ajalooalaste uurimustööde võistluse tutvustus. Selle projekti eesmärgi ja ootusi tutvustasid meile Tiitu Ojala ja Viivi Rohkla.

Viimasena esines Lääte Ühisgümnaasiumi vilistlane Triin Kalter, kes tutvustas meile Eesti Noorte Meediaklubi tööd. Sellega oli ettekanded läbi.

Algas Forseliuse Seltsi XV üldkogu, kus olid arutamisel järgmised teemad: programmi uuendamise ülesanded ja toimikond; osakonnad: Forseliuse Noored, Forseliuse Lastevanemad ja Forseliuse Seeniorid; XVI hariduspäevade teema ja koht. Lepiti kokku, et järgmised hariduspäevad toimuvad Kambjas.

Lõpetuseks kuulasime veel Lembit Jakobsoni, kes kommenteeris Haridus- ja Teadusministeeriumi haridusosaku kava.

Seejärel tegime koos Viivi Rohtlaga väikese tutvumisreisi lähiümbrusesse. Külastasime Äksi küla, Soomepoiste Muuseumituba, Äksi kirikut ja õ-tähe looja Otto Wilhelm Masingu tegevuspaiku.

Hariduspäevad olid huvitavad ja meie saime juurde palju kogemusi, samuti teadmisi tänapäeva meedia olukorrast ja probleemidest. Arvame, et selliseid üritusi tuleks laiendada ja teha õpilastele avatumaks, sest huvi nende vastu võib olla suur. Kui oleks võimalik, siis sooviksime ka järgmisel aastal Forseliuse seltsi poolt korraldatud üritusi külastada.

FORSELIUSE SELTSI SUVEKOOL KINGIB TEADMISI TOITVAID EMOTSIOONE

Toivo Ärtis, Kambja Ignatsi Jaagu Kooli huvialajuht

Kui hakatuseks mainida, et Forseliuse Seltsi 15. suvekoolis valitses mõnus meeleolu, on lugejal koheselt selge, millises Eesti paikkonnas ligi poolsada õpilast ja õpetajat sel korral kokku said. Mõistagi Saaremaal.

Bussitais mandriinimesi siit- ja sealtpoolt õpetajalauda jõudis Saaremaale 17. augustil 2004. Neljaks sisutihedaks päevaks pakkus neile ankrupaika külalislahke Kaarma kool, kus võõrustamise põhikorraldajateks olid õpetaja Annika Ait ja vastne direktor Mati Mäetalu. Hubase ja hoolitsetud välimusega koolimaja kõrval püüdis pilku harvanähtavalt suur jalgrattaparkla, sest kevadeti ja sügiseti armastavad Kaarma lapsed kooliteed mõõta kahehatalise sõidukiga.

Mentaliteediajaloole pühendatud päevad

Iga kooli (ka suvekooli!) tulemusliku tegevuse aluseks on teadagi korralik õppekava. Kui meenutada Forseliuse Seltsi varasemaid suvekoole, võib tunnustavalt nentida, et Madis Linnamägi on suurepärase õppekavameister, kes ikka ja jälle suudab leida värskeid teemasid, põnevaid paiku ja säravaid esinejaid.

Ka Saaremaa suvekooli õppekava oli seltsi esimehe poolt kokku seatud harjumuspäraseks headuses ning pakkus omajagu avastamisrõõmu neilegi forseliuslastele, kes korduvalt on külastanud saarlaste maad. Saaremaa kooli- ja kultuuriloo ning saarlaste olemuse avamiseks kasutatud vaatenurgad erinesid märgatavalt turismifirmade tavapärestes stampmarsruutides pakutavast valikust. Forseliused külastasid näiteks Vatsliku näidistalu Kipil, arutasid peremees Ahto Väliga maaeluprobleeme ja uudistasid (ajaloo)raamatuist tuttavat vannasatra. Taluturismi arendamise põhitõdedega tutvuti Triigi lahe ääres Kongi talus, kus eksootikat ihalevad külastajad saavad soovi korral ööbida isegi „miljonivaatega“ linnuvaatlustornis.

Forseliused vaatasid oma silmaga üle ka Lepna tammiku ja Tõnija arheoloogiliste väljakaevamiste paiga (Tõnija ehitised ja 6. sajandil elanud eesti üliku hauakamber Lepna talu maal) ning kohtusid Lepna talus elava Elvi Sirkeliga, keda mõningate ajaloouurijate poolt peetakse kunagise Valjala üliku tõenäoliseks järeltulijaks.

Pärandkultuuri tähenduse ja tähtsuse mõtestamisele pühendusid suveõppurid Triigi lahe ääres, kui võrratu andega matkajuht Gilleke Kopamees käis nendega jalutuskäigul rannaniidul ja tutvustas sealset rikkalikku taimestikku. Oma vanaisa tallu jõudes rääkis matkajuht retkelistele

maalambakasvatuse vajalikkusest Eesti saartel ja selle tõu registreerimise probleemistikust, ta kiitis maalamba villa ja sellest tehtud kudumeid. Pärandkultuuri populariseerimiseks ja linnarahvani viimiseks salvestasid Gilleke Kopamees ja ta mõttekaaslased CD-le looduse ja talutööde helikaja.

Forseliuse Seltsi nõunikuna tegutsev ajaloo professor Helmut Piirimäe, kes sel korral kõik suveõppurite toimetamised kaasa teeb, kiidab heaks, et selts väärtustab mentaliteediajalugu. Inimese vaimsust ja ellusuhtumisviisi tuleb kujundada juba maast-madalast.

Suvekooli arvukate „õppetundide“ seast väärriks kindlasti esile tõstmist kohtumine kultuurialast magistrikraadi omava hinnatud pulmavanema Lea Kuldsepaga, kes kirjeldas pulmakombestiku muutumist aegade jooksul ning jagas kasulikke soovitusi eesti rahvusliku traditsiooniga kooskõlas oleva pulma korraldamiseks nüüdisaja multikultuursetes tingimustes.

Forseliuslaste koolituspäevadesse mahtus teisigi toredaid ettevõtmisi ja hetki: tutvumiskäigud Kuressaare Ametikooli ja Lümända põhikooli, kirikukontsert Kaarmal, võimsa ilutulestikuga päädinud Kaarma öölaulupidu ... Kahe päeva jooksul sõideti Saaremaa bussiga risti ja põiki läbi, ekskursantidele jagasid infot muheda meelega ja ammendamatu teadmistega Maria Peep, kes töötab Kuressaare Ametikoolis turismieriala õpetajana, ning giidipraktikat sooritav Orissaare kooli õpilane Karmen Riik.

Uuriv õppetöö kannab vilja

Ehkki forseliuslaste suvekooli tunniplaan on alati uus, leitakse kindlasti aega õpilaskonverentsiks, et virgutada koolides uurivat õppetööd ja tunnustada sellega tegelevaid õpilasi ja õpetajaid.

„Vana pedagoogina olen kuulduga väga rahul,“ kinnitas ajaloo professor Helmut Piirimäe, kui õpilasuurimuste esitlemine lõppes. Esimest korda suvekooli töös kaasa löönud professori hinnangul on kaalu, sest ta on ülikoolides uurimistöid retsenseerinud 45 aastat. Et edaspidised avalikud etteasted ja uurimuste kaitsekõned veelgi mõjusamad oleksid, soovitas Helmut Piirimäe noortel harjutada esinemiskultuuri kõnelemise näol.

„Hea ja kodune on näha, kuidas olete oma uurimustöid südamega teinud ja hästi ette kandnud – see on ju hea investeering tulevikku,“ kommenteeris kooliloolane Endel Laul. „Ettekannete temaatika oli huvitav, aktuaalne ja mitmekesine. Siiski tahaksin teha ettepaneku kaaluda, kas tulevikus ei võiks konverentsi asemel kasutada seminari vormi. Ilusat, soliidset, akadeemilist seminari vormi, kus teine õpilane või õpetaja saaks pärast ettekande kuulamist kommentaare esitada. Selline töökorraldus on levinud välismaal.“

Suvekool – hea kool

Mulluse taasiseseisvumispäeva eel ja ajal toimunud Forseliuse Seltsi suvekoolist on möödunud 8 kuud. Kui praegu endalt küsida, mis Saaremaal nähtust-kuuldust meenub, kirkastuvad esmalt mitmesugused olukorrad ja vahejuhtumid ehk emotsioonid.

Meenub õdus õhtutund, kui Endel Laul ja Helmut Piirimäe vestsid ühe mälestuskivi ligidusse kobarasse kogunenud forseliuslastele, kuidas Saaremaa koolidele ülemöödunud sajandil õpetajaid ette valmistati. Täna ei mäleta ma lugupeetud ajaloolaste jutust kahjuks ühtegi konkreetset fakti, kuid tänu tol õhtul sellel õuel valitsenud ühtekuuluvustundele on jäänud alatiseks meelde üldine teadmine, et 19. sajandil koolitati Saaremaa koolmeistreid Kaarma kandis. Ja kui vajaksin antud teema kohta kunagi täpsemaid andmeid, võin ju alati teatmeteostest järgi uurida.

Paraku hindab meid ümbritsev elu pahatihti pelgalt faktiteadmisi, ehkki need kipuvad kiiresti ununema. Sootuks püsivamad on kogetud emotsioonid – need jäävad meid saatma kogu eluks. Seega talletuvad paremini mälu just emotsioonidega lõimunud faktid. Mullegi meenuvad üllataval kombel väga eredalt paljud üksikfaktid, mida Saaremaal professor Piirimäe suust kuulsin. Jääb vaid oletada, kas mäletaksin neid sama hästi raamatust loetuna või raadiost kuulduna.

Kui Helmut Piirimäe ja Vatsliku talu vannasader lõbusa elevuse saatel ühisfotole jäädvustati, möönis ajaloolane nostalgiliselt, et künnitöö on talle tuttav juba noorusajast. Temast kui ainsast pojast õdede keskel pidi saama isatalu pärija ja koolitatud põllumees, kuid tuli nõukogude kord ja muutis

eestlaste elukorraldust ... Ajalooprofessor meenutas sedagi, kuidas tema isa nõukogude võimu tulles saagis maha lipumasti, et poleks võimalik nõuda punalipu heiskamist. Kulakuks tegemisest päästnud Piirimäede pere aga mansardkorruse klaasimata aken – üks kulakuks tegemise komisjoni liige leidnud, et uus maja tõesti, kuid pere polevat siiski teab mis rikas – näe, akengi veel klaasimata. Helmut Piirimäe isa jätnudki selle akna kui oma pere saatuse määraja kuni oma elu lõpuni klaasimata ...

Saaremaa suvekooli päevil kinnistus Helmut Piirimäe nimi paljude forseliuslaste meeltes manitsusega, et eestlased peaksid soovima sõojale „Jätku leivale!“ mitte „Head isu!“ sest kõlblusetu on võtta üle Prantsuse õukonna või Vene aadli keelekasutust, mis pole kooskõlas meie rahva ajaloolise tegelikkusega.

Seega on Forseliuse Seltsi suvekool üks hea kool – sealt saab iga osavõtja ohtralt ammutada teadmisi toitvaid emotsioone.

B. G. FORSELIUSE SELTSI 2004. AASTA TEGEVUSEST

1. Seltsi liikmeskond paikneb kõigis maakondades peale Hiiumaa (25 383 noorliiget, 64 osakonda). Tegevust koordineeris juhatus (Heili Eiche, Enn Liba, Madis Linnamägi (esimees), Mari Lühiste, Tiit Ojala, Anne Oruaas, Tiina Ruubel, Peeter Sadam, Reiu Sootla, Maila Värk) koos osakonna Forseliuse Noored juhtkonnaga (valitud 20.08.2004: Eve Toomsalu (esimees), Romet Eensoo, Kristel Koitla, Getter Lukjanov, Marika Pulatova, Kärt Sepp, Margot Sepp, Sulo Särkinen, Grete Toming, Toivo Ärtis). Neid abistasid töörühmad ja koolide aktivistid, see metoodika võimaldas leida ja rakendada nii koolides kui seltsingutes ülesannete täitjaid, takerdumata palgaprobleemidesse.

Töörühmad: suvekool, matkad ja õpireisid, uuriv õppetöö (alias *studia forseliana*), trükised, veebileht www.forselius.ee, projekt *Forum Forselius*, teemapark “Forseliuse Kultuuri- ja Arenduskeskus” (ehk “Rahvas algab raamatust ...”).

Mõnes töörühmas leidsid rakendust seltsi põhikirjalised nõunikud.

Eelmisel üldkogul soovitatud osakonnad Forseliuse Seeniorid (pensionil õpetajad) ja Forseliuse Lastevanemad ei formeerunud.

2. Seltsi kontor (Pepleri 27, Tartu) on avatud noortekeskusena: internet, raamatukogu teatmeteostega noorsootöö ja projektkirjutamise alalt, videotehnika. On võimalik tegutseda Eurodeski tugikeskusena. Majas on mitu seltsi, mis võimaldab koos tegutseda ja kogemusi vahetada. Levitame noortele mõeldud teatmekirjandust, vahendame meilikontakte, nõustame rahastamist, abistame taotluste kirjutamisel ja osalemisel noorteüritustel nii Eestis kui välismaal.

3. Seltsi peamiseks partneriteks olid Eesti Kultuuriseltside Ühendus, Eesti Noorteühenduste Liit (ENL), Eesti Noorsootöökeskus (ENTK, õppevisiidid), Eurodesk Eesti ja Tartu Esperanto Selts. Teised koostööpartnerid: Haridus- ja Teadusministeerium, Kultuuriministeerium (Eino Pedanik), Kambja Avatud Noortetuba „Akvaarium“ Eesti Põllumajandusmuuseum, Kambja Vallavalitsus, ExpressReisid.

Osalus ENL-i töös: õpilaste koda (kuni likvideerimiseni), toimkonnad/rühmad (ühishuvi, struktuur...), suve- ja talvelaagrid. Ülemaailmset noortepäeva Pärnus 12.08.2004 aitas korraldada Kristel Koitla, noortepäeva banner läks seltsi kodulehele.

ENL-i juhtkond aga ei suutnud kaitsta HTM-i nõuandvas Noorsoopoliitika nõukogus seltsi huvisid, mistõttu on 2005. a tegevustoetust 2/5 ehk 48 000 krooni võrra alandatud. On juhatuste otsustada, kas on mõtet olla ENL-i liige, kui pole finantsilisi vahendeid noorsootööks.

4. XV hariduspäevad toimusid Lähte Ühisgümnaasiumis 05.–06.03.2004 (68 osalejat), keskseks sündmuseks oli täiendõppeseminar “Meedia koolis. Kool meedias” milles paistsid silma eriti õpilased, tutvustades oma tegevust koolilehtede väljaandmisel:

Kuidas me teeme ajalehte “Elluastuja” – Maria Karolin, Lähte ÜGi ajalehe toimetaja;

“Sapienti sat” – Tanel Verk, Lähte ÜGi mitteametliku sõltumatu ajalehe peatoimetaja;

Eesti Noorte Meediaklubi – koolitus, võistlused, laagrid 2004. a. – Triin Kalter, ENM liige, Lähte ÜGi vilistlane.

Teisi ettekandjaid: Epp-Mare Kukemelk (Postimees), Halliki Harro-Loit (Tartu Ülikooli ajakirjanduse ja kommunikatsiooni osakonna juhataja, dr), Lembit Jakobson, Annely Hindrikson (Lähte ÜG), Elve Voltein (Tartu Ülikooli õpetajate seminari eesti keele algõpetuse metoodik), Ene Toomsalu (Kalmetu Põhikooli emakeele õpetaja, ettekanne käesolevas numbris), Toivo Ärtis Kambja Ignatsi Jaagu Kooli huvijuht, ülevaade käesolevas numbris), Lembit Auväärt (TÜ, dotsent), Tiiu Oja (Eesti Rahvusrhhiiv), Milvi Hirvlaane (ajalookandidaat).

Õpetajad said täiendkoolituse tunnistuse. Ülim tänu võõrustajatele!

5. Seltsi esindajad osalesid ettekannete või sõnavõttudega liikmeskoolide üritustel (uurimiskonverentsid, aastapäevad, uute hoonete avamispeod): Võru Kesklinna Gümnaasium, Türi Gümnaasium, Tõstamaa Keskkool, Kolga-Jaani Põhikool. Samuti paljudel partnerorganisatsioonide ja haridusministeeriumi üritustel ning koolitustel. M. Linnamägi sai majandusministeeriumi koolitusel Euroopa Liidu struktuurifondide nõustaja tunnistuse.

6. XV suvekool toimus Saaremaal Kaarma Põhikooli baasil 17.–20.08.2004 (14 kooli, 50 sõpra, sh seltsi nõunikud Endel Laul ja Helmut Piirimäe, www.forselius.ee/Tegevusest/Suvekoolid – pildid, teemaks “Saaremaa folkloor ja kooliajalugu” Vaadeldi ka loodust, põllumajandust ja kalandust, tutvuti elu ja vaatamisväärsustega Kaarma vallas ja Saaremaal, õpilaskonverentsil kuulati uurimistöid (17) ja koguti materjali uute uurimistööde jaoks, võisteldi Kaarma noortega spordis. Esimesel päeval tutvustavad osalejad loominguliselt ennast ja oma kooli. Põnevaimaks sündmuseks oli kohtumine Lepna talu rahvaga, kelle maadel leidsid arheoloogid iidse eesti üliku hauakambri. Talu elanikud võivad olla 1500 aastat tagasi elanud isikute otsesed järeltulijad.

Õpilased said suvekooli, õpetajad täiendkoolituse tunnistuse. Tänu sõnu pälvis suvekooli juhataja Annika Ait, Kaarma kooli õpetaja!

7 Toimus koolitusreis Soome Porvoo vanalinnapäevadele 10.–14.08.04. Selts osales õpireisipartnerite leidmise eesmärgil Sihtasutuse Tartumaa Turism reisirühma Pihkvasse ja Novgorodi. Kristel Koitla ja Eve Toomsalu olid rahvusvahelisel noortekokkutulekul Bulgaarias, Karmen Linnamägi täiendas ennast camphilli kasvatusasutuses USA-s (ülevaated-kaastööd käesolevas Forseliuse Sõnumites 12).

8. Toimetasime ja kirjastasime kogumiku Forseliuse Sõnumid 11 (96 lk A4 + värvitahvlid I–X), mille üheksas rubriigis on õpilaste-õpetajate uurimused mitmelt alalt, sh kooli- ja haridusloost, kaastööd pedagoogikast ja hariduspoliitikast, ülevaated ja aruanded, kroonika, bibliograafia.

9. Seltsi ajakirja rubriigis „B. G. Forseliuse Seltsis“ (ja www.forselius.ee) on avaldatud seltsi aumärke ja tunnustuskirju pälvinute nimed.

Asutasime koos Rahvusvahelise Interlingvistika Assotsiatsiooni, Ülemaailmse Esperanto-Assotsiatsiooni ja Tartu Esperanto Seltsiga Rahvusvahelise auhinna *Academicus Aristes*, tunnustamaks isikuid, asutusi ja organisatsioone akadeemik Paul Aristes poolt enim viljeldud aladel (fennougristica, interlinguistica). Seda saab kasutada ka keelterahu auhinnana (pax linguorum). 04.02.2005 anti välja kuus auhinda esialgu vaid interlingvistidele, sest Paul Aristes on olulisi töid interlingvistikas, ta

valutas globaalse mõtlejana südant ka maailma õiglase keelekorralduse ja väikeste keelte tuleviku pärast.

Suur selgitus- ja organisatsiooniline töö on alles ees, sest Paul Ariste ei olnud kuiv kabinetiteadlane, tema isikus olid ühendatud akadeemiline vaimsus, globaalsus, lihtne ja avatud inimlikkus, mida kinnitavad kõik mälestused. Akadeemilised ringkonnad ilmutasid kahjuks euroopalikule kodanikuühiskonnale võõrast suletust ja elitarismi.

Esitasime kandidaate EV teenetemärkide andmiseks, kes ka pälvisid kõrge aumärgi “Valgetäht” 4. ja 5. klass.

Saatsime koos Eesti Rukki Seltsiga (Leonhard Puksa) Presidendi ja Peaministri ametitele ettepaneku asutada Rukkilille orden, et tunnustada ka **rahva** (mitte ainult riigi) hüvanguks tehtud tööd. Mõlemad ametid vastasid väga positiivselt, sh peaminister Juhan Parts tundis kodanikupäeval vesteldes asja vastu tõsist huvi (Stenbocki maja, 26.11.04). Riigikantselei ametlikus vastuses mõeldakse Tammepärja ordeni asutamisele, mida saaksid haridus- ja kultuuritegelased kodanikuühiskonnale osutatud teenete eest.

10. Selts sai tegevustoetust Haridus- ja Teadusministeeriumilt ja Kultuuriministeeriumilt (Eesti Kultuuriseltside Ühenduse kaudu) – täname olulise abi eest, mis aitas kindlustada seltsi jätkusuutlikkust! Selts taotles ja sai Eesti Kultuurkapitalilt toetust ajakirja Forseliuse Sõnumid kirjutamiseks. Kuid Tartu Linnavalitsus ei toetanud aukodanik Paul Aristele pühendatud konverentsi ja auhinna *Academicus Ariste* kaasfinantseerimist rahaliste vahendite puudumise põhjendusel (abilinna Laine Jänes, mai 2004).

Oleme teavitanud avalikkust toetuste saamisest Forseliuse Sõnumites, veebilehtedel <http://kultuuriaken.tartu.ee> ja www.forselius.ee.

B. G. FORSELIUSE SELTSI AULIIKMED, AUMÄRKIDE JA TUNNUSTUSKIRJADE LAUREAADID (juhatuse aruandeperioodi 07.03.04–23.04.05 lisa)

B. G. FORSELIUSE MEDAL (3. kavand)

22. aprill 2005

Peeter Olesk

B. G. Forseliuse Selts, nõunik

IGNATSI JAAGU MEDAL

Algklasside õpetajad

20. detsember 2003

Elve Linnamägi

Otepää Gümnaasium

05. märts 2004

Marje Tatar

Kolga-Jaani Põhikool

Uuriv õppetöö, juhendamine

24. november 2004

Ode Saar

Türi Gümnaasium, õpetaja-logopeed

Teenete eest

07. detsember 2002

Aino Talvistu (Pärss)

Tartu Forseliuse Gümnaasium, eksdirektor, ajalooõpetaja

05. märts 2004

Kalevi Kaur

Kolga-Jaani, vallavanem

Peep Laanes

Tartu Maavalitsuse haridus- ja kultuuriosakond, juhataja

06. märts 2004

Tiina Tiideberg

Kambja Ignatsi Jaagu Kool, õpetaja

Laine Vesker
23. veebruar 2005
Liia Mark
22. aprill 2005
Valter Haamer

A. Tampärgi nim Hanila Muuseum, juhataja

Vastseliina Gümnaasium, õpetaja

Eesti Rahvakultuuri Keskseitside Liit, esimees;
Eesti Kultuuriseltside Ühendus, esimees
Eesti Teatri- ja Muusikamuuseum, muusika osakonna juh.

Alo Põldmäe
23. aprill 2005
Anne Albert
Krista Kohtla
Imbi Roos
Enno Soodla
Ulvi Unt
Toivo Ärtis

Rakvere Gümnaasium, õpetaja
Risti Põhikool, Harjumaa
Risti Põhikool, Harjumaa
Kambja Vallavalitsus, majandusnõunik
Kambja Ignatsi Jaagu Kool, õpetaja
Kambja Ignatsi Jaagu Kool, huvijuht

MEDAL SUUR KULDTUKAT, 1. KLASS

06. märts 2004
Lähte Ühisgümnaasium
19. aprill 2004
Ivar Tedrema
22. aprill 2004
Lembit Andresen

Kambja vallavanem, kultuuriloo edendaja

Tallinna Pedagoogikaülikool, pedagoogika ajaloo
õpetooli juhataja, dr, prof

15. mai 2004
Padise Põhikool
31. august 2004
Kolga-Jaani Põhikool
22. aprill 2005
Kambja Ignatsi Jaagu Kool

320. aastapäeva puhul

MEDAL SUUR KULDTUKAT, 2. KLASS

21. veebruar 2005
Maarja Roots
Mairi Tiks
22. veebruar 2005
Laura Vähi
23. veebruar 2005
Mari Sõrmus

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 11. klassi õpilane

Vastseliina Gümnaasium, 11. kl õpilane

AUKIRI

21. veebruar 2005
Kairit Kalasaar
Siim Kängsepp
Kristel Kölli
Sten-Johan Lill
Sandra Mõõk
Merilin Sarapuu
Kaisa Suumann
Elin Tammsalu
22. veebruar 2005
Liis Rosenberg

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a.klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 9a klassi õpilane

Võru Kesklinna Gümnaasium, 11. klassi õpilane

23. aprill 2005

Ivar Tedrema

Heli Jaamets

Kambja Vallavalitsus, vallavanem

Kambja Vallavalitsus, sotsiaalnõunik

TÄNUKIRI

05. märts 2004

Helen Hulkko

Õie Rauks

Eldin Tatar

20. august 2004

Annika Ait

23. veebruar 2005

Signe Karu

23. aprill 2005

Reet Kiuru

Raili Kruuse

Kolga-Jaani Põhikool, õpetaja

Kolga-Jaani Põhikool, õppealajuhataja

Kolga-Jaani Põhikool, õpilane

Kaarma Põhikool, õpetaja

Vastseliina Gümnaasium, 11. kl õpilane

Kambja Vallavalitsus, vallasekretär

Kambja Vallavalitsus, pearaamatupidaja

SUVEKOOLI TUNNISKIRI

20. august 2004

Annika Ait

Eigo Jürgenson

Helmut Piirimäe

Enn Plaan

Eda Tuvikene

Kaarma Põhikool

Kaarma Põhikool, õpetaja

Kolga-Jaani Põhikool, õpetaja

Tartu Ülikool, *prof em*

FIE, bussijuht

Mõniste Põhikool, õpetaja

EESTI KOORILAULU 200. AASTAPÄEVA MEDAL

18. august 2004

Lea Kuldsepp

Kaarma Vallavalitsuse kultuurinõunik, TÕ magistrant

RUKKILILLE ORDEN

Arnold Rüütel, Eesti Vabariigi President

Vabariigi Presidendi Kantselei

A. Weizenbergi 39, 15050 Tallinn

22 12 2004

Juhan Parts, Vabariigi Valitsuse peaminister

Riigikantselei

Rahukohtu 3, Stenbocki maja, 15161 Tallinn

Rukkilille teenetemärgi (ordeni) asutamisest

Austatud EV President hr Rüütel

Austatud VV peaminister hr Parts

Rootsi ajal alguse saanud ja 1980ndate teisel poolel oma 300-aastaseid juubeleid pidanud koolide liikumine (1986–89) Eesti tõese ajaloo kaitseks organiseerus 22.02.1989 B. G.

Forseliuse Seltsiks. Hariduselus on selts juurutanud uuriva õppetöö korraldamist, kasvatamaks loovat, mõtlevat ja analüüsivõimelist kodanikku. Ka haridustraditsioonide ja kultuuriloo uurimine on olnud meie vaate- ja tunnustamisväljas – enam kui 500 õpetajat, õpilast ja hariduselu edendajat on saanud meie aumärkide ja tunnustuskirjade laureaadiks (B. G. Forseliuse medal, Ignatsi Jaagu medalid, Suur Kuldtukat ... > www.forselius.ee/Statuudid ja laureaadid).

Oleme veendunud, et haridus- ja kultuuritegelaste poolt tehtud tööd tuleb väärtustada ka riiklike teenetemärkidega. Eirates rahva põhiseaduslikku ülimuslikkust riigiasjade üle otsustamisel näevad Teenetemärkide seaduse aegunud sätted (taaskehtestatud 11.12.1996, RT 1 1997) ette autasustamist riigile osutatud teenete eest. Vaid Eesti Punase Risti teenetemärki võib anda “**rahva huvides** osutatud üldkasulike teenete tunnustamiseks humanitaaralal ja elu päästmise eest” Osaliselt on seda ülesannet siiski kandnud ka Valgetähe teenetemärk (orden). Seega ei ole Eesti Vabariigis üheselt mõistetavaid riiklike teenetemärke haridus- ja kultuuritöö tunnustamiseks, s.t kodanikkonna huvides tegutsevate isikute autasutamiseks.

B. G. Forseliuse Selts on teadlik Eesti Rukki Seltsi ja Eesti Vabariigi Presidendi A. Rütli ideest täita kõnesolev lünk uue teenetemärgi – Rukkilille ordeni – asutamisega. Rukist peavad teadlased Põhja-Euroopa kõige tervislikumaks teraviljaks, seepärast nimetas Ühiskondliku Leppe Maaelu Foorum 27. oktoobril 2004 rukki, meie ajalooliselt peamise leivavilja, rahvusviljaks. Eestlase elu kaunistab rukkipõllul kasvav rahvuslill – rukkilill. Ülaltoodud kaalutlustel teeb selts ettepaneku alatatada Teenetemärgi seaduse muutmise, täiendamaks seadust mitme klassiga **Rukkilille teenetemärgi (ordeni)** sätestamisega, millega autasustatakse haridus- ja kultuuritöötajaid rahvale osutatud silmapaistvate teenete eest.

Selle aktiga annab Eesti oma panuse lääne tsivilisatsiooni kõrgeima astme – kodanikuühiskonna – kui aatelse ja reaalse eesmärgi saavutamisesse, mille ehitamisele taasiseseisvunud Eesti asus ja mida ta on maailmale Eesti Kodanikuühiskonna Arengu Kontseptsiooni (EKAK, Riigikogu otsus 12.12.2002) vastuvõtmisega kinnitanud.

Lugupidamisega

Madis Linnamägi, esimees

Märkus: Vastustest on juttu juhatuse aruandes p 9

RAHVUSVAHELINE AUHIND *ACADEMICUS ARISTE*

Preambula

Paul Ariste (a-ni 1927 Paul Berg, 03.02.1905–02.02.1990) sündis eesti külasepa pojana. Ta õppis Gustav Adolfi Gümnaasiumis, Tartu Ülikoolis jm. temast sai mitmekülgsete huvidega väljapaistev isiksus: pedagoog, fennougrist ja interlingvist, teadustöö juhendaja ja organiseerija, professor ja Eesti Teaduste Akadeemia liige (1954).

Fennougristikas uuris P. Ariste nii suuri kui ka väikesi ja hääbuvaid keeli. Interlingvistikas käsitles ta rahvusvahelist keelekasutust ja keeleplaneerimist. P. Ariste valdas mitmesse keelkonda kuuluvaid keeli, sh indo-euroopa keelkonda kuuluvaid plaankeeli. Plaankeel esperanto tõi ta juba 15aastaselt keeleteaduse juurde.

P. Ariste oli Soome Teaduste Akadeemia (1969) ja Soome Akadeemia välisliige (1980), Rahvusvahelise Fennougristikakomitee liige (1968) ja esimees (1980–1990), Ameerika Lingvistika Ühingu (1972), Esperanto Akadeemia (1968–1975), Rahvusvahelise Teaduste Akadeemia (1983, San Marino) ja Ülemaailmse Esperanto-Assotsiatsiooni Aupatroomide Komitee (1984) liige. Ta on Helsingi (1969), Szegedi (1971), Tampere (1975) ja Läti Ülikooli (1989) audoktor, Ungari Teaduste Akadeemia (05.05.1967 – Ottó Haszpra täpsustus), Eesti Esperanto Liidu (1986) ja Tartu Esperanto Seltsi (1982) auliige jne.

Paul Ariste on Tartu linna aukodanik (1982), rahvusmõtte kandjana kuulub ta XX sajandi Eesti saja suurkuju hulka. Ta kinnitas veendunult: “Eesti keel oli, on ja leeb!”

Samaaegselt valutas Paul Ariste globaalse mõtlejana südant maailma õiglase keelekorralduse ja väikeste keelte tuleviku pärast. Rahvusvahelises suhtlemises soovitas ta kasutada kaalutletult loodud plaankeeli, neutraliseerimaks suurte rahvuskeelte domineerimist poliitilises ja majanduselus.

Paul Ariste isikus olid ühendatud akadeemiline vaimsus, globaalsus, lihtne ja avatud inimlikkus.

Auhinna asutajad – B. G. Forseliuse Selts (05.03.2004), Rahvusvaheline Interlingvistika Assotsiatsioon (04.02.2005), Tartu Esperanto Selts (01.11.1983, 14.05.1991, 15.04.2004) ja Universala Esperanto-Asocio (15.12.2004) –, arvestades Paul Ariste püüdlusi, saavutusi ja tuntust, ning juhindudes – pedagoogilisest filosoofiast, sh Jan Amos Komenský (Comenius, 1592–1670), René Descartes’i (Cartesius, 1596–1650) ja Gottfried Wilhelm Leibnizi (1646–1716) õpetustest; – Bologna Deklaratsioonist (1999), UNESCO üldkonverentsi resolutsioonidest IV.1.4.422-4224 (1954) ja XI.4.4.218, 23 C/COM.IV/2 (1985) ja Euroopa Liidu põhiseadusest (2004); – euroopa kodanikuühiskonna traditsioonilistest väärtushinnangutest ja Eesti Kodanikuühiskonna Arengu Kontseptsioonist (EKAK, 12.12.2002), annavad alates 2005. aastast välja rahvusvahelist auhinda *Academicus Ariste*.

Auhind on juriidiliselt kaitstud.

Statuut

1. Auhinna *Academicus Ariste* tunnustamisvaldkonnad.

Asutajad tunnustavad auhinnaga *Academicus Ariste* Eesti ja välismaa

1.1 uurijaid silmapaistvate tulemuste eest Paul Ariste poolt enim viljeldud keeleteaduse harudes (**teadusauhind**);

1.2 isikuid, asutusi ja organisatsioone Paul Ariste poolt enim viljeldud keeleteaduse harude edendamise eest (**arendusauhind**);

1.3 isikuid, asutusi ja organisatsioone õiglase ja demokraatliku keelekorralduse edendamise eest (**keelterahu auhind**).

2. Auhinna kirjeldus. Auhinnal on inkunaabli kuju, mille moodustab pronksplaatidega kaetud dolomiittahukas (kõrgus 23 cm, laius 11 cm, servad 7 cm). Raamatu sümboliseks lukuks on kaks e-tähte, mis meenutavad nii maakera kui kahte nulli (arv 100).

Raamatu esiküljel on Paul Ariste bareljeef, autogramm ja kirje “1905–1990” Tagakülje pronksplaadil jookseb alt üles *Bernhard Mod BT*-kirjas laureaadi tunnustamisvaldkond(konnad) “*fenno-ugristica*” või/ja „*interlinguistica*” või/ja „*pax linguarum*”.

Laureaadi nimi graveeritakse tagakülje pronksplaadile.

3. Tunnistusel (20 x 28 cm) on õpetlase näopilt ja kirjed “*Academicus Ariste*” “Paul Ariste 1905–1990” Allosas on tunnustusvaldkondade kirjed “Fenno-ugristica” “Interlinguistica” “Pax lingourum” ja kahe e-tähega ümbritsetud maakera ehk arv 100 Euroopa Liidu täheringi keskel. Kujunduses on kasutatud musta, sinist (maailm, Euroopa) ja rohelist (lootus) värvi.

Tunnistusele märgitakse laureaadi nimi, tunnustamise valdkond(konnad), väljaandmise koht ja kuupäev ning auhinna number kas laureaadi emakeeles või esperantos, mida kinnitavad allkirjad ja auhinna roheline või sinine pitser. Tunnistust on soovitatav raamida.

4. Asutajad moodustavad auhinnakomisjoni, kes algatab iga kahe aasta järel autasustamise ja teeb teatavaks tunnustamisvaldkonna(d) ja -kriteeriumid, nominentide esitamise korra ja tähtaja. Laureate nimetatakse pädevate kodu- ja välisekspertide hinnangute alusel. Auhinnaga võib kaasneda rahaline või muu panus.

Auhinda võib omistada isikule, organisatsioonile või asutusele ainult üks kord.

5. Auhinnakomisjon kuulutab auhinna “*Academicus Ariste*” laureaadid välja õpetlase sünniaastapäeval ajakirjanduse ja interneti kaudu. Auhindu antakse kätte avalikel üritustel. Protokolle säilitatakse Eesti Kirjandusmuuseumi Paul Ariste memoriaalfondis.

Auhinna *Academicus Ariste* idee, preambula ja tunnustamisvaldkondade allikaid

1. Paul Ariste:

A Magyar Tudományos Akadémia tagjai [Ungari Teaduste Akadeemia liikmed] 1825–2002, I–III. Budapest, 2003. © MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár. ISBN 963-508-382-3

Eesti Entsüklopeedia, 14. köide. Eesti elulood. 2000

Ain Kaalep. Legend juba eluajal: Paul Ariste (03.II 1905–02.II 1990). – Kolm Lydiat. 1997. Lk 359–360; Reede, 09.02.1990

Vaike Käosaar. Vaiatus meenutati Paul Aristet. – Vooremaa, 03.02.2000; www.suri.ee/People/Ariste_Paul

Ago Künnap. Paul Ariste in memoriam. – Fenno-ugristica 17: In memoriam Paul Ariste: Tartu Ülikooli Toimetised 902. 1990. Lk 3–6

Ago Künnap. Paul Ariste kehastas Tartu ülikooli hinge. – Postimees, 03.02.2000.

Ago Künnap, Paula Palmeos, Tõnu Seilenthal. Põhja ja itta. Lehekülgi meie sugulaskeelte uurimisloost. 1974

Paul Ariste. – Sajandi sada Eesti suurkuju. 2002. Lk 28–29. © Eesti Entsüklopeediakirjastus

Paul Ariste. Keeleteadlane ja põlüglott: Tartu linna aukodanik 1982. – Tartu tunnustab. 2004. Lk 21–23

Juhani Püttsepp. Jakobsoni tänaval teretab tüdruk mustlaskeeli. – Postimees: Tartu, 28.01.2000

Huno Rätsep. Akadeemik Paul Ariste. 1980. 55 lk; Akademiadamot Paul Ariste. 1980. 55 s; Akateemikko

Paul Ariste. 1980. 62 s; Paul Ariste: Akadémikus. 1980. 54 l; **Huno Ryatsep.** Akadeemik Paul Ariste. 1980. 63 str

Thomas A. Sebeok. The Estonian connection. – www.suri.ee/People/Ariste_Paul; <http://www.ut.ee/BOSE/sebeok.htm>

Toivo Õunapuu. Paul Ariste ja Torma. – Torma Album II. Lk 70–71

2. Paul Ariste ja fennougristika:

Professor Paul Ariste: Bibliographie 1921–2000: Professor Paul Ariste bibliograafia 1921–2000. 2000. © Universitätsbibliothek Tartu: Paul-Ariste-Zentrum der finnougriischen Urvölker an der Universität Tartu: Tartu Ülikooli raamatukogu: Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus. ISBN 9985-874-13-7

Ago Künnap, Helju Rajando. Tartu Ülikooli fennougristide kontaktid Venemaa soome-ugri rahvastega. – www.suri.ee/People/Ariste_Paul

A. Küppar. Fennougristika Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944–1982. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XIII, 1983, lk 83

Huno Rätsep. Eesti keele uurimine Tartu Riiklikus Ülikoolis 1944–1982. – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XIII, 1983, lk 60–69

www.suri.ee [Soome-Ugri Rahvaste Infokeskuse materjalid]

Õpilaste raamatud, dissertatsioonid, diplomitööd ...

Perioodilised väljaanded: *Fenno-ugristica*, *Keelemurre*, *Linguistica uralica*, *Soviet Finno-Ugric Studies*...

3. Paul Ariste ja interlingvistika:

Paul Ariste. Kunstliku keele küsimus. – Keel ja Kirjandus, 5, 1960, lk 263–269

Detlev Blanke. Internationale Plansprachen: Eine Einführung. – Sammlung Akademie-Verlag: Sprache, 34, 1985

Aleksandr D. Dulitchenko. Mejdunarodnye vspomogatelnye yazyki. 1990. © Valgus [Tartu professori enam kui 900 plaankeelee projekti entsüklopeediline analüüs]

Aleksandr D. Dulitchenko. Akad. P. A. Ariste i interlingvistika. – Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 613: Acta et commentationes Universitatis Tartuensis: *Interlinguistica Tartuensis* 1, 1982, lk 6–14

Aleksandr Dulitsenko. Interlingvistika minevikust ja tänapäevast. – Keel ja Kirjandus, 6, 1982, lk 288–295

Aleksandr Dulitsenko. Maailmakeele otsinguid ehk interlingvistika kõigile. Tartu, 2004. Lk 32–36; Pasaulinës kalbos beieškant, arba interlingvistika visiems. Vilnius, 2003 [Leedu keeles. Esperantos ilmub Ülemaailmse Esperanto-Assotsiatsiooni kongressiks Vilniuses 2005. a]

Aloyzas Gudavičius. Interlingvistikas įvadas. Šiauliai, 2002

Interlingvistitcheskie aspekty yazykovykh reform i problemy lingvokonstruirovaniya. Tezisy dokladov 2-oj konferentsii po interlingvistike (Tartu, 4–6 oktyabrya 1990 g.). 1990

Madis Linnamägi. Interlingvist Paul Ariste. – *Fenno-ugristica* 19 / Toimetanud Ago Künnap. 1996, lk 130–137; La interlingvisto Paul Ariste. – Cejano – Rukkilill: Almanako de la Tartua Esperanto-Societo: Tartu Esperanto Seltsi almanahh, 3, 2005

Jaan Ojalo (koostaja). Enciklopedio pri la Estona Esperanto-movado. 2000

Planned languages: from concept to reality. – Interface. Journal of Applied Linguistics 15.1 (2000), 3–4. Edited by Klaus Schubert. 2001

Planovye yazyki: itogi i perspektivy. Tezisy dokladov konferentsii po interlingvistike (Tartu, 22–24 oktyabrya 1987). 1988

Professor Paul Ariste: Bibliographie 1921–2000: Professor Paul Ariste bibliograafia 1921–2000. 2000. © Universitätsbibliothek Tartu: Paul-Ariste-Zentrum der finnougri-schen Urvölker an der Universität Tartu: Tartu Ülikooli raamatukogu: Tartu Ülikooli Paul Ariste soome-ugri põlisrahvaste keskus. ISBN 9985-874-13-7

Studioj pri interlingvistiko: Festlibro omaĝe al la 60-jariĝo de Detlev Blanke: Studien zur Interlinguistik: Festschrift für Detlev Blanke zum 60. Geburtstag. Sabine Fiedler / Liu Haitao (Red./Hrsg.). Dobřichovice (Praha), 2001. © Kava-Pech

Valter Tauli. Introduction to a theory of language planning. – Acta Universitatis Upsalensis: Studia Philologiae Scandinaviae Upsalensis. 1968

UNESCO üldkonverentsi resolutsioonid (Montevideo 1954, Sofia 1985). – UNESCO dokumendid; Cejano – Rukkilill: Tartu Esperanto Seltsi almanahh, 1, 2003

www.internacilingvo.org [Veebil on Euroopa Liidus rahvusvahelise keele eksperimenteerimise komitee (asut. Brüsselis 07.12.2003) materjale]

Perioodilised väljaanded: Language Problems and Language Planning (Rotterdam, Holland; University of Hartford, USA), Informilo por Interlingvistoj (Rotterdam, Holland), Esperantic Studies (Vancouver, Kanada)

Märkus: Vt pilte tagakaane siseküljel!

BIBLIOGRAPHIA FORSELIANA

1999

Emakeeles laulan oma laulu ... 48 lk. [Virumaa õpilaskonkursi paremik. Konkursse korraldab alates 1998. aastast Sonda Põhikool, kus töötas emakeele päeva algataja Meinhard Laks]

Õppimine – varjatud varandus. 21. sajandi hariduse rahvusvahelise komisjoni aruanne UNESCOle. Komisjoni liikmed: Jacques Delors (esimees), In'am Al Mufti, Isao Amagi, Roberto Carneiro, Fay Chung, Bronislav Geremek, William Gorham, Aleksandra Kornhauser, Michael Manley, Marisela Padrón Quero, Marie-Angélique Savané, Karan Singh, Rodolfo Stavenhagen, Myong Won Suhr, Zhou Nanzhao. 260 lk. ISBN 9985-60-773-2 [Tõlgitud UNESCO 1996. a väljaande järgi. 1991. a novembris tegi Peakonverents UNESCO peadirektorile Frederico Mayorile ülesandeks kutsuda kokku rahvusvaheline komisjon, et järele mõelda hariduse ja õppimise üle 21. sajandil. Komisjon alustas peadirektori mandaadi alusel tööd 2.–4.03.1993. Ta soovib rajada haridussüsteemi neljale alussambale – õppida olema, õppida teadma, õppida tegema, õppida üheskoos elama – ning püüelda selle utoopia poole, kus ei jääks kasutamata ükski neist annetest, mis igas inimeses mahamaetud aardena peituvad. Jne. Jne]

2003

Kostas Bogdanas. Kas Leedu kukk kireb teistmoodi kui Rootsi kukk? – Sirp, 15.08. Tõlkinud Hanno Soans

Gustav Wulff-Õis. Muuseum ja pärand. 16 lk A5. Copyright: Mari-Ann Karupää & Eesti Kirjandusmuuseum

Aili Miks. Kodu-uurija Heino Mägi teeb Otepääl ajalugu. – Valgamaa, 20.12 [Kaks pilti. Faktboks M. Linnamäe arvamus]

Rasmus Kagge. Vastandumine Savisaarega tõi Kreitzbergile tiitli. – Postimees, 24.11

Vilja Kohler. Tasuta lõuna pani kõik Rannu õpilased sööma. – Tartu Postimees, 23.01

2004

Merle Adams. Haridus, mis teenib elu, teenib parimal viisil elamist. – Maaelu foorum 2004. © Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, Eesti Põllumajandus-Kaubanduskoda

Epud Kambjas koos. – Teataja. Eestimaa Rahvaliidu ajaleht, aprill [Naisühendus Epp pidas emakeelepäeva. M. Linnamägi ja I. Tedrema tutvustasid ajalugu. Foto rahvakooli memoriaali juures]

Lembit Andresen 75. Koostanud Vello Paatsi. 145 lk. ISBN 9985-58-316-7

Toomas Karjahärm. Ajaloolase käsiraamat. 247 lk. ISBN 9985-9495-4-4

2005

Diploma fundationis academiae sive universitatis dorpatensis. Gründungsurkunde der Universität Dorpat. Stiftelseurkund för Dorpats Universitet. Ukaz ob osnovanii Derptskogo universiteta. La charte de fondation de l'Université de Dorpat. Foundation charter of the University of Tartu. Tartu Ülikooli asutamisürik. Koostamine ja ©: Raik-Hiio Mikelsaar. 64 lk. ISBN 9985-4-0425-4 [Tõlked, illustratsioonid ja kommentaarid, sh prof Helmut Piirimäe "Asutamisüriku sünnilugu, tagapõhi ja tähendus]

Eesti rukki raamat. Autor-koostaja Vello Pilt. Teine täiendatud trükk. 214 lk. ISBN 9985-57-668-3

Taimi Käos. Mitmekülgse põllumehe pärand särab üle sajandie ikka kirkalt. – Valgamaalane, 19.02 ["Rukkikrahv" Berg 160 ja sangaste rukis 130. Fotol Margus Ameerikas krahv Bergina]

Harri Kübar. Friedrich Georg Magnus von Berg valis maaelu. – Valgamaalane, 15.02 [Foto aastast 1928]

B. G. FORSELIUSE SELTSI SARIVÄLJAANDED ...

Forseliuse Sõnumid, 100 lk A4, värvitahvlid (nime ristiisa on prof Helmut Piirimäe).

Aastail 1995–2004 on ilmunud 11 numbrit.

Rubriigid: Haridus- ja kultuuripoliitika. Pedagoogika. Kooli- ja hariduslugu. *Studia forseliana* [Õpilaste uurimistööd, juhendajate kogemused]. *Forseliana* [Kirjandus, muusika]. Üks nutab, teine naerab [Huumorinurk]. Mõnda muud. B. G. Forseliuse Seltsis [Artiklid ja aruanded tegevusest. Seltsi aumärkide ja tunnustuskirjade laureaadid]. Hariduspäevade võõrustaja. *Bibliographia forseliana*.

Kaastööd on teretulnud valdkondadest:

- kaasaja haridusideoloogilised eesmärgid ja nende teostamise teed;
- noorsootöö;
- haridus, kool ja õpetaja arenguruumis;
- maakool;
- haridustraditsioonide ja hariduse ajalugu, sh 17. sajandil alustanud rahvakoolide ajalugu;
- B. G. Forseliuse Seltsi ja tema sõprade kroonika.

B. G. Forseliuse Seltsi Raamat:

1. Herbert Salu, Sembardia: Noorpõlve- ja reisimeenutusi. 1996
2. B. G. Forseliuse aabitsad: Vanimad eesti aabitsad – B. G. Forseliuse aabitsad. 2000 [Aabitsate järeltrükiid *fac simile* 1694. ja 1698. aastast. Prof. Liivi Aarma ülevaade. Saatesõnad eesti ja inglise keeles]
3. Herbert Salu, Õnneraha: Romaan Rootsi ajast. [Torontos 1953. a ilmunud teose kordustrükk on ettevalmistamisel. Illustreerime värvipiltidega. 17. sajandi riietuses kostümeeritud modellid on teretulnud!]

B. G. Forseliuse Seltsi Toimetised (alasarjal *Studia Forseliana* on ka oma number):

Nr 1. Kooliraamatu arengust Eestis: 12.–14. märtsini 1992 Tartus toimunud Eesti kooliajaloo V konverentsi materjalid: About the Evolution of the Schoolbook in Estonia: 5th Estonian Conference of School History. 95 lk A5. 1996 [Resümeed võõrkeeltes]

Nr 2. Wastne Testament 1686: Konverentsi ettekanded 26.–27. aprill 1996: Juubelpäevad said teoks: Conference Reports 26–27 April 1996. 146 lk A5. 1996 [Resümeed inglise keeles]

Nr 3. Eesti kool – juured ja tänapäev: Konverentsi ettekanded, 28.–29. august 1998: Eesti koolivõrgu 310. aastapäeva tähistamisest: Conference Reports 28.–29. August 1998. 127 lk A5. 2000 [Resümeed inglise keeles]

Studia Forseliana:

Nr 4. *Studia Forseliana I*. Uuriv õppetöö. 98 lk A4. 2002 [Õpilaste uurimused. Juhendajate kogemused. Juhenddokumendid]

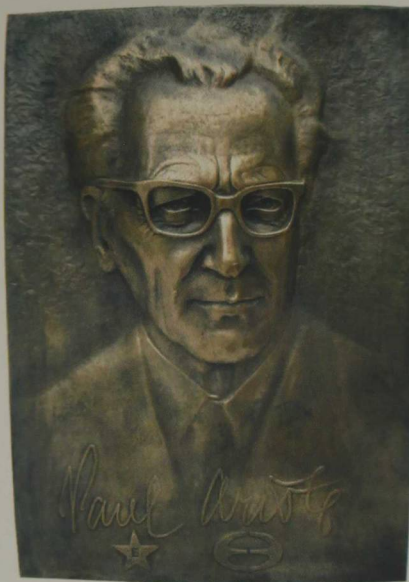
... JA VÄIKETRÜKISED

B. G. Forseliuse Selts: Samfundet Forselius. 4 lk A5. 1994

Kambja laulupidu 16.–17. septembril 1994. a. 8 lk A5. 1994

Adrian Verginius: Hingekarjane, eesti kirjakeele arendaja, Põhjasõja märter (1663–1706). 8 lk A5. 1996

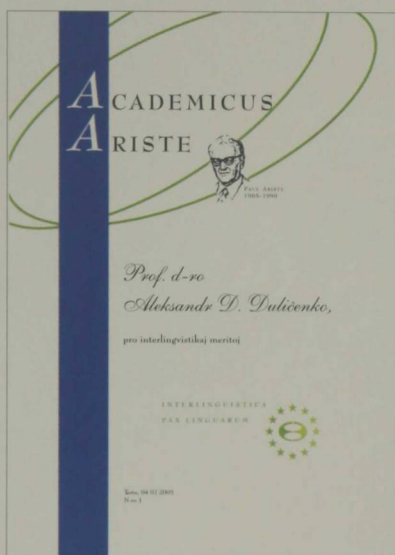
“Wastne Testament 1686” Üritused 26. aprillil Tartus ja 27. aprillil 1996 Kambjas. 12 lk A5. 1996

Akadeemik Paul Ariste. Skulptor Aulin Rimm, 1985.
Vaskkohrutus, 48 x 69 cm

Graafiline leht (9,5 x 13 cm) Eesti interlingvistilise
mõtte 100. aastapäeva puhul (1985).
Laine Pukk, 1987

Auhinna tunnistus, 20 x 28 cm.
Kunstnik Anne Rudanovsky, 2005

Auhind Academicus Ariste, esikülg.
Skulptor Bruno Kadak, 2005. Pronks ja dolomiit,
23 x 11 x 7 cm

Akadeemik Paul Aristele pühendatud
interlingvistikakonverentsil
Tartu Raekojas 04.02.2005:
dots Enn Ernits,
prof Aleksandr D. Dulitšenko (Tartu),
prof Sergei Kuznetsov (Moskva)

TPedÜ pedagoogika ajaloo professor Lembit Andresen 75, 22.04.04

Forseliuslased ja Elvi Sirkel lapselastega (esivanema?) eesti üliku hauakambri (6. saj) juures. Lepna talu, Tõnija, Valjala vald, Saaremaa, 19.08.04